

**STRATEGIJA RURALNOG RAZVOJA
HERCEGOVAČKO-NERETVANSKOG KANTONA
ZA PERIOD 2021.-2027. GODINA**

Sadržaj

1. Uvod.....	3
1.1. Svrha i važnost strateškog dokumenta	3
1.2. Regulatorni okvir	4
1.3. Proces izrade i konsultacija	4
1.4. Usaglašenost s ostalim strateškim dokumentima.....	5
1.5. Definisanje ruralnih područja.....	6
2. Strateška platforma	7
2.1. Izvod iz situacione analize	7
2.1.1. Geografske i demografske karakteristike.....	7
2.1.2. Rezime stanja po sektorima	8
2.1.2.1. Rezime stanja, razvojnih izazova i perspektiva u oblasti poljoprivrede i ekonomskog razvoja	8
2.1.2.2. Rezime stanja, razvojnih izazova i perspektiva u oblasti ruralnog turizma.....	13
2.1.2.3. Rezime stanja, razvojnih izazova i perspektiva u oblasti ruralnog okoliša i infrastrukture	15
2.1.3. Stanje prostorno-planske dokumentacije	17
2.2. SWOT analiza.....	17
2.3. Strateško fokusiranje.....	20
2.4. Vizija razvoja.....	21
2.5. Strateški ciljevi s indikatorima.....	21
3. Prioriteti i mjere s indikatorima	25
<i>Prioriteti i mjere za strateški cilj 1</i>	25
<i>Prioriteti i mjere za strateški cilj 2</i>	36
<i>Prioriteti i mjere za strateški cilj 3</i>	49
4. Strateški projekti.....	58
5. Indikativni finansijski okvir.....	60
PRILOG I. Sažeti pregled Strategije ruralnog razvoja HNK-a	65
PRILOG II. Socio-ekonomska analiza	70

1. Uvod

1.1. Svrha i važnost strateškoga dokumenta

Svrha izrade dokumenta „Strategija ruralnog razvoja Hercegovačko-neretvanskog kantona za period 2021.- 2027. godina“ (u daljnjem tekstu: Strategija ruralnog razvoja) je osigurati okvir za usklađivanje i realizaciju strateških ciljeva Federacije BiH i cijele BiH. Strategija ruralnog razvoja pruža okvir za postupnu prilagodbu i usaglašenost poljoprivrede i ruralnog razvoja HNK-a s najboljim praksama EU-a. Svrha donošenja Strategije je promoviranje i privlačenje domaćih i stranih investicija u poljoprivredno-prehrambeni sektor i ruralna područja. Strategijom ruralnog razvoja definišu se ciljevi, prioriteti, fokusi, mjere i aktivnosti, način njihova ostvarivanja, finansijski i institucionalni okvir za implementaciju, monitoring, evaluaciju i izvještavanje i ista je osnovni dokument za izradu sektorskih strategija, DOB-a, budžeta i programa javnih investicija kantona i dr.

Proces izrade Strategije ruralnog razvoja koordinisao je Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a. Bitnu ulogu u ovom procesu imao je Odbor za ruralni razvoj, kao posebno savjetodavno tijelo kojeg čine predstavnici jedinica lokalne samouprave, nevladinog sektora i ostalih socio-ekonomskih aktera i zainteresovanih strana. Sve informacije, primjedbe i sugestije su detaljno diskutirane i kao usaglašeni prijedlozi ugrađeni u ovaj dokument.

Ostvarenje vizije zavisi o budućoj politici i programu koji treba da omoguće pozicioniranje poljoprivredno-prehrambenog sektora na domaćem i međunarodnom tržištu, uravnotežen teritorijalni razvoj, produktivniju proizvodnju usklađenu s tržištem. Politika treba biti osmišljena na način da velikim proizvođačima pomogne bolje korištenje ekonomske razmjene, a malim i srednjim poljoprivrednicima omogući lakši pristup inovacijama i diverzifikaciji, uz održivo korištenje prirodnih resursa, razvoj kružnog gospodarstva i unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima.

Prilikom izrade Strategije ruralnog razvoja Hercegovačko-neretvanskog kantona, u potpunosti su praćene odredbe Zakona o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj 32/17), kao i Uredbe o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj 74/19).

Ostvarenje razvojne vizije će se realizovati kroz 3 strateška cilja, razrađena u 10 prioriteta i 25 mjera. Pripremljen je indikativni budžet za realizaciju Strategije ruralnog razvoja HNK-a kao i indikatori za mjerenje stepena njezinog ostvarenja.

Stanje u poljoprivrednoj proizvodnji na području kantona nezaobilazan je dio strateškog razvoja ruralnih područja. Strategija sadrži viziju i plan transformacije poljoprivrede kao osnovne gospodarske djelatnosti ruralnih područja u svim njezinim aspektima, od poslovanja na poljoprivrednom gospodarstvu do mogućnosti i analize svih faktora koji utiču na širi poljoprivredno-prehrambeni sektor, uključujući poljoprivrednu proizvodnju, preradu, distribuciju proizvoda, tržište i zahtjeve potrošača. Imajući u vidu zacrtane strateške ciljeve kantona, glavni elementi vizije su očuvanje ruralnih područja uz održivo upravljanje prirodnim resursima, povećanje i unapređenje poljoprivredne proizvodnje prilagođene klimatskim promjenama u cilju poticanja demografskog ostanka u ruralnim područjima. Neophodno je postaviti čvrste temelje za brz i efikasan razvoj modernog, produktivnog, tehnološki naprednog, okolišno i društveno osjetljivog ekonomskog sektora usmjerenog na rješavanje socio-ekonomskih problema i prilagođavanje klimatskim promjenama. Na takav način stvaraju se preduslovi za adekvatan i prosperitetan položaj poljoprivrede, prije svega u kantonu i BiH, a onda i na internacionalnom nivou.

Prirodni potencijal i izabrani strateški pravci omogućavaju održivost poljoprivredne proizvodnje, jačanje konkurentnosti uspostavljanjem modela poslovanja koji će stvoriti osnovu za realizaciju ciljeva i iskorištavanje prirodnih potencijala područja: poljoprivredno-ekološke uslove, dvije žetve godišnje, kvalitetno zemljište i očuvane vodne resurse, relativno niske cijene rada u poljoprivredi, dobru putnu

infrastrukturu, kulturno – historijsko nasljeđe, kao i povezivanje poljoprivredne djelatnosti sa svim vrstama turističke djelatnosti.

1.2. Regulatorni okvir

Ciljevi i principi razvojnog planiranja i upravljanja razvojem Federacije Bosne i Hercegovine, kantona i jedinica lokalne samouprave uređuju se prema Zakonu o razvojnog planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, broj 32/17). Zakon propisuje principe razvojnog planiranja i upravljanja razvojem, definiše vrste strateških dokumenata, kao i tijela odgovorna za razvojno planiranje i upravljanje razvojem, utvrđuje proces razvojnog planiranja i upravljanja razvojem u F BiH, postupke programiranja, monitoringa, evaluacije i izvještavanja o implementaciji strateških dokumenata i finansiranje njihove implementacije i nadzor nad primjenom ovog zakona.

Zakonom je omogućeno transparentno i usklađeno razvojno planiranje i upravljanje razvojem u Federaciji, kantonima i jedinicama lokalne samouprave u najboljem interesu građana Federacije BiH, te koordinaciju i integraciju strateških dokumenata, javnih i drugih finansijskih resursa kako bi se osigurala implementacija razvojnih prioriteta.

Podzakonski akti, doneseni poradi preciznijega i jasnijega uređivanja procesa izrade i evaluacije strateških dokumenata te trogodišnjeg i godišnjeg planiranja, a čije smjernice slijedi Strategija ruralnog razvoja Hercegovačko-neretvanskog kantona za programsko period 2021.-2027. godina, su:

- Uredba o evaluaciji strateških dokumenata u Federaciji BiH kojom je propisan način evaluacije strateških dokumenata u Federaciji i druga pitanja od značaja za provođenje evaluacije strateških dokumenata. Principi evaluacije strateških dokumenata prema ovoj Uredbi su planiranje i upravljanje razvojem.
- Uredba o izradi strateških dokumenata FBiH kojom se propisuju principi izrade strateških dokumenata u FBiH kao i institucionalni okvir za izradu i donošenje strateških dokumenata, kao i druga pitanja od značaja za izradu.
- Uredba o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji Bosne i Hercegovine.¹

1.3. Proces izrade i konsultacija

Na osnovu odredbi Zakona o razvojnog planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, broj 32/17) i Uredbe o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj 74/19), Vlada HNK-a je u oktobru 2019. godine donijela Odluku o izradi Strategije ruralnog razvoja HNK-a i nastavku saradnje između Vlade HNK-a i UNDP-a, kroz Projekt integriranog lokalnog razvoja (ILDLP).

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a je, u ime Vlade HNK-a, koordinisalo izradu Strategije ruralnog razvoja. Horizontalno i vertikalno koordinisanje izrade Strategije ruralnog razvoja osigurano je kroz Odbor za ruralni razvoj, sastavljen od predstavnika jedinica lokalne samouprave i socio-ekonomskih aktera.

Rješenjem broj 11-01-435-7/20 od 01.06.2020. godine Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a formiralo je Odbor za ruralni razvoj (ORR), savjetodavno tijelo u procesima definisanja, provedbe, monitoringa, evaluacije i izvještavanja o realizaciji razvojnih prioriteta Strategije ruralnog razvitka. Odbor je sastavljen od 12 članova predstavnika Ministarstva poljoprivrede,

¹ Sve uredbe objavljene su u „Službenim novinama Federacije BiH“, broj 74/19

šumarstva i vodoprivrede HNK-a, jedinica lokalne samouprave i drugih socio-ekonomskih partnera (udruge poljoprivrednika, zadruge i dr.).

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a je rješenjem broj: 11-01-435-6/20 od 01.06.2020.godine formiralo i Izvršni tim za izradu Strategije ruralnog razvoja, kao operativno, izvršno i koordinaciono tijelo u procesu izrade Strategije ruralnog razvoja.

U procesu rada i konsultacija, pored redovnih sastanaka Tima za izradu strategije, održani su i sastanci kolegija Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a, tokom kojih se raspravljalo o svim fazama izrade strategije, prioritetima, mjerama i indikativnom finansijskom okviru za period implementacije. U procesu izrade Strategije održana su i 4 sastanka Odbora za ruralni razvoj. Tokom sastanaka Odbora za ruralni razvoj validirana je socio-ekonomska analiza, a potom i Strateška platforma HNK-a za period 2021.-2027. godina, koja je potom puštena u javnu raspravu, odnosno proces javnih konsultacija. Nakon treće sjednice ORR-a, Nacrt Strategije ruralnog razvoja pušten je u javnu raspravu te je nakon okončanja iste i razmatranja dobivenih prijedloga, sugestija i komentara na četvrtom sastanku ORR-a razmotren i potvrđen.

Strategija ruralnog razvoja Hercegovačko-neretvanskog kantona razmotrena je i usvojena na sjednici Vlade HNK-a 30.12.2021. godine, poslije čega je Strategija usvojena na XVII sjednici Skupštine HNK-a. Strategija ruralnog razvoja pripremljena je uz podršku Projekta integriranog lokalnog razvoja (ILDLP), koji predstavlja zajednički projekt Vlade Švicarske i Razvojnog programa Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini (UNDP). Sadržaj Strategije ruralnog razvoja, kao i nalazi prikazani u njoj, ne odražavaju nužno stavove ILDP-a, Vlade Švicarske ili UNDP-a.

1.4. Usaglašenost s ostalim strateškim dokumentima

Zakon o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH definiše vertikalno i horizontalno koordinisanje i u skladu s tim kantoni u saradnji s nadležnim institucijama Federacije i jedinicama lokalne samouprave unutar kantona, a u skladu sa svojom unutrašnjom organizacijom i nadležnostima, organiziraju poslove razvojnog planiranja i upravljanja razvojem, kao i usklađivanje strateških dokumenata na različitim nivoima vlasti u Federaciji prema zajedničkim razvojnim ciljevima.

U skladu s tim, strateški ciljevi i prioriteti HNK-a za period 2021.-2027. godina usklađeni su s ključnim strateškim dokumentima u F BiH i BiH. U svrhu osiguranja vertikalnog koordinisanja, prilikom definisanja strateških ciljeva, prioriteta i mjera u obzir su uzeti sljedeći strateško-planski dokumenti:

- Strategija razvoja FBiH 2021. – 2027. godine,
- Strateški plan ruralnog razvoja BiH 2018. – 2021. godina (okvirni dokument),
- Strategija razvoja Hercegovačko-neretvanskog kantona 2021. – 2027. godina (radna verzija),
- Strategija prilagođavanja klimatskim promjenama i niskoemisijskog razvoja BiH za period 2020. – 2030. godina (nacrt),
- Strateške smjernice za harmonizaciju podrške razvoju malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u BiH za period 2021. – 2027. godina (radna verzija),
- Strategija upravljanja vodama FBiH 2010. – 2022.,
- Plan upravljanja vodama za vodno područje Jadranskog mora FBiH 2016.-2020.,
- Strategija razvoja turizma Hercegovačko-neretvanskog kantona 2011. – 2021.,
- Strategija razvoja Grada Čapljine 2017. – 2027.,
- Strategija razvoja Općine Čitluk 2019. – 2027.,
- Strategija razvoja Općine Stolac 2015. – 2024.,

- Strategije razvoja Općine Neum 2014. – 2024.,
- Strategija razvoja Općine Ravno 2019 – 2027.,
- Strategija razvoja Općine Konjic 2018. – 2027.,
- Strategija lokalnog razvoja Općine Jablanica za period 2014. – 2023. godina.

Očekivano dobivanje statusa zemlje kandidata za članstvo u EU-u otvara Bosni i Hercegovini pristup fondovima za finansiranje prilagodbe u predpristupnom periodu. Dokument je upravo zbog toga usklađen sa svim strateškim dokumentima nižih i viših nivoa, a osobito s Uredbama EU-a koje pokrivaju ruralni razvoj:

- UREDBA (EU) br. 1305/2013 EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA od 17. decembra 2013. o podršci ruralnom razvoju iz Europskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EPFRR) i stavljanju izvan snage Uredbe Vijeća (EZ) br. 1698/2005 ;
- UREDBA (EU) br. 1306/2013 EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA od 17. decembra 2013. o finansiranju, upravljanju i nadzoru zajedničke poljoprivredne politike i stavljanju izvan snage Uredba Vijeća (EEZ) br. 352/78, (EZ) br. 165/94, (EZ) br. 2799/98, (EZ) br. 814/2000, (EZ) br. 1290/2005 i (EZ) 485/2008, GLAVA II. OPĆE ODREDBE O POLJOPRIVREDNIM FONDOVIMA, POGLAVLJE I. Poljoprivredni fondovi;
- UREDBA (EU) br. 1307/2013 EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA od 17. decembra 2013. o utvrđivanju pravila za direktna plaćanja poljoprivrednicima u programima podrške u okviru zajedničke poljoprivredne politike i o stavljanju izvan snage Uredbe Vijeća (EZ) br. 637/2008 i Uredbe Vijeća (EZ) br. 73/2009;
- Uredba (EU) br. 1303/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 17. decembra 2013. o utvrđivanju zajedničkih odredbi o Europskom fondu za regionalni razvoj, Europskom socijalnom fondu, Kohezijskom fondu, Europskom poljoprivrednom fondu za ruralni razvoj i Europskom fondu za pomorstvo i ribarstvo i o utvrđivanju opštih odredbi o Europskom fondu za regionalni razvoj;
- Uredba Vijeća (EZ) br. 834/2007 od 28. junog 2007. o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda;
- Uredba Vijeća (EZ) br. 889/2008 od 5. septembra 2008. kojom se definišu detaljna pravila za implementaciju Uredbe Vijeća (EZ) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda s obzirom na ekološku proizvodnju, označavanje i kontrolu Europskog fonda za regionalni razvoj.

U svrhu osiguranja vertikalnog koordinisanja, prilikom definisanja strateških ciljeva, prioriteta i mjera u obzir je uzet i Okvir za provođenje Ciljeva održivoga razvoja u Bosni i Hercegovini (radna verzija).

1.5. Definisane ruralnih područja

Prema studiji UNDP-a, „Bosna i Hercegovina je jedna od najruralnijih zemalja Evrope. Oko 60 posto stanovništva živi u ruralnim područjima, bilo da su ona definisana kao sela ili kao rijetko naseljene općine, i samo Crna Gora, Irska i Finska imaju veći udio ruralnog stanovništva“². Postoje različiti pristupi definisanju „ruralnog“. Pojedini pristupi su vezani za područje ili regiju, npr. kanton, dok su pojedini vezani za „pristup zasnovan na naselju“ - čime se pojedina naselja definišu kao urbana,

² Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: Mit ili Realnost, str. 11

semiurbana, pretežno ruralna i izrazito ruralna. Međutim, treba napomenuti da to nisu dva različita načina mjerenja iste stvari, već načini za mjerenje bitno različitih stvari:

„Pristup zasnovan na području“ tretira sve stanovnike slabo naseljene općine kao iste, bilo da žive na izoliranom poljoprivrednom dobru ili u stanu na posljednjem spratu glavnog grada te općine. Ovaj pristup trebao bi biti u najboljoj korelaciji s ekonomskim faktorima koji djeluju na relativno širokom području, ali nije dobar vodič za pristup pojedinačnim domaćinstvima, poljoprivrednom zemljištu ili infrastrukturi, kao što je vodosnabdijevanje ili kanalizacija³.

„Pristup zasnovan na naselju“ tretira sve stanovnike sela i mikro naselja isto, bilo da žive u najudaljenijem kraju zemlje ili na obodima grada. To će najvjerojatnije biti u korelaciji s pristupom zemljištu, infrastrukturi i lokalnim uslugama, ali nije dobar vodič za ekonomske faktore kao što su nezaposlenost ili nivoi plata.⁴

Ruralna i urbana područja prema OECD kriteriju

U svrhu provedbe politike ruralnog razvoja, kao najčešći međunarodno priznat i korišten kriterij za razlikovanje ruralnih i urbanih područja, koristi se definicija OECD-a, koji se zasniva na gustini naseljenosti stanovništva. Ovaj pristup u principu posmatra male lokalne administrativne jedinice, poznate kao „LAU2“, a u BiH se ova jedinica obično naziva "općina". Dakle, lokalna administrativna jedinica klasifikuje se kao ruralna ako je njezina gustina naseljenosti manja od 150 ljudi po kvadratnom kilometru (1,5 ljudi po hektaru)⁵. Iako je jednostavan za primjenu, ovaj pristup uveliko zavisi o veličini administrativnih jedinica; na primjer, glavni grad susjedne Crne Gore čini oko jednu trećinu ukupnog stanovništva zemlje, ali općina Podgorica je toliko velika da je ukupna gustina naseljenosti manja od 150 / km², pa je glavni grad klasificiran kao ruralno područje. Primjena ovog pristupa na najnovije procjene broja stanovnika u BiH rezultira time da je 114 od 142 općine klasifikovano kao "ruralno" i definiše 60% stanovništva koje živi u ruralnim područjima⁶.

OECD tro-smjerna podjela

Naredni korak u OECD-ovom pristupu je razmatranje većih područja poznatih kao jedinice „NUTS2“ unutar EU-ove „Nomenklature teritorijalnih statističkih jedinica“. Kao smjernica, svaka jedinica NUTS2 trebala bi sadržavati 800.000 do 3 milijuna ljudi, iako to nije uvijek strogo primijenjeno⁷. Neke najbogatije zemlje EU-a su klasifikovane kao ruralne, što znači da ruralno nije automatski siromašno, odnosno ruralnost nije nesavladiva prepreka za ekonomski i humani razvoj.

2. Strateška platforma

2.1. Izvod iz situacione analize⁸

2.2.1. Geografske i demografske karakteristike

Hercegovačko-neretvanski kanton je administrativno - teritorijalna jedinica koja obuhvaća srednji dio Hercegovine. Odlikuje ga povoljan geostrateško-prometni položaj i prirodno-geografske karakteristike s tri klimatske zone, razvijenom hidrološkom mrežom i reljefno predisponiranim dolinama, poljima i

³ Idem, str. 37

⁴ Idem, str. 37

⁵ Izvor: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/nuts_nomenclature/local_administrative_units

⁶ Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: Mit ili Realnost, Prilog 2, str.3.

⁷ Izvor: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/nuts_nomenclature/principles_characteristics

⁸ Puni tekst situacione analize dat je u prilogu dokumenta

uzvišenjima. HNK je podijeljen na 7 općina i 2 grada. Grad Mostar je administrativno upravni centar i najveće i najnaseljenije mjesto u HNK-u.

HNK broji 216.970 stanovnika (2019.), od kojih je gotovo polovina koncentrisana u Gradu Mostaru. Migracije stanovnika bilježe konstantno iseljavanje iz kantona i preseljenje iz ruralnih u urbana središta. Pojačano iseljavanje praćeno je negativnim prirodnim priraštajem stanovništva u Kantonu s rastućim trendom. Rezultat ovih trendova bilježi smanjenje stanovništva za 4% u posljednjoj deceniji. Negativan prirodni priraštaj je trend prisutan u cijeloj Bosni i Hercegovini, a uzročnici leže u nestabilnoj političkoj situaciji, težoj zapošljivosti mladih, kasnijem otpočinjanju samostalnog života, zasnivanja porodice i sve većeg broja odlazaka mladih iz Bosne i Hercegovine.

Područje Hercegovačko-neretvanskog kantona nije podjednako naseljeno, pa tako Čitluk ima najgušću naseljenost sa 99 stanovnika po km², a potom slijedi Čapljina sa 96,9 stanovnika po km² i Mostar sa 89,4 stanovnika po km². Ostale općine su znatno rjeđe naseljene (<50). Prema tipu naselja, područje područje karakteriše sistem sela i zaselaka u kojima živi najveći dio stanovništva. Izuzme li se specifičan položaj Ravnog sa 100% ruralnog stanovništva, u ostalim općinama udio ruralnog stanovništva je preko 60% (Čitluk, Čapljina, Prozor-Rama, Stolac), što sugerise na veliku mogućnost ruralnog razvoja u Kantonu.

Prosječna starost stanovništva HNK-a je 39 godina (u ruralnim područjima 39 do 43), što je povoljna dob za razvoj poljoprivrede, turizma i ostalih gospodarskih djelatnosti specifičnih za ruralna područja. Prosječna stopa zaposlenosti na prostoru HNK-a iznosi 25%, s znantnom razlikom između općina. Tako grad Mostar ima najveću (47,61%), dok Ravno ima najmanju (7,53%).

Razvoju pojedinih kultura u poljoprivredi i specifičnoj tradicionalnoj i kulturnoj ponudi proizvoda i usluga u turizmu pogoduje kulturno-historijski razvoj naroda. Ako pogledamo etničku strukturu stanovništva u HNK-u, najveći udio stanovništva su Hrvati (53,29%), 41,44% Bošnjaci, 2,9% Srbi i ostalih 2,38%.

Tabela 1. Rezime stanja razvojnih izazova i perspektiva

Razvojni problemi	Razvojne perspektive
Konstantno smanjenje udjela mladog stanovništva u ukupnoj populaciji	Povećati broj mladog stanovništva kroz program demografske (pronatalne) obnove.
Positivan migracioni saldo usmjeren uglavnom prema Gradu Mostaru	Razviti program decentralizacije na području HNK-a kroz društveno-gospodarski razvoj ostalih općina.
Nedostatak gospodarskih programa koji podstiču zapošljavanje	Povećati sufinansiranje gospodarskih projekata iz programa EU.

2.1.2. Rezime stanja po sektorima

2.1.2.1. Rezime stanja, razvojnih izazova i perspektiva u oblasti poljoprivrede i ekonomskog razvoja

Biljna proizvodnja

Voćarska proizvodnja obuhvata koštičavo, jabučasto, jagodasto i jezgrasto voće. U sjevernim općinama HNK-a (Konjic, Jablanica, Prozor-Rama) se zbog klimatskih karakteristika uglavnom uzgajaju: jabuka, kruška, šljiva i orah, a u submediteranskom području (općine Neum, Ravno, Čitluk, Stolac, Mostar i grad Čapljina) agroekološki uslovi, pored prethodno pomenutih vrsta voća, pogodni su za proizvodnju: masline, šipka, smokve, trešnje, višnje, breskve, nektarine i kajsije. Ovu proizvodnju karakterišu velike oscilacije u ukupnim prinosima zbog zavisnosti o klimatskim uslovima. Zastupljena je pretežno intenzivna konvencionalna proizvodnja, što rezultira niskim kvalitetom voća. Ekološka proizvodnja u

ovoj oblasti je zanemariva, što može imati negativne posljedice na razvoj agroturizma. Negativna pojava je i nedostatak kontrole proizvoda zbog čega kupac nije siguran da kupuje ekološki proizvod. Iako u manjim količinama, voće s područja Kantona se ipak izvozi. Na području Konjica, Jablanice, Prozor-Rame i Mostara proizvodi se jagodasto i bobičasto voće (jagoda, malina, kupina i borovnica). Procjenjuje se da je zasađeno oko 230 ha jagodastog i bobičastog voća. Potencijal područja posebno je naglašen za proizvodnju ranog voća, mediteranskih voćarskih kultura (smokva, maslina, šipak), što je prepoznato od strane poljoprivrednih proizvođača, pa je danas prisutan trend rasta maslinarskih površina, ali i ukupne proizvodnje smokava. Od 2017. godine Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a uvrštava podsticaje za podizanje novih nasada voća u Program podrški. Podsticana površina novih nasada voća od 7,5758 ha u 2017. godini porasla je u 2018. godini na 22,272 ha, a u 2019. na 28,7894 ha. Podsticana površina novih nasada maslina porasla je od 2,2136 ha u 2017. godini na 3,787 ha u 2018. godini i dostigla površinu od 6,6687 ha u 2019. godini.

Vinogradarstvo je jedna od najvažnijih grana poljoprivrede na području HNK-a. Bosna i Hercegovina je do 1990. godine imala 5.781,00 ha pod vinogradima s ukupno 22,50 miliona a europske loze kalemljene na američku podlogu. Od ukupnih vinogradarskih površina u BiH, na području vinogradarskog rajona "Hercegovina" bilo je 5.691,00 ha vinograda (98,44%), a najveći dio vinograda (4.274 ha) nalazio se na području koje danas pripada HNK-u. Uzgajale su se uglavnom vinske sorte (90,00%) i to 2/3 bijelih, te 1/3 crnih sorti. U velikom mnoštvu sorti kvalitetom su se isticale žilavka i blatina koje su dale izuzetan prinos i kvalitet. Od pratećih sorti uzgajane su krkošija i bena, smederevka, vranac, merlot, alicante bouschet, game bojadiser i dr.

Od ukupnog broja hektara pod vinskim grožđem u F BiH (3.400 ha), Hercegovačko-neretvanskom kantonu pripada oko 2.600 ha raspoređenih u šest općina. Prosječan prinos vinskog grožđa je oko 20.500 tona ili oko 12,3 mil. litara vina. U Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a do sada je evidentirano 45 proizvođača s rješenjem o zaštiti geografskog porijekla vina. Vinogradarstvom i vinarstvom se bavi oko 10.200 kućanstava, a procjenjuje se da danas ima oko 400 do 450 ha stolnih kultivara. Na području Kantona registrovano je nekoliko preduzeća koja se bave proizvodnjom stolnog grožđa. Novije stolne sorte koje su zastupljene su: victoria, black magic, michelle paglieri, matilda, prima, od starijih sorti uzgajaju se izuzetno kvalitetne sorte: kardinal, muškati hamburg, afus ali, italija, demir kapija, lival, a u manjoj mjeri besjemene sorte kao što su: sultanina, ruby seedless i druge.

U sjetvenoj strukturi oranica, kako po raznovrsnosti, tako po površini tradicionalno dominiraju povrtlarske kulture, koje zauzimaju oko 40% ukupno zasijanih površina u jesenjem periodu sjetve i oko 80% u proljetnom periodu sjetve. Zelena salata, paradajz, paprika, krastavac i tikvice proizvode se na površini od oko 500 ha. Proizvodnja je konvencionalna i intenzivna, a naročito proizvodnja u zaštićenim prostorima. Pored proizvodnje na otvorenom, na području Kantona proizvodnja povrća se odvija i u zaštićenim prostorima (plasticima, staklenicima, niski tuneli) površine oko 320 ha u kojima dominiraju: paradajz (65%) paprika (30%), zatim krastavac, dinja i krompir u proljetnom roku (oko 5%). Proizvodnja u plasticima locirana je u južnom dijelu Kantona, od čega preko 80% se nalazi na području Čapljine. U sjevernom dijelu Kantona dominira sjetva povrtnih kultura na otvorenom, kasnijih rokova sjetve i tehnološke zrelosti, a komercijalno najznačajnije površine su pod lukom i paradajzom. Krompir zauzima gotovo polovinu površina zasađenih povrćem u proljetnom periodu, a južni dio Kantona karakteristiše proizvodnja mladog krompira. Plasman mladog krompira 2016. godine olakšan je mogućnošću izvoza u Republiku Hrvatsku, nakon što je u julu 2015. godine Europska komisija poljoprivrednim proizvođačima iz BiH odobrila izvoz krompira u zemlje EU. Tradicionalni način proizvodnje na oranicama je plodored koji se sastoji od strnih žitarica (pšenica, ječam, zob, raž i pšenoraž) i posnih žitarica (kukuruz za zrno i heljdu). Proizvodnja strnih žitarica uglavnom služi za podmirivanje potreba na vlastitom gospodarstvu, uglavnom kao podrška stočarskoj proizvodnji, a u manjoj mjeri za ljudsku ishranu. Postignuti prosječni prinosi u Kantonu i dalje su ispod genetskog i proizvodnog potencijala ovih kultura. Proizvodnja žitarica i krmnih kultura ima opadajući trend kod svih vrsta usjeva, što je i razumljivo s obzirom na smanjenje stočnog fonda, ali i povećanje prinosa po jedinici površine.

Proizvodnja duhana, kao jedine industrijske kulture prisutne na oranicama kantona, posljednjih je godina opterećena brojnim poteškoćama. U 2013. godini posljednji otkupljivač, registrovan na području kantona, prestao je s djelatnošću otkupa i obrade sirovog duhana u listu. Kako se radi o tradicionalnoj kulturi na ovim prostorima, proizvođači su i dalje zainteresovani za proizvodnju duhana, a prema izvještajima službi za poljoprivredu, površine zasađene duhanom posljednjih nekoliko godina imaju rastući trend.

Zbog poremećaja na svjetskom tržištu i nekontrolisanog načina proizvodnje na području kantona došlo je do stagnacije u proizvodnji ljekovitog bilja i šumskih proizvoda. Otkup ljekovitog bilja i šumskih plodova također je nedovoljan i nekontrolisan, a ovakvo stanje može imati nepovoljne posljedice. Pojedine prirodne populacije poput šumskih plodova (divlji šipak *Punica granatum*) su ugrožene. Nagli porast proizvodnje zabilježen je samo u proizvodnji smilja (*Helichrysum* sp.). U 2017. godini proizvodnja smilja iznosila je 1.236 ha, a u 2018. godini zabilježen je samo mali porast na 1 262 ha.

U Hercegovačko-neretvanskom kantonu postoji duga tradicija uzgoja ukrasnog bilja. Poljoprivredni kombinat HEPOK je osamdesetih godina prošlog vijeka proizvodio oko 25 miliona cvjetova što je predstavljalo oko 12% ukupne jugoslovenske proizvodnje. Iako se danas značajan broj individualnih poljoprivrednih subjekata, ali i niz pravnih lica, bavi proizvodnjom rasada ukrasnog bilja, ova proizvodnja se ne razvija zbog nedostatka ulaganja u nove tehnologije i nepostojanja ozbiljnog i sistematičnog pristupa razvoju ovog segmenta poljoprivredne proizvodnje.

Ostvarena vrijednost biljne proizvodnje, voća i povrća, kao najznačajnije proizvodnje u 2019. godini, prema otkupnim cijenama Ministarstva spoljne trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine, iznosila je 132.282.949 KM, od čega na proizvodnju povrća otpada 18.213,27 KM jer su površine za proizvodnju povrća najmanje.

Prema statističkim podacima u Federaciji BiH, kao i u HNK-u, došlo je do povećanja broja pčelinjih zajednica, povećanja proizvodnje meda po pčelinjoj zajednici i ukupnih količina meda. Analiza stanja u ovoj oblasti pokazala je da pčelarstvo predstavlja dodatni izvor prihoda za većinu pčelara, a med i drugi proizvodi prodaju se van sistema. Treba istaknuti da se pčelari suočavaju sa znatnim poteškoćama, posebno kada je u pitanju zakonska regulativa koja se odnosi na gradnju punionica meda. Problemi se javljaju u plasmanu meda i izvozu, ali i u uskom asortimanu pčelarske proizvodnje, ponudi koju treba proširiti i plasmanu meda sa geografskim porijeklom. Pravac razvoja pčelarstva bio bi označavanje i promovisanje mednih cesta, kojima bi se omogućila prodaja meda i ostalih pčelinjih proizvoda na kućnom pragu proizvođača, što bi bila posebno atraktivna turistička ponuda.

Animalna proizvodnja

Stočarska proizvodnja krupne i sitne stoke usmjerena je na proizvodnju hrane, dok za ostale sirovine (koža, vuna) ne postoji organizovani otkup. Posljednjih godina zabilježen je trend opadanja stočnog fonda. Broj grla goveda i ovaca se smanjuje, dok broj svinja uveliko varira. U brdsko-planinskim prostranstvima dominiraju pašnjaci i livade pogodni za uzgoj stoke, dok je južni dio kantona s izlazom na more pogodan za proizvodnju meda i uzgoj ribe, mada se u ovim dijelovima uzgaja većinom sitna stoka – ovce, koze i svinje. U oblasti stočarstva po vrstama proizvodnje i rasnom sastavu najvažniji su: govedarstvo, ovčarstvo, kozarstvo, svinjogojstvo i peradarstvo. Stočarstvo predstavlja budućnost poljoprivrede u HNK-u, a uvezano s ostalim granama poljoprivrede pokreće i ostale proizvodnje, daje visokovrijednu hranu, upošljava radnu snagu tokom cijele godine i znatno podržava dohodak poljoprivrednih gospodarstava. Zadržan je tradicionalan način proizvodnje što može biti prednost u turističkoj ponudi, posebno u ovčarstvu i kozarstvu, gdje je način uzgoja kao i tehnologija izrade proizvoda od mlijeka zadržala autohtoni način proizvodnje bez većih tehnoloških promjena. Uglavnom su zastupljene tradicionalne farme kombinovanog tipa, koji uključuje stado ovaca s nekoliko krava, model koji osigurava kontinuiranu proizvodnju i preradu mlijeka i mesa, a kojeg opterećuje velika usitnjenost posjeda i nedovoljni zemljišni kapaciteti za osiguranje potrebne količine hrane u zimskim mjesecima. Ova proizvodnja se uglavnom oslanja na mala i srednja gospodarstva, a samo u maloj mjeri

na velike proizvodne jedinice. Ekstenzivna proizvodnja na usitnjenim imanjima (od 3 do 10 grla) ne može zadovoljiti potrebe za mesom i mlijekom i uglavnom se koristi za vlastite potrebe. Posljednjih godina, prije svega zbog uvođenja podsticaja na mlijeko, junice i uzgoj goveda u sistemu krava-tele, stvara se bolje ozračje u pasmingskom sastavu, kvalitetu i količini proizvoda. Iako brojno stanje goveda opada, količina proizvedenog, poput mlijeka, raste. Pasminski sastav goveda čine hibridi koje je teško definisati u pasmini, osim farme "Vita Vi" d.o.o. Čapljina koja uzgaja holstein goveda i primjenjiva uzgojno selekcijske zahvate.

U pasmingskom sastavu ovaca dominira pramenka sa svojim sojevima, koji se razlikuju u fenotipskim i proizvodnim karakteristikama shodno uslovima u kojim se uzgajaju. Danas je ostalo svega nekoliko hiljada čistokrvnih ovaca ove pasmine, a kako se radi o bosanskohercegovačkoj izvornoj pasmini ovaca, proizvodi dobijeni od ove pasmine predstavljaju autohtone proizvode koji trebaju biti zaštićeni oznakama kvaliteta (izvornost, geografsko porijeklo i jamčeni tradicionalni specijalitet). Uzgaja se na područjima nadmorske visine od 300–350 metara, i to u općinama: Stolac, Ljubuški, Čapljina, Neum, Ljubinje, Čitluk, Široki Brijeg i Grude. Na sjevernim brdsko - planinskim predjelima općine Konjic i općine Prozor-Rama farmeri uzgajaju kupreški soj pramenke, a u posljednje vrijeme značajan je uticaj krupnijeg i mlječnijeg vlašićkog soja pramenke. Ovčarstvo karakteriše ekstenzivni način držanja ovaca koji je često bio praćen nomadskom ispašom. Međutim, donošenjem propisa o zabrani nomadske ispaše, ovakav način gajenja ovaca je sveden na minimum. Zabrana nomadske ispaše je dovela do drastičnog smanjenja veličine stada. Većina uzgajivača drži od 20–70 grla ovaca. U novije vrijeme pojedini uzgajivači svoje stado drže na imanju tokom cijele godine, a mlijeko se koristi za proizvodnju ovčjeg sira u vrsti hercegovačkog sira iz mijeha i bijelog sira u salamuri. Zabranu držanja ovaca, prema tradicionalnom nomadskom načinu uzgoja, treba razmotriti i omogućiti u kontrolisanim uslovima, prvenstveno kao agroturistički potencijal, ali i u smislu zaštite tradicije i kulturno-istorijskog naslijeđa. Ovakav način proizvodnje, pored kontrole zdravlja životinja i visokog nivoa sanitarno-higijenskih uslova za preradu mlijeka, obezbjeđuje i visok nivo gotovih proizvoda u skladu s ekološkim zahtjevima.

Područje kantona ima značajan potencijal za uzgoj koza, i to u različitim sistemima uzgoja: otvorenim i poluotvorenim pašnjacima, uzgoj u štalama i kombinovani uzgoj. Svi navedeni sistemi uzgoja koza mogu se susresti na terenu. Sadašnje stanje u kozarstvu karakteriše velika zastupljenost autohtone pasmine - balkanska koza, kao i njenih hibrida sa sanskom kozom s malim genetskim varijabilnostima. Ekstenzivni način držanja u improvizovanim štalama i loša hranidba rezultiraju veoma niskim proizvodnim karakteristikama koza. Po mnogim zoohigijenskim i hranidbenim normativima koza je slična ovci. Ova sličnost dovela je do sve veće pojave kombinovanih stada ovaca i koza. Zbog veće mliječnosti koza, veći broj uzgajivača ovaca odlučuje se za uzgoj koza i proizvodnju sira od mješavine kozjeg i ovčjeg mlijeka. Budući da ne postoji organizovani otkup i prodaja kozjeg mesa i mlijeka, onemogućen je značajniji razvoj ove grane stočarstva, pa se kozarstvo nije znatno razvijalo. Posljednjih godina sve više uzgajivača formira i savremene farme za uzgoj koza, gdje se koze drže na imanju veći dio godine. Zbog izraženih prirodnih potencijala za proizvodnju kozjeg mesa, mlijeka i proizvoda od kozjeg mlijeka potrebno je proširiti sadašnji postojeći organizovani otkup mlijeka, a posebnu pažnju obratiti treba posvetiti ponudi kozjeg mesa, kako na domaćem tako i na inozemnom tržištu.

Proizvodnja jaja i pilećeg mesa ima pozitivne pomake. Proizvodnja je intenzivna, u zatvorenom prostoru, uz konvencionalnu prehranu peradi. Slobodan uzgoj peradi je na vrlo niskom nivou i uglavnom za vlastite potrebe.

Područje kantona ima velik potencijal za ekološko stočarstvo, posebno ekološko peradarstvo, uzgoj životinja na ekološki prihvatljiv način uz očuvanje okoliša i proizvodnju visokovrijednih namirnica za ishranu ljudi. Naime, peradarstvo ne iziskuje velike investicije i utrošak rada poput uzgoja drugih vrsta životinja na ekološki prihvatljiv način.

Trenutno stanje u svinjogojstvu nije na zadovoljavajućem nivou i ne obezbjeđuje dovoljnu proizvodnju svinjskog mesa za domaće potrebe. Uglavnom se mesne pasmine svinja nabavljaju iz uvoza ili Republike Srpske. Kao posljedica nemogućnosti proizvodnje jeftinije hrane koja se koristi za tov, svinjogojstvo u

kantonu skoncentrisano je na manji broj farmi s 20 do 50 svinja u jednom turnusu i domaćinstva koja uzgajaju do 5 svinja za vlastite potrebe.

Prema podacima iz Registra poljoprivrednih gazdinstava, najveći broj malih poljoprivrednih gazdinstava nalazi se na prostoru općine Prozor-Rama, s tim da u Prozor-Rami postoji i farma tovnih svinja "Galić commerce" d.o.o. Prozor-Rama, kapaciteta oko 2.600 tovljenika iz uvoza u jednom turnusu.

Područje kantona bogato je vodnim resursima za proizvodnju ribe. Uglavnom se koriste vodotoci koji sa stanovišta kvaliteta i kvantiteta ispunjavaju veoma zahtjevne uslove za proizvodnju salmonidnih riba. Ukupna površina ribogojilišta za uzgoj akvakulture je cca 38.000 m², a za uzgoj marikulture je cca 5.000 m². Proizvodnja morskih organizama sastoji se uglavnom od morske ribe (orada i lubin) i školjki (prvenstveno dagnje). U pogonu za preradu ribe (preduzeće "Žuvela" Stolac) obim proizvodnje nije se znatno promijenio u odnosu na prethodni period.

Razlozi za nerazvijenost ekološkog uzgoja stoke (organskog stočarstva) općenito u F BiH, pa i u HNK-u su višestruki, od kompleksnosti stočarske proizvodnje (i u razvijenim zemljama biljna ekološka proizvodnja je zastupljenija od stočarske), nedovoljne educiranosti proizvođača i potrošača, nedovoljne generalne razvijenosti stočarstva, pa do slabe kupovne moći stanovništva. Porast svijesti potrošača o kvalitetu proizvoda, načinu držanja i tretiranja životinja te uticaju stočarstva na okoliš polako mijenja percepciju stanovništva u smjeru većeg interesa za ekološke životinjske proizvode. Stoga se, uz adekvatne mjere poljoprivredne politike, može očekivati povećan interes proizvođača za ovom vrstom proizvodnje. Proizvodna praksa znatnog broja proizvođača u mnogim je elementima bliska ekološkoj proizvodnji (način držanja i ishrana životinja, ekstenzivna proizvodnja), što bi se uz adekvatnu podršku i edukaciju moglo usmjeriti u ekološku (organsku) proizvodnju. To se prije svega odnosi na proizvodnju mlijeka i mesa preživača (zahtijeva niži nivo stručnog znanja, manje kapitalnih investicija i lakšu nabavku ekološke/organske stočne hrane). Proizvodnja bi se trebala bazirati na lokalnim pasminama i pasminama kombinovanog tipa proizvodnje. Poštujući standarde i holistički pristup ekološke (organske) proizvodnje, bilo bi korisno organizirati integralna ekološka (organska) gospodarstva za proizvodnju ratarskih i stočarskih proizvoda. Federaciji BiH trenutno nedostaje nacionalno akreditacijsko tijelo, ovlaštene akreditirane laboratorije, nadzorna tijela i sl., kao i podsticajne mjere neophodne za omasovljenje i razvoj ekološke (organske) proizvodnje u stočarstvu. Ostvarena vrijednost u animalnoj proizvodnji povećana je zbog viših cijena otkupa u 2019. u odnosu na 2018. godinu, iako je kod nekih proizvodnji došlo do značajnog smanjenja obima proizvodnje (mlijeko, perad, svinje, med).

Ukupan prihod iz poljoprivrede HNK-a (2016.-2019.)

Ukupno ostvareni prihod u biljnoj i animalnoj proizvodnji u HNK-u u 2019. godini iznosio je 162.353.565,00 KM. Ostvareni prihod prikazuje se kao zbroj vrijednosti biljne i animalne proizvodnje.

Rezime stanja i kretanja na tržištu rada

Na području Hercegovačko-neretvanskog kantona prosječna stopa zaposlenosti iznosi 25% sa izraženom razlikom između općina. Najveću stopu zaposlenosti ima grad Mostar (47,61%), a najmanju (7,53%) Ravno. U općinama Ravno, Stolac i Konjic je zabilježena povećana stopa, dok je u Čitluku stopa zaposlenosti smanjena (oko 5%) u posmatranom periodu (2015.-2019.). Iako Kanton bilježi visoku stopu nezaposlenosti (35% u 2019. godini), zabilježeno je smanjenje stope u odnosu na 2015. godinu. Povećana stopa zaposlenosti rezultat je progresivnog tržišta rada koje ide u pravcu razvoja. U 2019. godini najveći broj nezaposlenih lica registrovan je u Gradu Mostaru (48,89%) i Konjicu (12,73%), dok je najmanji registrovan u općinama Ravno i Neum, ali razlog tome je veličina lokalnih zajednica. Po obrazovnoj strukturi, najveći udio nezaposlenih odnosi se na kvalifikovane radnike (32,95%), 31,35% nezaposlenih ima SSS, a 20,53% je nekvalifikovanih. Prosječna plata u Kantonu iznosi 1.011,00 KM, dok je BDP iznosio 12.163,12 KM. U zadnjem desetljeću broj poslovnih subjekata (fizičkih i pravnih) u

Kantonu povećan je za 11,1 % (2013.-2019.). Najviše poslovnih subjekata ima u Stolcu (18,6), Čitluku (13,7%) i Mostaru (13,2%). U Kantonu evidentiran je 81 poslovni subjekt na 1000 stanovnika, što je u skladu sa povećanim stepenom razvijenosti.

Udio poslovnih subjekata direktno vezanih za ruralni sektor je mali (3,91%), što je ispod prosjeka EU-a. U protekle tri analizirane godine došlo je do smanjenja broja uposlenih u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva HNK-a sa 872 (2018.) na 686 . Prosječna neto plata od 829,00 KM manja je za 14,2% od prosječne plate u svim djelatnostima (966,00 KM). Prema popisu stanovništva iz 2013. godine, broj domaćinstava koji se bave poljoprivredom je 68.166, od čega 5,59 % prodaje proizvode na tržištu. Rastu plasmana poljoprivrednih proizvoda pogoduje povećanje registrovanih PPG-ova (68% u posljednje 4 godine).

Šume i šumovita zemljišta

Prema zvaničnim podacima, šume i šumovita zemljišta zauzimaju 58 % površine Federacije BiH od čega je 81,8 % u državnom, a 18,2 % u privatnom vlasništvu. Problemi zbog višegodišnjeg pravnog vakuuma u sektoru šumarstva su ilegalna sječa i zauzimanje državnog šumskog zemljišta, pojava biljnih bolesti koje ugrožavaju stabilnost šuma i otežana uspostava prava služnosti i zakupa na šumskom zemljištu.

Prema podacima, vidljivo je da proizvodnja i prodaja šumskih drvnih sortimenata opadaju u periodu 2015.-2019. godina. Od ukupne proizvodnje od 88.000 m³, cjepanice lišćara čine 36,36 %, dok je ostalo pretežno drvo za ogrjev.

Osnovni problem koji tereti ovu oblast je nepostojanje zakona koji reguliše oblast šumarstva. Zbog nepostojanja Zakona o šumama ne mogu se donijeti strateški dokumenti iz oblasti šumarstva (Šumarski program kantona, Kantonalni šumsko-razvojni plan, Šumskogospodarske osnove), a godišnji planovi upravljanja šumama, zaštita šuma i finansiranje u oblasti šumarstva također nisu definisani. Nepostojanje Zakona o šumama dovelo je do potpune anarhije u oblasti šumarstva.

Tabela 2. Rezime stanja razvojnih izazova i perspektiva u oblasti poljoprivrede

Razvojni problemi	Razvojne perspektive
Neregulisano domaće tržište poljoprivrednih proizvoda	Definisati urod i način njegovog preuzimanja po najpovoljnijim tržišnim uslovima.
Nedostatak intervencija na tržištu poljoprivrednih inputa	Lakše izmirenje dugova poljoprivrednika na osnovu kupljenih inputa.
Nedostatak skladišnih prostora	Obezbjediti kvalitetna i funkcionalna skladišta za prihvatanje poljoprivrednih proizvoda

2.1.2.2. Rezime stanja, razvojnih izazova i perspektiva u oblasti ruralnog turizma

Visok udio ruralnog stanovništva, manja gustina naseljenosti i povoljni prirodno-geografski uslovi su dobra osnova za razvoj ruralnog turizma. Diversifikacijom ruralnih ekonomskih aktivnosti, poljoprivrednici i ostalo ruralno stanovništvo u zadnje vrijeme pokušavaju osigurati dodatne izvore prihoda. Sa aspekta valorizacije ruralnih vrijednosti, prirodne i naslijeđene baštine, specifičnosti i autentičnog tradicionalnog znanja vidljiva je potreba za razvojem ruralnog turizma. Iako ne postoje statistički podatci o selektivnom razvoju turizma (broj i udjeli) na koji način bi se ruralni turizam mogao identifikovati putem razvojnih modela, udio u ukupnom broju turističkih kretanja u kantonu možemo posmatrati kao turiste u ruralnom prostoru.

Obzirom na ponudu u ruralnim područjima, od ukupno 317.311 turističkih posjeta (2019.) , pretpostavlja se da samo jedna trećina posjećuje ruralna područja na bazi jednodnevnog izleta. Od ukupnog broja noćenja (607.508), dio se ostvaruje u ruralnim područjima općina Čitluk i Ravno. Iako se udio stranih turista u kantonu posljednjih godina uvećao, u ruralnim područjima (osim Međugorja) nisu zabilježene višednevne posjete.

Obzirom na prirodne specifičnosti i povoljne klimatske karakteristike, sektor turizma prepoznao je vrijednost valorizacije turizma u područjima van urbanih centara i u turističkoj ponudi izdvaja specifičnosti ruralnih područja u kombinaciji s prirodnim obilježjima (Hutovo blato, spilja Vjetrenica, izvor Bune, Boračko jezero, kanjon Rakitnice, tradicionalno planinsko selo Lukomir, itd.), proširenom ugostiteljskom ponudom (tradicionalna gastronomija) i ponudom popratnih aktivnosti (biciklističke staze, šetnice, planinarske staze i sl.). Analiza turističkih posjeta, baziranih na prirodnim resursima i u ruralnim područjima, određena je sezonalnošću, odnosno većinom se ostvaruje tokom ljeta. U razvoju turizma Kantona utvrđena je bogata resursno atraktivna osnova i visok potencijal za razvoj ruralnog turizma, ali za potpuni razvoj potrebno je upotpuniti sadržaje i primijeniti aktivnosti ruralnog modela razvoja.

Tabela 3. Rezime stanja razvojnih izazova i perspektiva u oblasti ruralnog turizma

Razvojni problemi	Razvojne perspektive
Neprepoznatljivost ruralnog turizma kao oblika turizma koji daje dodatnu vrijednost turističkoj destinaciji	Sistemske prepoznati ruralni turizam kao alat za socijalnu, gospodarsku, ekološku i sociokulturnu regeneraciju prostora. Također, podsticati snažnu lokalnu participaciju sudionika – lokalnih dionika u procesu planiranja i implementacije projekata.
Nepostojanje stručnosti u malim obiteljskim gospodarstvima	Organizovati obuku, kontinuirano usavršavanje i edukaciju za lokalne dionike, preduzetnike i uposlenike.
Nepostojanje zakona koji tretiraju problematiku ruralnog turizma, sistemski razvoj	Uspostaviti sistem turističkih zajednica na nivou jedinica lokalne samouprave u cilju učinkovitog upravljanja razvitka turizma na lokalnom nivou.
Loša ili neadekvatna marketinška aktivnost objedinjenih poslovnih jedinica (obiteljskih seoskih gospodarstava u ruralnom turizmu) i sl.	Pristupiti izradi/usvajanju Strateškog marketinškog plana turizma HNK-a kojim bi se definisali glavni turistički proizvodi, tržišni segmenti, promotivne i komunikacijske aktivnosti.
Neplanski razvoj individualnih ponuda u segmentu ruralnog turizma	Pozorno razmotriti kapacitete nosivosti ruralne turističke destinacije, definiranje vrste turizma (prepoznatljivost pojedinih mikro destinacija) i mjere (nosivosti) do koje će se razvijati svaki dio regije.
Nedovoljna prepoznatljivost agroturizma	Planirati poseban razvojni podsticaj za razvoj agroturizma jer su porodična poljoprivredna gazdinstva "čuvari ruralnog kraja".
Kratka prosječna dužina boravka turista (2-3 dana), HNK-a trenutno funkcioniše kao jednodnevna, odnosno izletnička turistička destinacija	Diversifikacija turističkog destinacijskog proizvoda, razvoj turizma posebnih interesa, obogaćivanje i podizanje kvaliteta turističke ponude.
Visoka sezonalnost turističke potražnje, koncentrisanost turističkog prometa tokom ljetnih mjeseci i posljedično niska stopa korištenosti smještajnih kapaciteta	Razvoj turističkih proizvoda i usluga koji ne zavise o prirodnim i institucionalnim faktorima kao što su klimatski uslovi, nacionalni praznici na glavnim emitivnim tržištima, sezona godišnjih odmora i sl.; Jačanje uloge Aerodroma Mostar u razvoju turizma.
Nerazvijen sistem statistike turizma u FBiH i HNK-u	Unapređenje sistema statistike turizma na području FBiH i HNK-a u cilju stvaranja kvalitetne informacione podloge za definisanje efektivnih mjera turističke politike.
Nizak kvalitet i nepovoljna struktura postojećih smještajnih kapaciteta u ruralnim područjima	Podizanje kvaliteta postojećih smještajnih objekata i podsticanje razvoja novih smještajnih objekata poput malih obiteljskih motela, kuća za odmor i obiteljskih poljoprivredna gospodarstava koja pružaju turističke usluge.
Loša turistička ponuda u ruralnom području	Podsticati razvoj ugostiteljsko-turističke ponude kroz razvoj tradicionalnih aktivnosti na poljoprivrednim gospodarstvima (enogastronomija, proizvodnja tradicionalnih proizvoda, doživljaj „seoskog“ ambijenta i sl.)

2.1.2.3. Rezime stanja, razvojnih izazova i perspektiva u oblasti ruralnog okoliša i infrastrukture

U pogledu prostornih karakteristika, Hercegovačko-neretvanski kanton, zbog svog položaja i velike heterogenosti prostora, obuhvata tri klimatske zone: mediteranska, submediteranska i planinska klimatska zona. Ruralna područja HNK-a imaju visok stepen biološke i pejzažne raznolikosti, osobito s ihtiološkog stanovišta, zbog relativno stabilnih populacija riba i brojnih endemskih vrsta. Biološka raznolikost ruralnih područja HNK-a izuzetno je bogata ornitofaunom i sisavcima, sa stabilnim populacijama smeđeg medvjeda, vuka, divokoze, obične srne, a postoje i brojne vrste divljači što predstavlja dobru osnovu za razvoj lovstva. Osim za daljnji razvoj ribarstva i lovstva, područje HNK-a, posebno njegovi sjeverni dijelovi pogodni su za održivo korištenje šumskih nusproizvoda i tu djelatnost potrebno zakonski regulisati i unaprijediti. Visok stepen biološke i pejzažne raznolikosti na području Hercegovačko-neretvanskog kantona usloveli su proglašenje niza zaštićenih prirodnih cjelina.

Na relativno malom području HNK-a evidentirano je 19 tipova tala, od kojih su najrasprostranjenije: crnica na krečnjaku i dolomitu – kalkomelanosol (126.301 ha), smeđe tlo na krečnjaku i dolomitu – kalkambisol (107.123 ha) i rendzine (46.116 ha). U HNK-u većina tala (56%) ima srednji sadržaj humusa, dok visok sadržaj ima oko 35,3% obradivih tala. Niži sadržaj humusa evidentisan je kod 8,7% obradivih tala, a nedostatak organske tvari izražen je na aktivno obradivim tlima u općinama Čitluk, Čapljina, Neum, Ravno, Stolac i u južnim dijelovima grada Mostara. Najveći dio teritorija HNK-a čine šumsko (42,6%) i poljoprivredno zemljište (42,2%), od čega najveći dio čine pašnjaci (23,3%) i oranice (18,9%)⁹. U HNK-u najzastupljenija su zemljišta V, VI i VII bonitetne kategorije sa 89,73 %. Udio najkvalitetnijeg zemljišta (II-IV bonitetne kategorije) je 10,27%, dok zemljišta I bonitetne kategorije nedostaju. Područja sa manje pogodnosti (*Less Favoured Area* - LFA) prisutna su u sjevernom dijelu Kantona: dijelovi općina Konjic, Prozor-Rama, Jablanica i dio Grada Mostara koji imaju nadmorsku visinu veću od 800 m (LFA 800). Zbog izraženog nagiba terena, podložnosti tla vodnoj eroziji i planinske klime ova područja su generalno manje pogodna za poljoprivrednu proizvodnju. Intenzitet vodne erozije posebno je izražen u jesenskom i zimskom periodu, odnosno periodu intenzivnijih padavina. Teži oblici vodne erozije na području HNK-a su: brazdasta, jaružana i dubinska erozija. Obradive površine na područjima preko 800 m nadmorske visine su ograničene na krška polja i uvale, a na područjima s pašnjacima je moguća stočarska proizvodnja. Na jugu kantona, kao područja manje pogodnosti, dijelovi općina Neum i Ravno mogu se klasifikovati po kriterijima nadmorske visine i nagiba, odnosno po kriteriju gustine naseljenosti. Pored navedenog, manje pogodnim područjima mogu se klasifikovati i zemljišta koja su rizična zbog prisutnosti mina i neeksploziranih eksplozivnih sredstava, obzirom na ograničenosti za razvoj poljoprivrede. Ukupna sumnjiva površina pod minama na području HNK-a iznosi 101.201 km². Najveće sumnjive površine nalaze se na području grada Mostara (28,83 km²) i općine Konjic (24,83 km²). Obzirom da Kanton ima ograničene resurse u pogledu kvalitetnog zemljišta, potrebno je optimalno, racionalno i održivo gospodariti ovim neprocjenjivim resursom. Iako na području HNK-a nema ozbiljnijeg onečišćenja, pozornost treba posvetiti degradaciji i destrukciji zemljišta zbog sječe šuma, odlaganja otpada i urbanizacije.

Zahvaljujući povoljnim klimatološkim uslovima, a najprije prirodnoj prozračnosti ovog područja, kvalitet vazduha na području HNK-a je općenito zadovoljavajući. Periodična onečišćenja koja ne prelaze granične vrijednosti odnose se, uglavnom, na nešto veće koncentracije lebdećih čestica, dušikovih oksida i troposferskog ozona (tokom sunčanog vremena), koja se najčešće javljaju iz stacionarnih izvora (ložišta u domaćinstvima tokom zimskih mjeseci) i mobilnih izvora (saobraćaja), kao i tokom periodičnih požara.

⁹ Federalni zavod za programiranje razvoja, 2020.

Područje HNK-a je bogato vodnim resursima sa dobro razvijenom nadzemnom i podzemnom hidrološkom mrežom, čiju okosnicu čini rijeka Neretva. HNK-a ima značajne izvore pitke vode, čija se ukupna raspoloživa količina procjenjuje na 6.795 m³/s što je oko 21,4% ukupno raspoložive vode za piće u Federaciji BiH. Za snabdijevanje vodom koristi se, uglavnom, voda dobrog kvaliteta, iz vrela i izvora i podzemne vode, osobito vode iz intergranularnih sredina za koje je značajna sposobnost autopurifikacije (samopročišćavanja), tako da se provodi samo njihova dezinfekcija. Kvalitet površinskih voda, kao i kvalitet mora je zadovoljavajući, s visokim ili dobrim ekološkim stanjem/potencijalom vodnih tijela na području Kantona, u skladu s važećom zakonskom regulativom¹⁰. Najčešći izvori zagađenja voda u HNK-u su: poljoprivreda, energetski sektor i industrija, uzgoj i eksploatacija šuma, ruralna naselja bez kanalizacionih sistema i gradska naselja bez kolektora za kanalizacione sisteme. Ekosistemi voda na kopnu, a naročito stajaćica, ugroženi su pojavom eutrofikacije zbog neplanske urbanizacije i neodržive poljoprivredne prakse. Prema procjeni rizika od eutrofikacije¹¹ na području HNK-a definisano je 10 zaštićenih područja podložnih eutrofikaciji i osjetljivih na nitrate, sa ukupnom površinom od 23.677,53 ha. Ruralna područja imaju specifične infrastrukturne potrebe, naročito vezane za razvoj mreže vodosnabdijevanja i kanalizacione mreže koje utiču na dio ruralnog stanovništva. U pogledu priključenosti stanovništva na javnu vodovodnu mrežu postoje znatne razlike između jedinica lokalne samouprave (JLS), a problemi snabdijevanja vodom izraženiji je u ruralnim područjima, kako za domaćinstva, tako i za navodnjavanje poljoprivrednih površina i napajanje stoke. Problemi po pitanju vodosnabdijevanja u HNK-u su i veliki gubici vode (oko 49,71%). Iako se na teritoriju HNK-a nalaze značajne poljoprivredne površine i zadovoljavajući vodni resursi, infrastruktura za navodnjavanje generalno nije zadovoljavajuće razvijena, a prema procjenama oko 8,6% iskorištenog poljoprivrednog zemljišta se navodnjava. Uglavnom su prisutni manji individualni sistemi koji vodu zahvaćaju dijelom iz bunara, a jednim dijelom iz vodotoka, koja se onda otvorenim kanalima distribuiše po području. Sistem odvodnje otpadnih voda u HNK-u uglavnom je regulisan i ograničen na uža gradska središta, a na kanalizacionu mrežu priključeno je oko 41,5 % stanovništva HNK-a. Ruralni dijelovi Kantona uglavnom nemaju organizovan sistem odvodnje i deponiranja otpadnih voda, već je deponiranje otpadnih voda riješeno septičkim jamama, koje su često neadekvatne prema sanitarno-tehničkim propisima. U pogledu okoliša i infrastrukture, poseban problem predstavlja sistem zbrinjavanja otpada upravljanja otpadom, naročito u ruralnim područjima, u kojima je pokrivenost uslugama odvoza komunalnog otpada općenito slabija (2-3 puta tjedno). Poseban problem u HNK-u su neuređene (ilegalne, divlje) deponije otpada i zbrinjavanje otpada iz poljoprivrede i šumarstva. Unapređenje ruralnog transporta i komunikacija također znatno doprinosi razvoju ruralnih područja, a naročito s aspekta bolje povezanosti s urbanim centrima. Kanton ima zastupljene različite vrste prometa (autoceste, magistralne i regionalne ceste, vazdušni i željeznički promet) što je komparativna prednost i potencijal za daljnji razvoj ruralnih zajednica, kao i proizvodnog i uslužnog sektora. Prirodni potencijali u HNK-u za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora su značajni, a potrebnu pažnju u narednom periodu treba obratiti dobivanju električne energije iz sunca i vjetra. Biomasa je jedan od najvećih obnovljivih izvora energije, te ima značajnu ulogu u tzv. niskougljičnoj energetskoj budućnosti. Biomasa iz šumarstva tradicionalno se koristi na ovim područjima, u obliku ogrjevnice drvene mase ili kao nusproizvod (briketirana i peletirana biomasa). Najveće površine šumskog zemljišta su na područjima koja administrativno pripadaju općini Konjic, gradu Mostaru i općini Prozor-Rama. Ukupna zaliha drvene mase procjenjuje se na 14.014.000 m³ ili 458 ha/m³, a nešto više od polovine drvene mase (50,12%) nalazi se području općine Konjic. S obzirom na zastupljenost poljoprivredne proizvodnje u HNK-u, biomasa iz poljoprivrede, kao izvor obnovljivih izvora energije, ima potencijal za razvoj. Ovaj tip biomase može se koristiti za proizvodnju biogoriva ili bioplina.

¹⁰ Odluka o karakterizaciji površinski i podzemnih voda, referentnim uslovima i parametrima za ocjenu stanja voda i monitoringu voda (Službene novine F BiH, br. 1/14); Okvirna direktiva o vodama (2000/60/EZ)

¹¹ Rješenje o proglašenju zaštićenih područja podložnih eutrofikaciji i osjetljivim na nitrate u Federaciji BiH, Federalno ministarstvo okoliša i turizma (Br. 04-23-367/18)

Tabela 4. Rezime stanja razvojnih izazova i perspektiva u oblasti ruralnog okoliša i infrastrukture

Razvojni problemi	Razvojne perspektive
Opasnosti, rizici i osjetljivost područja na posljedice klimatskih promjena, posebno poplava i požara	Mjere ublažavanja i prilagođavanja na klimatske promjene inkorporisati u strateške i planske dokumente.
Ograničene količine kvalitetnog zemljišta za poljoprivrednu proizvodnju (nema I. bonitetne kategorije) i nedostatak monitoringa tla	Održivo gospodarenje zemljištem: smanjiti degradaciju (eroziju) kroz održive poljoprivredne prakse, kontrolisanu sječu šuma i destrukciju kroz plansko upravljanje okolišem (zadržati najkvalitetnije zemljište za poljoprivredne svrhe).
Nesistemska mjerenja pojedinih komponenti okoliša i nepostojanje jedinstvenog informacionog sistema za okoliš na nivou HNK-a	Podsticati monitoring komponenti okoliša u cilju podsticanja i monitoringa održivih poljoprivrednih praksi, razvoj informacionog sistema, odnosno nadogradnja postojećih baza podataka (npr. za vode - Agencija za vodno područje Jadranskog mora) .
Nedovoljna izgrađenost i/ili zastarjelost postojeće mreže za vodosnabdijevanje i odvodnju otpadnih voda u pojedinim ruralnim područjima, relativno nizak stepen pročišćavanja otpadnih voda te posljedični gubitci vode i brojne septičke jame	Jačati sistem vodosnabdijevanja i komunalne infrastrukture u ruralnim područjima; Provesti evaluaciju i sanaciju septičkih jama u skladu s propisanim sanitarno-tehničkim uslovima; Jačati sistem odvodnje i tretmana otpadnih voda i sistem navodnjavanja poljoprivrednih površina.
Pojava invazivnih vrsta negativno utiče na autohtone i endemske vrste i stabilnost ekosistema	Inventarizacija rijetkih, endemskih, osjetljivih i ugroženih vrsta, kao i alohtonih/invazivnih vrsta u cilju zaštite autohtonih genetskih resursa.
Postojanje divljih odlagališta i nesanitarno odlaganje otpada i razmjerno mali stepen odvajanja i reciklaže komunalnog otpada	Podsticati održivo upravljanje otpadom kroz povećanje obuhvata organizovanog prikupljenja i odlaganje otpada na sanitarnim deponijama i zbrinjavanje divljih odlagališta otpada u skladu s preporukama;
Nedostatna sredstva za ulaganje u prometnu infrastrukturu Nedovoljna iskorištenost kapaciteta Zračne luke Mostar	Osigurati značajnija ulaganja u mrežu regionalnih i lokalnih cesta te poboljšanje tehničkih elemenata istih u cilju bolje povezanosti prometa ruralnih područja s urbanim središtima
Nedovoljna iskorištenost prirodnih potencijala HNK-a u proizvodnji obnovljivih izvora energije	Podsticati programe jačanja energetske efikasnosti i korištenje OIE – energije sunca, vjetra, biomase

2.1.3. Stanje prostorno-planske dokumentacije

Hercegovačko-neretvanski kanton ima usvojen Prostorni plani HNK-a, kojeg je Skupština HNK-a usvojila 26.2.2021. godine. Pored toga, aktuelan je i Prostorni plan PP Hutovo blato za period 2013.-2023. godina. Devet lokalnih zajednica HNK-a ima usvojene prostorne planove.

2.2. SWOT analiza

Na osnovu izrađene socio-ekonomske analize, u nastavku je dat pregled ključnih faktora iz unutrašnje okoline (snage i slabosti) i vanjske okoline (prilike i prijetnje) koji imaju važan uticaj na ruralni razvoj HNK-a. Navedeni faktori su prikazani prema sljedećim područjima: poljoprivredna proizvodnja, ruralni okoliš i infrastruktura, stanovništvo i ruralni turizam.

Poljoprivredna proizvodnja

Tabela 5. Pregled faktora – SWOT analiza

PREDNOSTI (Strengths - S)	SLABOSTI (Weaknesses - W)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Značajne površine neobrađenog zemljišta; ○ Značajni potencijali stočarske proizvodnje; ○ Postojanje tradicije bavljena poljoprivredom; ○ Solidno poznavanje tehnologija poljoprivredne proizvodnje; ○ Izuzetan potencijal za diversifikaciju gospodarskih djelatnosti u ruralnim područjima ○ Povećanje broja i tržišnog udjela velikih komercijalnih proizvođača ○ Izražen trend povećanja registrovanih poljoprivrednih gospodarstava ○ Povećanje konkurentnosti u određenim poljoprivrednim proizvodnjama (vino, bobičasto voće, ribe, povrće) ○ Jačanje svijesti o postojanju standarda u proizvodnji i potrebi njihovog uvođenja u praksi ○ Različite agroklimatske zone koje omogućavaju raznolik poljoprivrednu proizvodnju ○ Sačuvane autohtone pasmine domaćih životinja i sorte voća i grožđa. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Loš imidž poljoprivrede kao djelatnosti ○ Nedovoljno razvijena i nefunkcionalna infrastruktura za monitoring implementacije standarda kvaliteta i proizvodnje ○ Nizak udio proizvoda s dodanom vrijednošću u sektoru poljoprivrede, posebno šumarstvu ○ Nedovoljna usaglašenost programa obrazovnih institucija i potreba tržišta rada i nedostatak ulaganja u istraživanje i razvoj ○ Neregulisano tržište ○ Tehnološki zastarjela oprema u primarnoj proizvodnji i preradi i nedovoljno iskorišteni prerađivački kapaciteti ○ Nedostatak kapaciteta za hlađenje i skladištenje, kao i opreme za kalibraciju i pakovanje ○ Nedovoljno razvijena infrastruktura ○ Fragmentisana struktura poljoprivrednih gospodarstava ○ Visoki sezonski viškovi; ○ Izuzetno nizak udio navodnjavanog poljoprivrednog zemljišta ○ Nedovoljno poznavanje i korištenje marketinških metoda ○ Nepravilno upravljanje otpadom i nizak nivo reciklaže otpada ○ Loša i neadekvatna organizovanost poljoprivrednih proizvođača.
PRILIKE (Opportunities - O)	PRIJETNJE (Threats -T)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Mogućnost korištenja znanja i potencijala ○ Potražnja za bh. proizvodima, kao i blizina EU tržišta ○ Transfer znanja i tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji ○ Intenziviranje poljoprivredne proizvodnje ○ Mogućnost korištenja sredstava iz EU fondova (IPA, IPA II, IPARD) ○ Rastući interes stranih turista za posjet BiH ○ Alternativni izvori energije. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Loša koordiniranost institucija u implementaciji zakonskih propisa ○ Zavisnost poljoprivrednih proizvođača o direktnim budžetskim podrškama ○ Loše upravljanje tržištem zemljišta ○ Neriješeno pitanje restitucije zemljišta; ○ Regionalno prisutstvo zaraznih bolesti i štetočina; ○ Negativni trendovi u veličini stočnog fonda i zasijanosti oraničnih površina ○ Dalja fragmentacija posjeda ○ Elementarne nepogode ○ Politička nestabilnost koja usporava proces evropskih integracija ○ Klimatske promjene.

Ruralni okoliš i infrastruktura

Tabela 6. Pregled faktora – SWOT analiza

PREDNOSTI (Strengths - S)	SLABOSTI (Weaknesses - W)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Povoljni agroklimatski uslovi ○ Veliko vodno bogatstvo u kontekstu kvantiteta i kvaliteta vodnih resursa ○ Nezagađenost poljoprivrednog zemljišta ○ Raspoloživost šumskih resursa ○ Izuzetna biološka raznolikost i autohtoni genetski resursi ○ Dobra saobraćajna povezanost ○ Dobra infrastruktura i ljudski resursi savjetodavnih službi što omogućuje blagovremenu dostupnost informacija poljoprivrednim proizvođačima o integriranoj zaštiti bilja ○ Rastuća svijest o prednostima integralne i organske poljoprivredne proizvodnje. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Nedovoljno razvijena infrastruktura odvodnje i pročišćavanja otpadnih voda u ruralnim područjima (brojne septičke jame) ○ Neadekvatni tehnički elementi i neodržavanje, posebice lokalnih cesta ○ Nedovoljno razvijena infrastruktura za navodnjavanje ○ Nepostojanje odgovarajuće legislative iz sektora šumarstva, posljedična ilegalna sječa i neadekvatno upravljanje šumskim resursima. ○ Gubitak tla uslijed degradacije (erozija) i destrukcije ○ Smanjenje upotrebnih vrijednosti vodnih resursa usljed zagađenja (septičke jame, invazivne vrste) i periodičnih pojava eutrofikacije; ○ Ugrožavanje komponenti okoliša neodrživom poljoprivrednom praksom
PRILIKE (Opportunities - O)	PRIJETNJE (Threats - T)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Dobar kvalitet komponenti okoliša i prirodni potencijali koji omogućavaju integriranu i organsku proizvodnju, ○ Prirodni potencijali za akvakulturu, lovstvo i ekoturizam ○ Ulaganja u obnovljive izvore energije, ○ Usaglašavanje poljoprivredne prakse sa zahtjevima tržišta EU-a. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Globalne klimatske promjene i ranjivost ruralnih područja prema klimatskim ekstremima i elementarnim nepogodama (poplave, suše, požari) ○ Nedostatak okolišne legislative i dostupnosti okolišnih indikatora ○ Neizvjesna ulaganja u održive poljoprivredne prakse uzrokovane pandemijom COVID-19.

Stanovništvo i ruralni turizam

Tabela 7. Pregled faktora – SWOT analiza

PREDNOSTI (Strengths - S)	SLABOSTI (Weaknesses - W)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Veća dostupnost tržišta kroz povoljan saobraćajni položaj (gradnja autoceste) ○ Projekti turističke infrastrukture (biciklističke staze, vinske ceste i dr.) ○ Blizina Aerodroma ○ Prepoznata vrijednost ambijentalne arhitekture ○ Bogata baza prirodnih resursa ○ Bogata ruralno nasljeđe (stara tradicionalna sela) ○ Bogato kulturno-istorijsko nasljeđe ○ Bogatstvo domaće tradicionalne gastronomije (sir, pršut, med itd.) ○ Ugodna klima ○ Područje sa niskim nivoom zagađenja (zraka, vode, tla, nema buke itd.) ○ Razvoj ključnih manifestacija u ruralnim područjima (hodočašća na Blidinje, Međugorje, Hrasno, Road Trip na Blidinje, Karneval u Trebižatu i sl.). 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Iseljavanje mladih iz ruralnih sredina ○ Zastarjelost lokalne saobraćajne i ostale infrastrukture (vodosnabdijevanje, struja, kanalizacija, Internet) ○ Nedostatak sistema za reciklažu otpada ○ Nedostatak i/ili devastacija saobraćajne i turističke signalizacije ○ Nepovjerenje u usluge javnog prijevoza ○ Nedovoljna valorizacija prirodnih resursa u turističke svrhe ○ Nedovoljna valorizacija kulturno-istorijskog nasljeđa u turističke svrhe ○ Nedovoljna uređenost okoliša ○ Nedovoljna zaštita i održavanje prirodnih i kulturnih resursa i atrakcija.
PRILIKE (O)	PRIJETNJE (T)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Prirodni resursi pružaju priliku za razvoj raznolike ponude aktivnosti 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Opasnost od devastacije prostora (neplanska i ilegalna gradnja)

<ul style="list-style-type: none"> ○ Mogućnost prekogranične i međuregionalne saradnje u razvoju ruralnog turizma ○ Mogućnosti boljeg povezivanja destinacija s razvojem novih prometnica ○ Dobra pozicija u regionu ○ Općenito povećana svijest o zaštiti prirodnih i kulturnih vrijednosti ○ Mogućnost integriranosti agrikulturnog identiteta područja u turističku ponudu ○ Mogućnost diversifikacije ponude ○ Bogatstvo i atraktivnost domaće gastronomije i mogućnost brendiranja gastronomskih domaćih proizvoda. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Promjena vizualnog identiteta ruralnog prostora ○ Komercijalnost na štetu ambijenta ○ Opasnost od ekstenzivnog i neplanskog korištenja prirodnih resursa ○ Smanjena dugoročna lojalnost gostiju kao posljedica negativnog iskustva mobilnosti unutar destinacije
---	---

2.3. Strateško fokusiranje

Hercegovačko-neretvanski kanton ima niz komparativnih prednosti (raznolikost, očuvanost prirodnih resursa) koje je potrebno pretvoriti u konkurentne prednosti kao temeljne preduslove za ruralni razvoj Kantona. U tu svrhu definisana su tri strateška pravca (fokusa) na osnovu kojih se kreiraju strateški ciljevi ruralnog razvoja HNK-a.

Strateški fokus 1: Stabilnost dohotka i povećanje konkurentnosti u održivoj poljoprivrednoj proizvodnji.

Stabilnost dohotka i povećanje konkurentnosti u održivoj poljoprivrednoj proizvodnji, a posebno direktna plaćanja, trebaju biti zasnovana na primjeni dobre prakse, zaštite okoline, zdravlja ljudi, životinja i biljaka i dobrobiti životinja. Sveobuhvatan pristup povećat će efikasnost proizvodnje, kvalitet proizvoda, omogućiti dodanu vrijednost i održivo upravljanje zemljištem, vodama i bioraznolikošću. Unapređenje transfera tehnologija, putem informacija i edukacije, na sve učesnike u poljoprivrednoj proizvodnji omogućuje smanjenje osjetljivosti na klimatske promjene i podsticanje na proizvodnju sa niskim emisijama. Širenje i diversifikacija tržišta, olakšavanje pristupa tržištu i poljoprivrednom tlu, omogućit će veće i stabilnije prihode malim proizvođačima, a time biti i podsticaj za mlade poljoprivrednike.

Strateški fokus 2: Održivo upravljanje prirodnim, prostornim i infrastrukturnim resursima ruralnih područja

Održivost ruralnih područja važan je preduslov za razvoj HNK-a. Trodimenzionalna struktura koncepta održivog razvoja podrazumijeva međuzavisnost i koherentnost sve tri dimenzije održivosti: gospodarske, okolišne i društvene. Stoga je svrha definisanog strateškog pravca *Održivo upravljanje prirodnim i infrastrukturnim resursima ruralnih područja* podsticanje privrednog rasta zasnovanog na principima ekološke prihvatljivosti i društvene odgovornosti. Navedeno podrazumijeva unapređenje kvaliteta života ruralnog stanovništva kroz unapređenje usluga i infrastrukture, ali i efikasnije korištenje, očuvanje i zaštitu prirodnih resursa i razvoj onih djelatnosti koje doprinose realizaciji ovog cilja, sa akcentom na tzv. „zelene“ i „plave“ poljoprivredne usluge.

Ekološki prihvatljivo i odgovorno upravljanje implicira promovisanje i unapređenje dobrih poljoprivrednih praksi koje su u skladu s postojećim prirodnim resursima, pritom vodeći računa o očuvanju okolišnih komponenti (voda, vazduh, tlo) i prirodnih vrijednosti Hercegovačko-neretvanskog kantona (specifičnih staništa, vrsta i pejzaža), jačanju svijesti o važnosti primjene mjera ublažavanja i prilagođavanja klimatskim promjenama i primjene ekološki prihvatljivijih tehnologija promocijom korištenja OIE, smanjenjem otpada reciklažom, održivim korištenjem voda i tla i zaštitom autohtonih genetskih resursa.

Strateški fokus 3: Uravnotežen ruralni teritorijalni razvoj, unapređenje uslova života i rada ruralnog stanovništva i unapređenje gospodarskog razvoja kroz nepoljoprivredne djelatnosti i ruralni turizam

Razvoj ruralnih područja zasniva se na ključnim komponentama razvoja kao što su demografska obnova ruralnih područja i razvoj poljoprivrednih gazdinstava i poslovanja. Na osnovu toga treba zasnivat uravnotežen teritorijalni razvoj i unapređenje života i rada ruralnog stanovništva. Ostanak ili dolazak stanovništva, posebno mladih u ruralna područja, planira se postići obezbjeđivanjem prikladnih uslova za život i rad. Stoga, veoma važno je obezbijediti osnovne infrastrukturne uslove za razvoj naselja i upošljavanje u nepoljoprivrednim zanimanjima, posebno u ruralnom turizmu koji podstiče razvoj cijelog spektra poljoprivrednih (hrana) i nepoljoprivrednih (trgovina, kultura i sl.) djelatnosti. Planski razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti u Hercegovačko-neretvanskom kantonu podstaknut će se uravnotežen teritorijalni razvoj i održivo korištenje prirodnih resursa.

2.4. Vizija razvoja

Vizija ruralnog razvoja Hercegovačko-neretvanskog kantona predstavlja težnju, dugoročnu namjeru, pravac djelovanja i poželjno stanje ruralnih područja HNK-a u budućnosti. U tom smislu, vizija razvitka ruralnih područja HNK-a je predstavljena kao:

VIZIJA: Ruralna područja su vitalna i ATRAKTIVNA mjesta za život i rad, s razvijenim različitim gospodarskim mogućnostima u skladu s lokalnim uslovima i karakteristikama. Pogodna su za razvoj ruralnog turizma, gdje bi se povezale različite djelatnosti koje spajaju poljoprivredu i turizam. Vitalnost i razvoj veza između sela, gradova i manjih prigradskih područja pridonosi razvoju privrede u cjelini. Unapređena KONKURENTNOST poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i kvalitet života u ruralnim područjima za sve društvene grupe, a naročito mlade, uz osiguranje odgovarajuće zaštite okoliša kroz efikasnije korištenje raspoloživih resursa. Ruralna područja sposobna su brzo se prilagoditi gospodarskim, društvenim, kulturnim, ekološkim i tehnološkim promjenama i potpuno se integrirati u TRŽIŠNO GOSPODARSTVO.

2.5. Strateški ciljevi s indikatorima

Strateški ciljevi su usaglašeni sa strateškim i planskim dokumentima viših nivoa i Okvirom za ciljeve održivog razvoja u BiH, a u svrhu realizacije vizije razvoja, definisana su tri strateška cilja:

	Strateški cilj 1: Podsticati konkurentnost poljoprivrede
	Strateški cilj 2: Osigurati održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje klimatskim promjenama
	Strateški cilj 3: Postići uravnotežen teritorijalni razvoj ruralnih područja, uključujući stvaranje i očuvanje radnih mjesta.

Navedeni strateški ciljevi usaglašeni su sa sljedećim razvojnim pravcima i akceleratorima koje definiše Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH:

- **Pravac: Pametan rast**
 - Akcelerator: *Povećanje investicija u infrastrukturu* i pripadajućim pokretačima:
 - *Veći udio javnih investicija u infrastrukturi,*
 - *Jačanje infrastrukture u oblasti digitalnih tehnologija.*
 - Akcelerator: *Zeleni rast i čista energija* i pripadajućim pokretačima:
 - *Razvoj „zelenih“ vještina i poslova,*
 - *Dekarbonizacija energetskog sektora.*

 - Akcelerator: *Pametno upravljanje prirodnim resursima i okolišem* i pripadajućim pokretačima:
 - *Deminiranje kontaminiranih područja,*
 - *Upravljanje rizicima od elementarnih nepogoda (u smislu infrastrukturne izgradnje),*
 - *Zaštita i obnova prirodnog kapitala,*
 - *Razviti sistem cirkularne ekonomije,*
 - *Jačanje kontrole i monitoringa kvaliteta ekosistema,*
 - *Održivi turizam.*

 - Akcelerator: *Povećanje ulaganja u infrastrukturu istraživanja, razvitka i inovacija u javnom i privatnom sektoru* s pripadajućim pokretačima:
 - *Povoljan ambijent za preduzetništvo i inovacije,*
 - *Povećanje investicija u infrastrukturu istraživanja, razvoja i inovacija u javnom i privatnom sektoru,*
 - *Globalni lanci vrijednosti.*

 - Akcelerator: *Unapređenje pristupa i kvaliteta obrazovanja i obuke* s pripadajućim pokretačima:
 - *Strateško ulaganje u istraživačko razvojne aktivnosti,*
 - *Efektivan sistem cjeloživotnog učenja.*
- **Pravac: Društvo jednakih mogućnosti**
 - Akcelerator: *Unapređenje politika socijalne zaštite* s pripadajućim pokretačima:
 - *Jačanje infrastrukture i kompetencija pružalaca usluga kroz uvođenje novih modela pružanja usluga,*
 - *Unapređenje sistema identifikacije i praćenje ugroženih obitelji i obitelji u riziku.*

Strateški cilj 1: Podsticati konkurentnost poljoprivrede

Budući ruralni razvoj fokusiran je na očuvanje ruralnih područja uz održivo upravljanje prirodnim resursima, povećanje i unapređenje poljoprivredne proizvodnje i podsticanje demografskog ostanka u ruralnim područjima.

Poljoprivreda kao glavna gospodarska djelatnost ruralnih prostora ima prioritet u održivom razvoju ruralnih područja sa svim njenim aspektima, od poslovanja na poljoprivrednom gospodarstvu do mogućnosti i analize svih faktora koji utiču na širi poljoprivredno - prehrambeni sektor, uključujući poljoprivrednu proizvodnju, preradu, distribuciju proizvoda, tržište i zahtjeve potrošača. Zbog toga je neophodno postaviti čvrste temelje za ubrzan i efikasan razvoj modernog, produktivnog, tehnološki naprednog, ekološki i društveno osjetljivog ekonomskog sektora usmjerenog na rješavanje socio-ekonomskih i klimatskih promjena. Na taj način stvaraju se preduslovi za adekvatan i prosperitetan položaj poljoprivrede najprije u kantonu i BiH, a potom i na međunarodnom nivou.

Prirodni potencijal područja HNK-a za ovu proizvodnju, uz održivost i jačanje konkurentnosti uspostavljanjem modela poslovanja, omogućit će bolje korištenje prirodnih potencijala kao što su: agroekološki uslovi, kvalitet zemljišta, vodni resursi, niski troškovi rada u poljoprivredi, relativno dobra saobraćajna povezanost, kulturno-historijsko nasljeđe, povezanost sa svim vrstama turističke ponude (agroturizam, vinske ceste, ceste ljekovitog bilja i šumskih plodova, gljiva itd.).

Kako bi se poboljšali efekti javnih izdvajanja za poljoprivredu, budući programi podsticaja trebaju biti fokusirani na rješavanje najhitnijih problema koji prijete razvoju ovog sektora uz koordiniranost svih predloženih intervencija.

Poljoprivredni sektor treba biti usmjeren na bolju komunikaciju, horizontalnu i vertikalno povezivanje, saradnju svih zainteresovanih strana u cilju poboljšanja kvaliteta života u ruralnim područjima.

Za realizaciju vizije ruralnog razvoja za sektor poljoprivrede, glavnog sektora održivog ruralnog razvoja, u okviru prvog cilja Strategije ruralnog razvoja HNK-a (SC 1) definisani su ciljevi razvoja poljoprivrede:

1. Povećati konkurentnost poljoprivrede uz održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje klimatskim promjenama
2. Podići nivo tehničko-tehnološke opremljenosti
3. Obezbijediti uslove za stabilnost dohotka poljoprivrednih proizvođača, diversifikaciju poljoprivredne proizvodnje, unapređenje života u ruralnim područjima s ciljem demografske stabilnosti

Prognoza je napravljena na osnovu analize stanja u sektoru za period 2021.-2027. godina, a podrazumijeva moguće promjene u korištenju resursa (zasijane i zasađene površine, broj grla stoke i sl.) i promjenama u prinosima kao rezultata tehničko-tehnološkog napretka. Zbog praktičnosti upotrebe Strategije, objedinjeni su indikatori za pojedine proizvodnje, uz izdvajanje najznačajnijih kultura, a neke proizvodnje nisu uzete u razmatranje zbog njihovog malog obima.

Procjena proizvodnje je napravljena kao produkt raspoloživih resursa (zemljišta ili broja grla stoke) i intenziteta proizvodnje svedene na jedinicu mjere (hektar površine, rodno stablo, grlo stoke i sl.). Prognoza se odnosi na 2027. godinu, odnosno godinu kada se završava provedba Strategije, s realnom stopom rasta na višegodišnjem nivou od 2 do 4 %.

Tabela 8. Indikatori s polaznim i ciljnim vrijednostima

<i>Indikatori</i>	<i>Polazna vrijednost (2020.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj rodni stabala voća	2.008.600	2.289.804
Broj čokota vinove loze	9.044.433	10.310.653
Broj grla krupne stoke	102.130	116.428
Bruto investicije u osnovni kapital u poljoprivredi	8.193.000 KM	9.340.020 KM

Strateški cilj 2: Osigurati održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje klimatskim promjenama

Održivo upravljanje prirodnim resursima i klimatskim promjenama podrazumijeva uvođenje politika, programa i praktičnih inicijativa kojima se osigurava primjena dobrih poljoprivrednih i ekoloških praksi u svrhu zaštite, racionalnog i održivog korištenja poljoprivrednog zemljišta, integrisano upravljanje vodama koje obuhvata zaštitu voda, unapređenje vodne infrastrukture za vodosnabdijevanje, odvodnju, pročišćavanje otpadnih voda u ruralnim područjima infrastrukture navodnjavanja s ciljem povećanja ukupne dobrobiti i kvaliteta života zajednica ruralnih područja. Ovaj strateški cilj također obuhvata zaštitu i održivo upravljanje šumama, širu zaštitu biološke raznolikosti i raznolikosti ruralnog pejzaža, smanjenje uticaja klimatskih scenarija i drugih prirodnih rizika na poljoprivrednu proizvodnju i jačanje kapaciteta za upravljanje prirodnim rizicima i ublažavanje posljedica klimatskih promjena i

elementarnih nepogoda, podsticanje prekogranične i međunarodne saradnje u oblasti ruralnog razvoja i unapređenje održivih poljoprivrednih praksi, održivog turizma i kružne ekonomije.

Strateški cilj 2 - Osigurati održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje klimatskim promjenama zasniva se na sljedećim pretpostavkama:

- usmjeravanje pažnje na potrebu zaštite i racionalnog korištenja okolišnih komponenti i jačanje svijesti o potrebi očuvanosti i zaštite okoliša, posljedicama klimatskih promjena, promoviranje korištenja obnovljivih izvora energije, posebno mogućnost korištenja biomase iz poljoprivredne proizvodnje,
- očuvanja i obnova poljoprivrednog zemljišta i šumskih resursa,
- očuvanje autohtonih genetskih resursa, autohtonih pasmina i sorti i biološke raznolikosti ovog područja, kao i vrijednog pejzaža,
- smanjenje uticaja klimatskih scenarija i drugih prirodnih rizika na poljoprivrednu proizvodnju i jačanje kapaciteta za upravljanje prirodnim rizicima, prilagođavanje i ublažavanje efekata klimatskih promjena i elementarnih nepogoda;
- jačanje infrastrukture – posebno infrastrukture vodosnabdijevanja, odvodnje otpadnih voda, pročišćavanje voda, navodnjavanje i zaštita od štetnog djelovanja voda, šumske i energetske infrastrukture u ruralnim područjima;
- podsticanje prekogranične i međunarodne saradnje u oblasti ruralnog razvoja i podsticanje održivih poljoprivrednih praksi, održivog turizma i kružne ekonomije.

Tabela 9. Indikatori s polaznim i ciljnim vrijednostima

<i>Indikatori</i>	<i>Polazna vrijednost (2020.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Stepen priključenosti na sistem odvodnje otpadnih voda (%)	41,50%	50%
Pokrivenost uslugama odvoza komunalnog otpada (%)	82%	90%
Broj novih programa podsticanja održivog korištenja prirodnih vrijednosti	0	30

Strateški cilj 3: Postići uravnotežen teritorijalni razvoj ruralnih područja, uključujući stvaranje i očuvanje radnih mjesta

Savremena demografska kretanja pokazuju opći trend iseljavanja iz ruralnih područja BiH, a tako i iz udaljenih ruralnih područja Hercegovačko-neretvanskog kantona. Ovaj trend podstaknut je razlikama u dostupnosti općih usluga i osnovnih infrastrukturnih potreba za opstanak u ruralnim područjima. Ograničen pristup javnim uslugama direktno utiče na neuravnotežen gospodarski, društveni i teritorijalni razvoj. Zbog toga je prioritet investirati u stvaranje preduslova života i rada ruralnog stanovništva i poboljšanje njihove teritorijalne povezanosti.

Također, potrebno je stvoriti preduslove za diversifikaciju aktivnosti, odnosno uvođenje sistema prerade poljoprivrednih proizvoda i dobivanje proizvoda s većom dodanom vrijednosti. Ovu aktivnost prati stvaranje preduslova za razvoj agroturizma i ostalih mogućih vrsta turizma u ruralnim područjima. Turizam u ruralnim područjima podstiče razvoj cijelog spektra djelatnosti (poljoprivrednih proizvoda, hrane, usluga, tradicionalnih proizvoda i sl.) uz dodatno zapošljavanje stanovništva i najvažniji je tip razvoja nepoljoprivredne djelatnosti.

Za ostvarenje vizije razvoja i stabilnosti ruralnih područja s održivim udjelom stanovništva i dodatnim nepoljoprivrednim djelatnostima kao preduslova povezivanja različitih gospodarskih sektora u okviru trećeg cilja Strategije ruralnog razvitka HNK-a, definisani su ciljevi ruralnog razvoja na području HNK-a:

- Stvaranje preduslova za kvalitetan život i rad koji će obezbijediti opstanak i razvoj ruralnog stanovništva,
- Teritorijalna povezanost i uravnotežen razvoj ruralnih područja u odnosu na ostatak kantona,
- Razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti s akcentom na razvoj svih mogućih tipova turizma,
- Saradnja i regionalno umrežavanje kroz zajedničke projekte (oblici međunarodne saradnje kroz projekte).

Tabela 10. Indikatori s polaznim i ciljnim vrijednostima

<i>Indikatori</i>	<i>Polazna vrijednost (2020.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Porast ruralnog stanovništva (%)	0	30%
Broj izgrađenih i rekonstruisanih objekata javne infrastrukture	0	20
Udio (%) gazdinstava s diversificiranim izvorima prihoda	10%	40%
Broj PPG-a koji imaju razvijene turističke sadržaje	0	80
Broj međunarodnih projekata koji obuhvataju ruralna područja HNK-a	0	20

3. Prioriteti i mjere s indikatorima

Prioriteti i mjere za strateški cilj 1

Prioritet 1.1. Podrška poljoprivrednoj proizvodnji, novim tehnologijama i inovacijama

Podrška poljoprivrednoj proizvodnji omogućava brojne investicije u primarnu poljoprivredu i obuhvata najveći dio novčane podrške poljoprivrednim proizvođačima, a realizuje se u obliku direktnih plaćanja, podstiče povećanje obima proizvodnje, povećanje konkurentnosti i povećanje obradivih površina. U skladu s pravilima EU-a, aktivnosti trebaju biti usmjerene na postepeno napuštanje direktne veze između potpore i primarne proizvodnje i postupni prelazak na plaćanja po jedinici (ha, grlo stoke) čime se obezbjeđuje i povećava sigurnost i stabilnost dohotka, sigurnost poslovanja i izjednačavanje uslova poslovanja domaćih u odnosu na proizvođače iz okruženja. Uvođenje direktnih plaćanja po jedinici površine ima za cilj i postepeno prilagođavanje i usklađivanje agrarne politike u FBiH sa ZPP-om. Promjenom načina podrške se postiže optimalnije korištenje poljoprivrednog zemljišta, usklađuje se potražnja na tržištu, nema favoriziranja pojedinih podsektora.

Ostvarenje prioriteta će se pratiti preko indikatora izlaznih rezultata sa polaznim i ciljnim vrijednostima.

Tabela 11. Pregled indikatora izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima

<i>Indikatori izlaznih rezultata</i>	<i>Polazna vrijednost (2020)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027)</i>
Broj direktnih plaćanja za modernizaciju opreme u animalnoj proizvodnji	0	70
Broj direktnih plaćanja po jedinici površine	0	70
Broj direktnih plaćanja za modernizaciju opreme u biljnoj proizvodnji na PPG/OPG	1	70

Veza sa strateškim ciljem	1. PODSTICATI KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE		
Prioritet	1.1. Podrška poljoprivrednoj proizvodnji, novim tehnologijama i inovacijama		
Naziv mjere	1.1.1. Podrška za ulaganja u poljoprivredna gospodarstva		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Mjera obuhvata: direktna plaćanja za biljnu, animalnu i proizvodnju ribe kroz podršku ulaganja za infrastrukturu i opremu za navodnjavanje, skladištenje, klasiranje i pakovanje, doradu i preradu poljoprivrednih proizvoda, podršku za ulaganja u zbrinjavanje, rukovanje i korištenje stajskog gnojiva, promociju domaćih proizvoda i prerađevina. Podršku za restrukturisanje i modernizaciju biljne proizvodnje (voće, povrće, ratarske kulture, mikro biljke, cvijeće, ljekovito i začinsko bilje, sadni materijal) omogućava pozitivan uticaj na okoliš kroz podršku zelenih tehnologija i praksi uz racionalno korištenje gnojiva i pesticida.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - podrške ulaganju u infrastrukturu i opremu PPG/OPG, - podrške ulaganjima u podizanje konkurentnosti biljne i animalne proizvodnje, - podsticanje partnerstava između proizvođača i kupaca u kratkim lancima opskrbe hranom (KLOH). 		
Strateški projekt	Povećanje standarda poljoprivrednih proizvođača kroz direktna plaćanja		
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Povećanje broja PPG-ova iznad 3,00 ha	594	836
	Smanjenje broja PPG-ova do 3,00 ha	5.497	3.907
	Broj podržanih KLOH	0	28
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Povećanje broj korisnika mjere, povećanje proizvodnje i vrijednosti proizvodnje, posebno ekološke i integralne, povećanje bruto dodane vrijednosti (BDV) poljoprivredne proizvodnje (u KM).		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	1.800.000,00 KM / godina Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 60 %, Viši nivoi vlasti: 10%, JLS: 10%, Donacije: 20%		
Period implementacije mjere	2021-2027.		
Institucija odgovorna za koordinisanje implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Ciljane grupe	Fizička i pravna lica registrovane u Registar poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i Registar klijenata (RK)		

Veza sa strateškim ciljem	1. PODSTICATI KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE		
Prioritet	1.1. Podrška poljoprivrednoj proizvodnji, novim tehnologijama i inovacijama		
Naziv mjere	1.1.2. Podrška primarnoj i prerađivačkoj proizvodnji		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Zbog niskog nivoa produktivnosti i konkurentnosti u sektoru poljoprivrede i prehrambene industrije, neophodna su nova ulaganja u izgradnju i modernizaciju objekata prerađivačkih kapaciteta, nabavu nove mehanizacije, uređenje poljoprivrednog zemljišta i podizanje višegodišnjih nasada, ulaganja u proširenje stočnog fonda, proizvodnju ribe i dr..</p> <p>Povećanje iznosa i osiguranje grantova pozitivno utiče na motiviranost poljoprivrednih proizvođača za proširenje proizvodnje i dodatna ulaganja. Podršku vezati za jedinicu mjere (ha, uslovno grlo), osim u onim proizvodnjama koje se ističu po svom značaju, investicijske podrške koje se zasnivaju na ugovorenom otkupu domaćih sirovina poljoprivrednog porijekla.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji (po ha), - podrška ulaganjima u nove nasade voća, grožđa i maslina, - proizvodno vezana plaćanja (po kg, litru), - direktna plaćanja u animalnoj proizvodnji (po grlu), - podrška proizvodnji sjemenskog i sadnog materijala, - podrška za pčelare, - podrška ekološkoj (organskoj) poljoprivredi. <p><u>Aktivnosti mjere uključuju i kapitalna ulaganja:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - nabavka mehanizacije (traktor i priključci), - pametna poljoprivreda (Smart agriculture) - digitalna poljoprivreda - inovacije. 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Površine novih nasada (u ha)	83.229	91.552
	Broj podrški za pametnu poljoprivredu	0	7
	Iznos plaćanja za animalnu proizvodnju (KM)	30.052.403	42.286.748
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Izgradnja i modernizacija prerađivačkih objekata, povećan broj zasijanih hektara, povećan broj grla stoke za koja je isplaćena premija, povećane količine i vrijednosti otkupljenih premium proizvoda.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	2.400.000,00 KM / godina Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 70 %, Viši nivoi vlasti: 10%, JLS: 10%, Donacije: 10%		
Period implementacije mjere	2021-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Ciljane grupe	Fizička i pravna lica registrovana u Registar poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i Registar klijenata (RK)		

Prioritet 1.2. Plasman poljoprivrednih proizvoda

Zbog usitnjenosti posjeda, a i proizvodnje i prerade, troškovi prometa poljoprivrednim proizvodima su visoki, a trgovačke mreže ostvaruju najveće koristi od prodaje poljoprivrednih proizvoda. Snabdijevanje poljoprivrednika potrebnim proizvodnim inputima također je otežano, a nedostatak

skladišnih kapaciteta dodatno snižava prihode poljoprivrednih proizvođača zbog naglašenog sezonskog karaktera ponude. Negativan odnos prema udruzi uslovljen je istorijskim nasljeđem, neefikasnim carinama, skupim transportom i drugim problemima koji otežavaju plasman poljoprivrednih proizvoda. Proizvodnja za poznatog kupca gotovo i ne postoji, a otkupna mreža je nedovoljno razvijena (izuzev mlijeka). Proizvodi se prodaju po sezonskim cijenama da bi se pokrili troškovi proizvodnje. Tržišna infrastruktura je nedovoljno razvijena, a povezivanje proizvođača s tržištem, uz programe intervencija, može stabilizovati dohodak poljoprivrednika, što je prioritetni zadatak sektora, a i ukupnog održivog ruralnog razvoja.

Ostvarenje prioriteta pratit će se kroz indikatore izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima.

Tabela 12. Pregled indikatora izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima

<i>Indikatori izlaznih rezultata</i>	<i>Polazna vrijednost (2020.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj podržanih otkupnih centara	0	2
BDP (u KM)	12.163,12	13.865,96
Broj korisnika podrški u otkupu ekoloških proizvoda	0	28

Veza sa strateškim ciljem	1. PODSTICATI KONKURENTNOSTI POLJOPRIVREDE
Prioritet	1.2. Plasman poljoprivrednih proizvoda
Naziv mjere	1.2.1. Razvoj savremenih otkupnih centara
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Tržišna infrastrukturu je nedovoljna razvijena i neorganizirana, što se posebno odnosi na sistem otkupa, ali i druge oblike tržišnog poslovanja (burze i sl.). Bolja tržišna infrastruktura unapređuje: povezanost poljoprivrednih proizvođača s tržištem i programima koji su usmjereni na tržišne intervencije; snižava sezonska kolebanja cijena poljoprivrednih proizvoda; stabilizuje dohodak poljoprivrednika; unapređuje stvaranje poljoprivrednih zadruga u vlasništvu poljoprivrednika s ciljem plasiranja proizvoda; smanjuju se negativni uticaji usitnjenosti posjeda i povećava se konkurentnost domaće poljoprivredne proizvodnje; bolje snabdijevanje inputima za poljoprivrednu proizvodnju; podstiče proizvodnju domaćih inputa sjemena i sadnog materijala; unapređuje i jača tržišnu moć u pregovorima s inozemnim kupcima; povećava profit premošćivanjem posrednika; pomaže razvoju stranog tržišta raspodjelom troškova među članovima i upravljanju rizicima povezanih s međunarodnom trgovinom.</p> <p>Jačanje identiteta proizvoda, uvođenje standarda kvaliteta, zdravstvene ispravnosti hrane, povezivanje proizvođača, trgovaca, prerađivačkih pogona, pa i krajnjih potrošača (zadruga za plasman proizvoda, trgovački centri, direktna prodaja) izuzetno će pridonijeti širenju i prepoznatljivosti domaćih proizvoda na domaćem i međunarodnom tržištu. Mjera uključuje i podršku međusobnom povezivanju poljoprivrednih proizvođača, kupaca i jačanje ovih veza, certificiranje proizvoda, jačanje kontrole kvaliteta i sigurnosti, posebno proizvoda ekološke poljoprivrede, jačanje inspekcijske infrastrukture za provedbu kontrole, jačanje mehanizama za implementaciju propisa o dobrobiti životinja.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - podrška izgradnji i razvoju savremenih otkupnih i logističkih centara, - podrška osnivanju i funkcionisanju poljoprivrednih i prehrambeno-prerađivačkih zadruga, - opremanje laboratorija za kontrolu kvalitete i zdravstvene ispravnosti proizvoda, - podrška otkupnim centrima kroz podršku za razvoj marketinških aktivnosti, - podrška sudjelovanju na međunarodnim sajmovima i izložbama, - podrška razvoju digitalne tržnice (e-tržnica),

	- podrška razvoju ostale tržišne infrastrukture.		
Strateški projekt	Podrška izgradnji savremenih otkupnih i logističkih centara		
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj formisanih zadruga za plasman proizvoda	5	8
	Broj projekata za razvoj marketinških aktivnosti	0	14
	Uspostava digitalne tržnice (e-tržnica)	ne	1
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Ublažavanje sezonskih kolebanja cijena poljoprivrednih proizvoda, stabilizacija dohotka poljoprivrednika, olakšan plasman proizvoda, jačanje znanja o značaju uspostave zadruga i otkupnih centara.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	1.000.000,00 KM (I godina); 950.000 (II, III godina) Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 70 %, Viši nivoi vlasti: 10%, JLS: 10%, Donacije:10%		
Period implementacije mjere	2021-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Ciljane grupe	Fizička i pravna lica registrovana u RPG/RK		

Veza sa strateškim ciljem	1. PODSTICATI KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE		
Prioritet	1.2. Plasman poljoprivrednih proizvoda		
Naziv mjere	1.2.2. Podrška otkupljivačima		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Vertikalno povezivanje u lancu snabdijevanja i lancu vrijednosti doprinose mjerama unapređenja nivoa ugovaranja i podsticanja izgradnje dugoročnih tržišnih veza kroz podršku otkupu i preradi proizvoda od domaćih proizvođača, podršku organizovanja zadruga i udruženja i jačanje njihove uloge u lancu i podršku udruživanju u klastere kao višem nivou horizontalnog i vertikalnog povezivanja kojim se realizuju šire tržišne prednosti.</p> <p>Mjera obuhvata podrške za ekološka poljoprivredna gospodarstva, obezbjeđivanje olakšica pri plasmanu ekološki proizvedenih prehrambenih proizvoda, subvencionisanje proizvoda koji podržavaju biološku raznolikost poljoprivrede, a nisu izrazito ekonomski isplativi.</p> <p>Finansijske potrebe ekoloških proizvođača treba posmatrati kroz početne troškove prelaska na ekološku poljoprivredu, troškova proizvodnje i očekivane prihode, kao i kroz njihov pozitivan doprinos općem dobru (zaštita okoline i kvalitet tla).</p> <p>Također obuhvata indirektnu podršku, poput povoljnih kamata na kredite, poreske olakšice i izuzeća od ulaganja u ekološku poljoprivredu.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - podrške otkupu domaćih biljnih i animalnih proizvoda - podrške otkupu ekoloških proizvoda - podrške vertikalnom povezivanju u otkupu poljoprivrednih proizvoda - podrške za kreditiranje i dopunska plaćanja za ekološku proizvodnju - podrške za doradu i preradu domaćih poljoprivrednih proizvoda - podrške za proizvodnju koja podržava biološku raznolikost poljoprivrede 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj podržanih korisnika u otkupu domaćih proizvoda	0	21

	Broj korisnika podrške u vertikalnom povezivanju za otkup poljoprivrednih proizvoda	0	28
	Broj korisnika podrške za certificiranje ekološke (organske) proizvodnje	0	7
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Unapređenje vertikalnog povezivanja u sektoru, organizovanja proizvođača, ekološkoj proizvodnji, jačanja identiteta proizvoda.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	500.000,00 KM / godina Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 60 %, Viši nivoi vlasti:10%, JLS:10%, Donacije: 20%		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Ciljane grupe	Fizička i pravna lica registrovana u RPG/RK		

Veza sa strateškim ciljem	1. PODSTICATI KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE		
Prioritet	1.2. Plasman poljoprivrednih proizvoda		
Naziv mjere	1.2.3. Uvođenje standarda i oznaka kvalitete		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Mjera obuhvata jačanje institucionalnih kapaciteta i postupaka vezanih za kontrolisanje kvalitete i sigurnosti hrane; reguliranje politike kvaliteta poljoprivrednih proizvoda i hrane kroz tržišne standarde (GLOBALGAP, GRASP, GMP) i sisteme kvaliteta poput HACCP-a, integralna proizvodnja, ekološka (organska) proizvodnja, ali i oznake geografskog porijekla (PGI), zaštićene oznake podrijetla (PDO), zagarantirano tradicionalni specijalitet (TSG) i ostale sheme kvaliteta s postepenim usaglašavanjem sa EU zakonodavstvom.</p> <p>Aktivnosti mjere uključuju:</p> <ul style="list-style-type: none"> - podrške provođenju kontrole poljoprivrednih proizvoda - udruživanje proizvođača zbog olakšanog certificovanja - identifikacija tradicionalnih proizvoda, sorti, pasmina - podrška certificovanju u ekološkoj (organskoj) proizvodnji - podrška označavanju (oznake geografskog porijekla, zaštićene oznake podrijetla i zagarantirano tradicionalni specijalitet) - podrška integralnoj poljoprivrednoj proizvodnji 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj podrški za provođenje kontrole poljoprivrednih proizvoda	1	4
	Broj podržanih udruženja proizvođača zbog olakšanog certificovanja	0	7
	Broj dopunskih plaćanja za ekološku proizvodnju	0	28
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvojni učinak ogleda se u postizanju dodane vrijednosti proizvoda i poboljšanju njihovih tržišnih mogućnosti, kako na domaćem i međunarodnom tržištu tako i u turističkoj ponudi.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	250.000,00 KM / godina Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 45 %, Viši nivoi vlasti: 15%, JLS: 20%, Donacije: 20%		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		

Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica registrovana u RPG/RK

- * GLOBALGAP - Dobra poljoprivredna praksa
- ** GRASP – GLOBALGAP Procjena rizika u društvenoj praksi
- *** GMP - Dobra proizvodna praksa
- **** HACCP - Analiza opasnosti i kritična kontrolna tačka

Prioritet 1.3. Jačanje sistema stručnih i savjetodavnih službi

Jačanje sistema stručnih i savjetodavnih službi podrazumijeva jačanje kadrovskih i materijalnih kapaciteta. Kadrovske jačanje obuhvata certifikovanje i uspostavljanje obaveznog kontinuiranog obrazovanja poljoprivrednih savjetodavaoca u cilju unapređenja znanja i vještina. Prioritetom se želi postići vertikalna povezanost svih javnih poljoprivrednih savjetodavnih službi i njihovo povezivanje sa naučnoistraživačkim institucijama u cilju monitoringa i implementacije naučnih inovacija (naročito inovacija u tehnološkim procesima za primarnu proizvodnju), usmjeravanje budućih istraživanja u skladu s potrebama poljoprivrednih proizvođača kao i dalji razvoj i digitalizacija službe u cilju boljeg protoka informacija, posebno za zaštitu zdravlja životinja, sjemena i sadnog materijala, fitofarmaceutskih sredstava i mineralnih đubriva. Nadalje, treba unaprijediti protok informacija vezanih za primjenu dobre poljoprivredne prakse, standarda, standarda integralne proizvodnje, informacija vezanih za kontrolu potencijalnih bioloških, hemijskih i fizičkih tačaka opasnosti kojima su izložene sirovine, poluproizvodi i gotovi proizvodi tokom proizvodnje i distribucije i unaprijediti dobrovoljne standarde (halal, košer itd.).

Ostvarenje prioriteta pratit će se kroz indikatore izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima.

Tabela 13. Pregled indikatora izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima

Indikatori izlaznih rezultata	Polazna vrijednost (2020.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Broj projekata vezanih uz informiranje o standardima u integralnoj proizvodnji	0	7
Broj podržanih projekata opremanja savjetodavnih službi za vertikalno povezivanje	0	7
Projekti kontinuirane edukacije savjetnika	0	14

Veza sa strateškim ciljem	1. PODSTICATI KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE
Prioritet	1.3. Jačanje sistema stručnih i savjetodavnih službi
Naziv mjere	1.3.1. Pružanje savjetodavnih usluga, podrška javnim i privatnim savjetodavnim uslugama u poljoprivredi
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Mjera obuhvata: šira područja savjetovanja, poput klimatskih promjena, smanjenja rizika i prilagođavanja, usmjerena na poljoprivrednike, male i srednje poduzetnike u poljoprivrednom, poljoprivredno-prehrambenom i nepoljoprivrednom sektoru; upućivanje na najnovije tehnike i tehnologije i regulatorne zahtjeve u sektoru; pružanje usluga u primjeni dobre poljoprivredne prakse, GLOBAL G.A.P. standarda, standarda integralne proizvodnje, odnosno integrisane zaštite bilja od bolesti i štetočina, IPM, HACCP standarda; kontrolu potencijalnih bioloških, hemijskih i fizičkih

	<p>tačaka opasnosti kojima su izložene sirovine, poluproizvodi i gotovi proizvodi tokom proizvodnje i distribucije, dobrovoljni standardi (halal, košer itd.); podsticanje poljoprivrednih proizvođača i/ili prerađivača da uvedu i usvoje jedan ili više standarda za unapređenje svoju produktivnosti i cjeloukupnog standarda kvaliteta.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - demonstrativne aktivnosti, - savjetovanje o modernizaciji i povećanju konkurentnosti poljoprivrednih gospodarstava, - savjetovanje mladih poljoprivrednika, - finansiranje programa razvoja stručne službe (godišnji program rada i verifikacija rezultata), - finansiranje obrazovnih programa i edukacije žena i mladih za menadžerska, leaderska i poduzetnička znanja i vještine (ICT sistemi, nove tehnologije, kreativne industrije, primjena inovacija, klaster menadžment itd.), - organizovanje edukacija za predstavnike ruralnih područja s ciljem jačanja kapaciteta korištenja EU fondova, - posebnim promotivnim aktivnostima povećati svijest poljoprivrednika, prerađivača, aktera u ruralnom razvoju i turističkih djelatnika o mogućnostima dobijanja bespovratnih sredstava za poljoprivredu, proizvodnju hrane, ruralni razvoj i turizam, - podrška kroz sufinansiranje konsultantskih usluga u pripremi projekata. 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne Vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj savjetovanja mladih poljoprivrednika	0	28
	Broj podržanih programa za jačanje kapaciteta korištenja EU fondova	0	14
	Broj projekata za jačanje svijesti o mogućnosti korištenja bespovratnih sredstava za poljoprivredu, proizvodnju hrane, ruralni razvoj i turizam	0	28
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Podrška razvoju održivog integralnog modela javnih i privatnih savjetodavnih službi uz kontinuiranu edukaciju savjetodavalaca i trenera za savjetovanje o ekonomskom razvoju svih podsektora aktivnih u poljoprivredi i ruralnom razvitku s akcentom na postepeno ispunjavanje relevantnih međunarodnih, lokalnih i EU standarda kvalitete.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	605.000,00 KM / godina Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 45 %, Viši nivoi vlasti: 10%, JLS: 25%, Donacije:20%		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implemenatcije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Ciljane grupe	Javne i privatne savjetodavne službe		

Veza sa strateškim ciljem	1. PODSTICATI KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE		
Prioritet	1.3. Jačanje sistema stručnih i savjetodavnih službi		
Naziv mjere	1.3.2. Razvoj i jačanje sustava istraživanja u poljoprivredi (naučno-istraživačke i stručne institucije)		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Razvoj i jačanje povezanosti naučno– istraživačkih i stručnih institucija obuhvata: doprinos borbi protiv klimatskih promjena; održivo upravljanje šumama, uključujući obnovu degradirane šumske sastojine i prenamjenu šuma, doprinosi povećanju njihove otpornosti i ekološke vrijednosti; povećanje dodane vrijednost poljoprivredne proizvodnje; podsticanje proizvodnih praksi koje nisu štetne za okolinu; usklađivanje proizvodnje s agroekološkim područjima; usklađivanje poljoprivredno – prehrambenog sektora sa zahtjevima tržišta; podizanje kvaliteta prehrambenih proizvoda, unapređenje intervencije u ruralnom području; iniciranje uvođenja novih tehnologija i inovacija u proizvodnju; unapređenje pristupa istraživanju, razvoju, korištenje znanja i tehnologija u poljoprivrednom sektoru.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - podrška saradnji naučno-istraživačkih i stručnih institucija - podrška transferu znanja i informacija, edukacija, saradnja na projektima, programima, investicijama i sl. - podrška istraživanjima vezana za organsku proizvodnju, tehnološki razvoj, ruralni razvoj i sl. - suradnja na međuuniverzitetskim projektima (Agromediterranski fakultet, Univerzitet „Džemal Bijedić“ i Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet, Sveučilište u Mostaru) - definisanje prioritetnih područja istraživanja za HNK-a 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne Vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj podrška razmjeni znanja i informacija	0	2
	Broj podržanih saradnji na međuuniverzitetskim projektima (Agromediterranski fakultet, Univerzitet „Džemal Bijedić“ i Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet, Sveučilište u Mostaru)	0	7
	Broj podrški istraživanjima vezana za organsku proizvodnju	0	14
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Mjera doprinosi borbi protiv klimatskih promjena, većem kvalitetu proizvoda i održivom upravljanju u ruralnim prostorima.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	210.000,00 KM / godina Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 50 %, Viši nivoi vlasti: 10%, JLS: 20%, Donacije: 20%		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Ciljane grupe	Javne i privatne savjetodavne službe		

Prioritet 1.4. Podrška sistemima i uslugama u veterinarskoj i fitosanitarnoj oblasti

Područje veterinarstva, sigurnosti hrane i fitosanitarna oblast odlučujući su faktori za održivi privredni i socijalno poljoprivredni sektor. Privredni rast, izvozna orijentacija i stvaranje novih radnih mjesta mogući su daljim razvojem institucionalnih i administrativnih kapaciteta u ovim oblastima. Iako se pravni okvir stalno unapređuje, implementaciju postojećih propisa potrebno je dodatno ojačati, uskladiti i usvojiti kako bi se u potpunosti uskladili sa *acquis-em*.¹²

Ostvarenje prioriteta pratiti će se kroz indikatore izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima.

Tabela 14. Pregled indikatora izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima

Indikatori izlaznih rezultata	Polazna vrijednost (2020.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Broj obučениh inspektora	0	35
Broj korisnika podrške za akreditaciju postupaka i standarda za kontrolu	0	2
Broj korisnika podrške za izgradnju institucija za kontrolu	0	2

Veza sa strateškim ciljem	1. PODSTICATI KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE		
Prioritet	1.4. Podrška sistemima i uslugama u veterinarskoj i fitosanitarnoj oblasti		
Naziv mjere	1.4.1. Jačanje kapaciteta nadležnih tijela i inspekcija za veterinarsko i fitosanitarno područje, u skladu sa zahtjevima EU-a, najboljim praksama i definisanim ustavnim nadležnostima		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Mjera podrazumijeva:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Osposobljavanje procedura i izgradnja institucija, laboratorija i uspostavljanje kontrolnih tijela u sistemu sigurnosti namirnica, kao i podrške u pogledu sufinansiranja troškova uvođenja standarda na nivou privrede ili nivou prerađivača. - Jačanje kapaciteta fitosanitarnih laboratorija za akreditaciju metodologije determinisanja i identifikacije štetnih organizama, certifikovanje sjemena i sadnog materijala, ispitivanje kvaliteta sredstava za zaštitu bilja i ispitivanje kvaliteta mineralnih đubriva. - Uvođenje zemljišna politike: nadzor nad zemljišnim resursima i upravljanje procesima unapređenja plodnosti, kontrola vode i vazduha, rizika od erozija, zagađenja tla, revitalizacija pašnjaka i prirodnih livada, očuvanje genetskih resursa, gen banki za biljne i stočarske resurse, jačanje javnih i privatnih savjetodavnih službi u poljoprivredi i dostupnost registra subjekata koji proizvode hranu suštinski je važno za garanciju efikasnosti kontrola. <p>Aktivnosti mjere uključuju:</p> <ul style="list-style-type: none"> - jačanje lanca znanja kroz kontinuiranu edukaciju, - jačanje lanca znanja na relaciji nauka – poljoprivrednik, - podrška izgradnji kapaciteta institucija za kontrolu, akreditaciju postupaka i standarda, opremanje laboratorija, - podrška obezbjeđivanju redovnih i kvalitetnih sanitarnih i fitosanitarnih usluga, - jačanje javnih usluga koje poljoprivrednik nije u mogućnosti platiti vlastitim sredstvima, - podrška očuvanju genskih banaka biljnih i stočarskih resursa. 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti

¹² Pravna stečevina

	Broj korisnika podrški za kontinuiranu edukaciju	0	2
	Broj korisnika podrški za uspostavu redovnih i kvalitetnih fitosanitarnih usluga	0	5
	Broj korisnika podrški za očuvanje gen banki biljnih i stočarskih resursa	0	1
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Doprinos mjere se ogleda u izgradnji kapaciteta institucija, laboratorija i uspostavljanju kontrolnih tijela u sistemu sigurnosti namirnica i uvođenju standarda, a time i u boljem kvalitetu proizvoda. Također doprinosi jačanju kontrole proizvodnih procesa u cilju zaštite okoliša, nadzora nad zemljišnim resursima i upravljanju procesima unapređenja plodnosti.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	230.000,00 KM / godina Budžet HNK-a: 40 %, Viši nivoi vlasti:20%, JLS:20%, Donacije: 20%		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Ciljane grupe	Institucije i kontrolni organi, laboratorije		

Veza sa strateškim ciljem	1. PODSTICATI KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE
Prioritet	1.4. Podrška sistemima i uslugama u veterinarskoj i fitosanitarnoj oblasti
Naziv mjere	1.4.2. Unapređenje sistema identifikacije životinja i sistema kontrole kretanja u skladu sa ustavnim nadležnostima
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	<p>Mjera obuhvata: identifikaciju i kontrolu kretanja životinja zbog pripreme i implementacije mjera za kontrolu zaraznih bolesti životinja; pripremu i uspostavljanje sistema za dodjelu zdravstvenog statusa sustava; planiranje i implementaciju aktivnosti za usklađivanje sistema sa zahtjevima FVO-a za mlijeko; izrada detaljnih planova kontrole bolesti; jačanje kapaciteta zaduženih za dobrobit životinja da bi se obezbijedila sigurnost hrane životinjskog porijekla i stvorili uslovi za izvoz živih životinja i proizvoda životinjskog porijekla iz BiH; jačanje sektora poljoprivrede u oblasti stočarstva i održavanje konkurentnosti; posebno snažnu kontrola i evidencija prekograničnih pojava egzotičnih bolesti životinja i usaglašavanje svih aktivnosti i propisa sa zahtjevima EU-a.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - harmonizaciju veterinarskih, uzgojno-seleksijskih i fitosanitarnih zakonodavnih praksi s Europskom Unijom, - jačanje kapaciteta nadležnih tijela i inspekcija za veterinarsko i fitosanitarno područje prema zahtjevima EU-a i dobrim praksama, - jačanje sistema identifikacije životinja i sistema kontrole kretanja u skladu s ustavnim nadležnostima, - jačanje sistema službenih kontrola nadležnih veterinarskih tijela, uzgojno-seleksijske službe, sigurnost hrane i fitosanitarne oblasti u skladu s ustavnim nadležnostima - jačanje kapaciteta nadležnih institucija za upravljanje kriznim situacijama (bolesti životinja ili biljaka/hitni slučajevi), izrada planova za nepredviđene situacije u skladu s ustavnim nadležnostima, - uvođenje i unapređenje informacionih tehnologija u sistemima za prikupljanje podataka u veterinarskoj, uzgojno-seleksijskoj službi i fitosanitarnoj oblasti u skladu s ustavnim nadležnostima ,

	<ul style="list-style-type: none"> - izrada i provođenje programa podrške proizvodnji visokokvalitetnog sjemena i sadnog materijala u skladu s ustavnim nadležnostima, - izrada i provedba programa podrške za zaštitu zdravlja bilja, korištenje i primjenu proizvoda za zaštitu bilja. 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj usvojenih planova, programa, zakonskih i podzakonskih akata usklađenih sa zahtjevima EU-a	-	14
	Broj projekata za jačanje kapaciteta institucija za upravljanje kriznim situacijama	0	7
	Broj podržanih korisnika proizvođača sadnog materijala	2	6
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	<p>Mjera doprinosi jačanju i izgradnji institucionalnih i administrativnih kapaciteta u oblasti sigurnosti hrane i veterinarskoj, uzgojno-selekcijskoj i fitosanitarnoj oblasti, daljnjem unaprjeđenju zakonskog okvira ove oblasti, posebice u smislu provedbe i usklađivanja s propisima EU-a, jačanje kvalitete poljoprivrednih proizvoda, kao i sadnog i sjemenskog materijala, kontrola sredstava za zaštitu bilja i mjere zaštite zdravlja i dobrobiti životinja.</p> <p>Razvojni efekat mjere ogleda se u uspostavi integralnog upravljanja štetnicima u integralnoj proizvodnji (obveza od 2014. godine u EU) što poboljšava kvalitet proizvoda.</p> <p>Mjera također doprinosi jačanju informacionih tehnologija u prikupljanju i protoku podataka, razmjeni podataka između institucija na različitim nivoima vlasti.</p>		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	<p>400.000,00 KM / godina</p> <p>Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 30 %, Viši nivoi vlasti: 30%, JLS: 20%, Donacije: 20%</p>		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Ciljane grupe	Fizička i pravna lica registrovana u RPG/RK, laboratorije, nadležna tijela		

Prioriteti i mjere za strateški cilj 2

Prioritet 2.1. Održivo upravljanje zemljištem

Tlo je jedno od osnovnih prirodnih resursa koje se zbog dugoročnosti procesa nastajanja može smatrati skoro neobnovljivim resursom. Zbog prirodnih ograničenja, područje HNK-a raspolaže s oskudnim količinama kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta, pa je održivo upravljanje ovim ograničenim dobrom jedan od prioriteta za daljnji razvoj Kantona.

Prioritet *Održivo upravljanje zemljištem* ima za cilj unaprijediti racionalno korištenje, očuvanje i obnovu zemljišta, povećati površine poljoprivrednog zemljišta i njegovog proizvodnog potencijala. Osim toga u sklopu ovog prioriteta obuhvaćene su mjere koje doprinose uspostavi sistematskog monitoringa tla i jedinstvene baze podataka o zemljištu u HNK-u, kao preduslova za očuvanje ovog resursa i planiranja odgovarajuće zaštite od zagađenja, posebno od degradacije i destrukcije. Prioritet također predviđa aktivnosti na usaglašavanju s okolišnom legislativom EU-a, kao dio procesa stabilizacije i pridruživanja

BiH Europskoj Uniji, a koja se odnosi na prilagođavanje i implemenataciju Nitratne direktive¹³. Osnovna pretpostavka održivog upravljanja zemljištem je njegovo racionalno korištenje. Stoga ovaj prioritet također obuhvata aktivnosti na implemenataciji procesa komasacije zemljišta u HNK-u.

Ostvarenje prioriteta pratit će se kroz indikatore izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima.

Tabela 15. Pregled indikatora izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima

<i>Indikatori izlaznih rezultata</i>	<i>Polazna vrijednost (2020.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj novih projekata rekultivacije/uređenja zemljišta	0	6
Uspostavljena baza podataka za procjenu stanja i primjenu Nitratne direktive u HNK-u	Ne	Da
Broj novih programa za prevenciju i sanaciju erozije u HNK-u	0	4

Veza sa strateškim ciljem	2. OSIGURATI ODRŽIVO UPRAVLJANJE PRIRODNIH RESURSIMA I PRILAGOĐAVANJE KLIMATSKIM PROMJENAMA
Prioritet	2.1. Održivo upravljanje zemljištem
Naziv mjere	2.1.1. Unapređenje monitoringa i uspostavljanje baze podataka o poljoprivrednom zemljištu kao podloge za primjenu Nitratne direktive
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Nitratna direktiva (91/676/EEC) je jedan od obvezujućih dokumenata okolišnog zakonodavstva u procesu pristupanja EU. U skladu s ciljem Direktive, svrha ove mjere je osigurati primjenu dobrih poljoprivrednih praksi u HNK-u da bi se smanjilo zagađenje površinskih i podzemnih voda uzrokovano nitratima iz poljoprivrede, a posebno na područjima koja su procijenjena osjetljivim na nitrate ili su pod vjerovatnim rizikom, čija ukupna površina u HNK-u iznosi 23.677,53 ha (zaštićena vodna područja podložna eutrofikaciji).</p> <p>Za implementaciju Nitratne direktive (ND) potrebno je utvrditi početno stanje poljoprivrednog zemljišta, analizirati fizičko-hemijske karakteristike tla i načine njegovog korištenja uz preporuke za zaštitu, koristiti mineralna đubriva i stajnjak u skladu s potrebama usjeva i izraditi plan gnojidbe i općih ograničenja po usjevu za mineralna i organska đubriva u smislu sadržaja dušika.</p> <p>Stoga, cilj ove mjere je unaprijediti sistem monitoringa zemljišta i uspostaviti jedinstvenu bazu podataka, tzv. zemljišno-informacioni sistem evidencije i monitoringa stanja poljoprivrednog zemljišta. Navedeni informacioni sistem osigurava uspostavljanje službene evidencije i baze podataka s podacima o poljoprivrednom zemljištu, primjenu mjera poljoprivredne politike, pristupa i razmjene informacija između subjekata sistema, planiranja i programiranja razvoja informacionog sistema, organizovanost i koordiniranost rada na razvoju i funkcioniranju pojedinih podsistema i primjena jedinstvenih standarda definicije, klasifikacije i šifre i ustvrđivanje standarda za korištenje informacionih tehnologija u skladu s provedbenim propisom o jedinstvenoj metodologiji monitoringa i zemljišno-informacionog sistema.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Unapređenje uspostave sistema evidencije i baze podataka, - Podrška JLS pri realizovanju projekata fizičkog označavanja, - Koordiniranost sistema s aktivnostima na uspostavljanju GIS-a, - Objavlivanje GIS podataka koji nedostaju, - Održavanje geoportala, - Edukacija korisnika i uključivanje novih korisnika, - Izrada projekata analize poljoprivrednog zemljišta,

¹³ Direktiva Vijeća 91/676/EEC o zaštiti voda od onečišćenja uzrokovano nitratima iz poljoprivrednih izvora

	<ul style="list-style-type: none"> - Ustvrdjivanje područja na kojima je zabranjena primjena određenih gnojiva, - Izrada karte i kalendara rasprostiranja dušika i ustvrđivanje perioda u kojim se unos određenih đubriva ograničava u skladu s dobrom poljoprivrednom praksom i specifičnošću područja (u ovisnosti od tipu tla i nagibu, klimatskim značajkama, padalinama i natapanju, te načinu korištenja tla i plovedu), - Analiza načina zbrinjavanja i korištenja stajnjaka, - Izrada promotivnog materijala i održavanje edukativnih radionica poljoprivrednim proizvođačima s ciljem implementacije ND i promoviranja kodeksa i načela dobre poljoprivredne prakse, - Programi podsticaja za prilagođavanje i implementaciju ND. 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne Vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Uspostavljanje zemljišnog informacionog sistema	Ne	Da
	Broj novih projekata analize zemljišta	0	6
	Broj održanih edukacija i tiskanog promotivnog materijala za primjenu Nitratne direktive	0	20
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Mjera doprinosi razvoju sistematskog monitoringa zemljišta i jedinstvene baze podataka, kao i podsticanje održivih poljoprivrednih praksi, što doprinosi očuvanju kvaliteta zemljišta, smanjenju onečišćenja okolišnih komponenti (tlo, voda) i održivom upravljanju ovim resursom.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	<i>Oko 250.000 KM na godišnjem nivou</i> <i>Ukupno = 1.500.000 KM</i> <i>Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 50% , ostalo (JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva, donacije): 50%</i>		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a, Ministarstvo trgovine, turizma i zaštite okoliša HNK-a, Naučne i stručne istraživačke institucije, JLS		
Ciljane grupe	Poljoprivredni proizvođači, stanovništvo		

*GIS - Geografsko informacioni sistem

Veza sa strateškim ciljem	2. OSIGURATI ODRŽIVO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA I PRILAGOĐAVANJE KLIMATSKIM PROMJENAMA
Prioritet	2.1. Održivo upravljanje zemljištem
Naziv mjere	2.1.2. Zaštita poljoprivrednog zemljišta i unapređenje iskoristivosti II. i III. agrarne zone
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Zbog prirodno oskudnog kvaliteta zemljišnog fonda na području HNK-a, posebnu pažnju treba posvetiti racionalnom korištenju, očuvanju i zaštiti poljoprivrednog zemljišta, njegovoj obnovi i povećanju proizvodnog potencijala. Najčešći uzroci gubitka poljoprivrednog zemljišta u Kantonu su degradacija i uništavanje.</p> <p>Stoga, cilj ove mjere je spriječiti daljnji gubitak poljoprivrednog zemljišta erozijom, zbog neadekvatne obrade i intenzivne sječe šuma. Mjerom je predviđena i zaštita poljoprivrednog zemljišta od uništavanja uzrokovanog neplanskom izgradnjom naselja i infrastrukture odlagališta otpada i deminiranja zemljišta. Iako zemljište na području HNK-a u principu ne potpada u kategoriju onečišćenih/zagađenih zemljišta, mjera predviđa daljnje očuvanje i zaštitu tla od zagađenja pesticidima promoviranjem održivih poljoprivrednih praksi i kontinuiranim monitoringom njegovog stanja.</p> <p>Oko 95% zemljišta u HNK-u pripada II. i III. agrarnoj zoni što daje mogućnost veće iskorištenosti ovog zemljišta provođenjem adekvatnih agromelioracijskih i hidromelioracijskih mjera.</p>

	<u>Mjera se operacionalizira kroz sljedeće aktivnosti:</u>		
	<ul style="list-style-type: none"> - Analiza mogućih gubitaka zemljišta zbog erozije i/ili prenamjene u građevinsko zemljište i zagađenja (monitoring plodnosti, zagađenja teškim metalima, pesticidima, PCB i PAH), - Izrada programa zaštite i razvoja područja s prirodnim ograničenjima (nagib terena i nadmorska visina) u cilju smanjenja i sprječavanja erozije, - Izrada programa kontrolisane urbanizacije i industrijalizacije na zemljištima niže bonitetne vrijednosti, - Analiza mogućnosti povećanja iskorištenosti II. i III. agrarne zone, - Podsticanje programa deminiranja poljoprivrednog zemljišta i pošumljavanja. 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Udio zemljišta I. agrarne zone (%)	5	8
	Analiza gubitka zemljišta u HNK-u zbog erozije i destrukcije	Ne	Da
	Broj novih sufinansiranih projekata i programa deminiranja zemljišta i programa pošumljavanja	0	5
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Mjera direktno doprinosi održivom upravljanju zemljištem u HNK-u kroz povećanje produktivnosti i iskorištenosti postojećih zemljišnih resursa i zaštiti od zagađenja, degradacije i destrukcije.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	<i>Oko 100.000 KM na godišnjem nivou</i> <i>Ukupno = 600.000 KM</i> <i>Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 50% , ostalo (JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva, donacije): 50%</i>		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a, JLS		
Ciljane grupe	OPG, JLS, stanovništvo		

* PCB -Polihlorovani bifenili

**PAH - Policiklični aromatični ugljovodonici

Veza sa strateškim ciljem	2. 2. OSIGURATI ODRŽIVO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA I PRILAGOĐAVANJE KLIMATSKIM PROMJENAMA
Prioritet	2.1. Održivo upravljanje zemljištem
Naziv mjere	<i>2.1.3. Komasacija poljoprivrednog zemljišta</i>
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Rascjepkanost poljoprivrednih zemljišta je priprema za racionalno korištenje i primjenu savremenih agrotehničkih mjera, a rascjepkana poljoprivredna gospodarstva nisu u mogućnosti osigurati kontinuiranu i dovoljno veliku ponudu proizvoda koja bi im garantovala opstanak na tržištu.</p> <p>U svrhu unapređenja održivog poljoprivrednog sektora, s većom i efikasnijom poljoprivrednom proizvodnjom, koja će biti konkurentnija na domaćem i inozemnom tržištu, a zasnovana na prirodnom potencijalu HNK-a za razvoj poljoprivrede, cilj ove mjere je provedba komasacije kojom se uz grupiranje zemljišta u veće i pravilnije parcele, obezbjeđuje i izgradnja mreže saobraćajnih i infrastrukturnih objekata i zemljišta za javne potrebe. Istovremeno povećava efikasnost i produktivnost poljoprivredne proizvodnje, a doprinosi i zaštiti okoliša.</p> <p><u>Mjera se operacionalizuje kroz naredne aktivnosti:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Analiza stvarnog stanja (podaci o položaju, obliku, načinu korištenja, katastarskoj klasi, nosiocima prava raspolaganja) područja pogodnih za implementaciju komasacije u skladu s općim interesom,

	<ul style="list-style-type: none"> - Procjena vrijednosti zemljišta, objekata i višegodišnjih nasada, - Izrada iskaza novog stanja, - Iskolčenje i izgradnja nove mreže poljoprivrednih putova, - Planiranje putne mreže i odvodnih kanala. 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Izrađena analiza stvarnog stanja zemljišta u HNK-u	Ne	Da
	Površina okrupnjenog zemljišta (ha)	350	2.000
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Komasacija, kao jedan od postupaka uređenja zemljišta, doprinosi racionalnom korištenju ovog resursa, a time i održivom korištenju.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	<i>Oko 150.000 KM na godišnjem nivou</i> <i>Ukupno = 900.000 KM</i> <i>Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 50% , ostalo (JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva, donacije): 50%</i>		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a, JLS		
Ciljane grupe	OPG, JLS, stanovništvo		

Prioritet 2.2. Održivo upravljanje vodama

Hercegovačko-neretvanski kanton bogat je vodnim resursima, površinskim i podzemnim vodnim tijelima. Navedeno vodno bogatstvo potrebno je sačuvati i obezbijediti preduslove njegovog korištenja za vodosnabdijevanje, poljoprivredu, industriju i u turističke svrhe.

Cilj prioriteta *Održivo upravljanje vodama* je osigurati preduslove integrisanog upravljanja ovim važnim resursom u HNK-u. Integrisano upravljanje vodama podrazumijeva umrežavanje, saradnju i koordiniranost niza sektora iz oblasti upravljanja vodnim resursima, zaštite vodnih ekosistema i zaštite od štetnog djelovanja voda, uključujući površinska, podzemna te izuzetno izmijenjena i umjetna vodna tijela, ali i sve druge ekosisteme (tla, šume, močvare) koji su s njima povezani hidrološkim ciklusom. Koordinisani razvoj i upravljanje vodama, zemljištem i ostalim povezanim resursima, koje promoviše koncept integrisanog upravljanja vodnim resursima, provodi se u svrhu maksimiziranja privrednog i društvenog blagostanja na pravedan, racionalan i uravnotežen način, bez ugrožavanja vitalnih ekosistema, uzimajući u obzir društvene, privredne i okolišne faktore razvoja i interesa. Mjerama, koje su u sklopu ovog prioriteta, se osigurava integrisano upravljanje vodnim resursima na području HNK-a, odnosno očuvanje i unapređenje vodnoga okoliša (tj. ekološkog statusa i ekološkog potencijala prirodnih i umjetnih vodnih tijela), smanjenje ispuštanja opasnih tvari u vodu, promoviranje održivog korištenja pitke vode i vode koja se koristi u poljoprivredi, zaštita vodenih i kopnenih ekosistema i močvara, ali i zaštita od štetnog djelovanja voda, kao i jačanje prekogranične saradnje po pitanjima vode.

Ostvarenje prioriteta pratit će se kroz indikatore izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima.

Tabela 16. Pregled indikatora izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima

Indikatori izlaznih rezultata	Polazna vrijednost (2020.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Broj novih ulaganja u programe i projekte održivog upravljanja vodama	0	24.500.00
Broj novih sprovedenih postupaka i koncesija	0	50
Jačanje kadrovske strukture u sektoru voda	0	4

Veza sa strateškim ciljem	2. 2. OSIGURATI ODRŽIVO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA I PRILAGOĐAVANJE KLIMATSKIM PROMJENAMA		
Prioritet	2.2. Održivo upravljanje vodama		
Naziv mjere	2.2.1. Zaštita od štetnog djelovanja voda		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Zaštita od štetnog djelovanja voda obuhvata aktivnosti vezane za zaštitu od poplava, zaštitu od vodnih erozija i bujica, kao i otklanjanje posljedica od takvih djelovanja. U cilju prevencije od poplava i štetnog djelovanja poplavnih voda, mjerom je predviđeno usvajanje Plana zaštite od poplava na vodotocima II. kategorije na području HNK-a, sufinansiranje izgradnje zaštitnih vodnih objekata i njihovo održavanje (nasipi, obaloutvrde, odvodni i obodni kanali, brane, ustavi, retencije, crpne stanice i drugi objekti za zaštitu od štetnog djelovanja voda), zaštitni radovi i implementacija aktivnosti za obranu od poplava, izradu dokumentacije za zaštitu od štetnog djelovanja voda, kao preduslova za izgradnju zaštitnih objekata na vodotocima koji pripadaju površinskim vodama II. kategorije na području HNK-a.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Usvajanje Plana zaštite od poplava na vodotocima II. kategorije na području HNK i Programa sanacije posljedica štetnog djelovanja voda iz nadležnosti Kantona, - Izrada dokumentacije za zaštitu od štetnog djelovanja voda za potrebe izgradnje zaštitnih objekata na vodotocima koji pripadaju površinskim vodama II. kategorije, - Podrška investicijama od opće koristi za ruralna područja, kao što su odvodnja i zaštita od poplava, odnosno planiranje mjera zaštite, gradnja i upravljanje zaštitnim vodnim objektima: nasipi, brane, pregrade, objekti za stabilizaciju dna i obala, objekti za odvodnju unutarnjih voda i dr. - Sufinansiranje izgradnje i održavanje vodnih građevina, provedba zaštitnih radova i aktivnosti u svrhu sprječavanja vodnih erozija i uklanjanja posljedica bujica (pošumljavanje, uzgoj i održavanje zaštitne vegetacije, krčenje raslinja, čišćenje korita i dr.) 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazna vrijednost	Ciljna vrijednost
	Usvajanje Plana zaštite od poplava na vodotocima II. kategorije na području HNK-a	Ne	Da
	Broj novosagrađenih/rekonstruisanih zaštitnih objekata i nabavljene opreme	0	min 4
	Iznos novih investicija za zaštitu od štetnog djelovanja voda	0	7.000.000
Razvojni efekat i doprinos mjere realizaciji prioriteta	Zaštita od štetnog djelovanja voda ima višestruk značaj za stanovništvo HNK-a, a smanjenje poplava doprinosi i održivom upravljanju vodnim resursima Kantona.		

Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	<i>Oko 1.000.000 KM na godišnjem nivou Ukupno= 6.700.000 KM Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 50% , ostalo (JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva, donacije): 50%</i>
Period implementacije mjere	2021.-2027.
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a, JLS, Agencija za vodno područje sliva jadranskog mora
Ciljane grupe	JLS, stanovništvo, poljoprivredni proizvođači

Veza sa strateškim ciljem	2. 2. OSIGURATI ODRŽIVO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA I PRILAGOĐAVANJE KLIMATSKIM PROMJENAMA		
Prioritet	2.2. Održivo upravljanje vodama		
Naziv mjere	2.2.2. Zaštita voda od onečišćenja/zagađenja		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Hercegovačko-neretvanski kanton ima velikih vodnih bogatstava, koja je potrebno sačuvati za daljnje korištenje u vodosnabdijevanju, poljoprivredi, industriji i turizmu. Najčešći izvori zagađenja voda na području Kantona su: poljoprivreda, energetski sektor i industrija, uzgoj i eksploatacija šuma, ruralna naselja bez kanalizacionih sistema, urbana naselja bez kolektora za kanalizacione sisteme, kao i antropogeno inducirana eutrofikacija.</p> <p>Agencija za vodno područje Jadranskog mora zadužena je za redovni monitoring vodnih tijela. Sukladno Zakonu o vodama F BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj: 70/06) i Zakonu o vodama HNK-a („Narodne novine HNK“, broj: 6/13), vodna tijela na području HNK-a sortiraju se na vode I. kategorije i vode II. kategorije čije je upravljanje u nadležnosti kantona.</p> <p>Cilj ove mjere je osigurati održivo upravljanje vodama, kako bi se smanjilo zagađenje i postiglo najmanje dobro stanje/potencijal okoliša. Stoga, potrebno je podsticati i redovno sprovoditi programe monitoringa na vodotocima II. kategorije, unaprijediti informacioni sistem za vode – ISV, kao i provesti analizu potencijalnih zagađivača, što će rezultirati izradom Operativnog plana u slučaju izvanrednih i incidentnih zagađenja na vodotocima II. kategorije.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Programi monitoringa vodnih tijela II. kategorije na području HNK-a: monitoring ekološkog stanja prirodnih vodotoka i ekološkog potencijala umjetnih i izmijenjenih vodnih tijela i hemijskog i kvantitativnog stanja podzemnih voda, - Uspostavljanje informacionog sistema za vode HNK-a/nadogradnja ISV-a za sliv Jadranskog mora, - Monitoring zaštićenih vodnih tijela osjetljivih na nitrata, - Analiza potencijalnih zagađivača sliva rijeke Neretve, - Procjena mogućih nastanaka i intenziteta incidentnog zagađenja te procjena ugroženosti voda II. kategorije na području HNK-a od incidentnog zagađenja, - Izrada Operativnog plana u slučaju vanrednih i incidentnih zagađenja na vodotocima II. kategorije, - Program stručnog osposobljavanja za primjenu Operativnog plana, - Unapređenje prekogranične i međunarodne saradnje iz sektora voda. 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti

	Broj novih programa monitoringa vodnih tijela II. kategorije na području HNK-a	0	7
	Izrada Operativnog plana u slučaju vanrednih i incidentnih zagađenja na vodotocima II. kategorije	Ne	Da
	Broj edukacija stručnog osoblja	0	10
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Monitoring voda je osnova za planiranje zaštite i održivo upravljanje vodnim resursima, a mjera direktno doprinosi ostvarenju prioriteta 2.2.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	Okolo 300.000 KM na godišnjem nivou Ukupno= 1.800.000 KM Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 30%, ostalo (JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva, donacije): 70%		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a, JLS, Agencija za vodno područje sliva jadranskog mora, Naučno-istraživačke i dr. institucije		
Ciljane grupe	JLS, stanovništvo		

Veza sa strateškim ciljem	2. OSIGURATI ODRŽIVO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA I PRILAGOĐAVANJE KLIMATSKIM PROMJENAMA
Prioritet	2.2. Održivo upravljanje vodama
Naziv mjere	2.2.3. Unapređenje infrastrukture javnog navodnjavanja
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Uprkos vodnom bogatstvu na području HNK-a, infrastruktura za navodnjavanje nije razvijena u skladu s potrebama poljoprivredne proizvodnje što je jedno od glavnih proizvodnih ograničenja na ovom području. Osim toga, ne postoji sistemska evidencija poljoprivrednih površina koje se navodnjavaju (prema nekim procjenama na području HNK-a navodnjava se oko 8,6% poljoprivrednih površina), ni evidencija kvaliteta vode koja se koriste za navodnjavanje.</p> <p>Cilj ove mjere je unaprijediti sistem navodnjavanja u skladu s karakteristikama prostora i proizvodnje koja na najbolji način iskorištava postojeće resurse, odnosno proizvodnja koja garantuje najbolje efekte ili koristi poljoprivrednih proizvođača i šire zajednice, uz održivo korištenje vodnih resursa. Mjera doprinosi unapređenju sva tri stupa održivosti:</p> <ul style="list-style-type: none"> - gospodarskog stupa - poboljšanje tehnologije poljoprivredne proizvodnje, povećanje korištenih poljoprivrednih površina, povećanje prinosa i ukupne proizvodnje, povećanje kvaliteta poljoprivrednih proizvoda, povećanje dohotka po jedinici površine; - društvenog stupa- poboljšanje kvalitete života ruralnog stanovništva i ostanak na ovom području, zapošljavanje u poljoprivredi; - okolišnog stupa - efikasnija kontrola korištenja i potrošnje vodnih resursa, smanjenje zagađenja tla i voda, uređenost pejzaža. <p>Mjerom su predviđena ulaganja u navodnjavanje da bi se povećala zastupljenost navodnjavanja poljoprivrednih površina, ali i kvalitet postojećih metoda i sistema navodnjavanja.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Uspostavu baze podataka o navodnjavanim poljoprivrednim površinama u HNK-u, - Analiza kvaliteta voda koje se koriste za navodnjavanje,

	<ul style="list-style-type: none"> - Izvođenje radova na sistemima navodnjavanja - akumulacije, kanali, površinska i/ili podzemna drenaža kao elementi funkcionalne cjeline projekta, crpne stanice, cjevovodi, distribucijska mreža, nadzorno upravljački sistem, - Sufinansiranje projekata navodnjavanja poljoprivrednih površina, - Sufinansiranje projekata sistema odvodnje voda krških polja. 		
Strateški projekt	Unapređenje sistema navodnjavanja poljoprivrednih površina.		
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazna vrijednost	Ciljna vrijednost
	Uspostava baze podataka o navodnjavanjima i površinama	Ne	Da
	Broj novih sufinansiranih projekata navodnjavanja	0	10
	Broj novih sufinansiranih projekata odvodnje voda s poljoprivrednih površina	0	5
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Mjera ima višestruki razvojni efekat na privredni i društveni razvoj ruralnih područja kroz povećanje udjela navodnjavanja i odvodnje voda, a samim time i unapređenje mogućnosti za poljoprivrednu proizvodnju. Istovremeno doprinosi ostvarenju prioriteta zato što osigurava racionalno korištenje voda u poljoprivredi.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	<p><i>Okolo 1.200.000 KM na godišnjem nivou</i> <i>Ukupno= 8.200.000 KM</i> <i>Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 55% i ostalo (JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva, donacije): 45%</i></p>		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a, JLS, Agencija za vodno područje sliva jadranskog mora,		
Ciljane grupe	OPG, JLS, stanovništvo		

Veza sa strateškim ciljem	2. OSIGURATI ODRŽIVO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA I PRILAGOĐAVANJE KLIMATSKIM PROMJENAMA
Prioritet	2.2. Održivo upravljanje vodama
Naziv mjere	2.2.4. Unapređenje sistema vodosnabdijevanja i odvodnje otpadnih voda
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Najveći broj naseljenih mjesta u HNK-u pripada ruralnim područjima (86%) u kojima je 29% stanovnika Kantona. Stepenn priklučenosti stanovništva na javne sisteme vodosnabdijevanja i sisteme odvodnje i dispozicije otpadnih voda općenito je manji u ruralnim područjima. Stoga, u svrhu povećanja kvaliteta života u ruralnim područjima HNK-a, uravnoteženom razvoju i smanjenju pritisaka na okoliš, potrebno je ulagati u fizičku infrastrukturu vodosnabdijevanja i kanalizacije u ruralnim područjima, kao i unapređenje dostupnosti potrebnih usluga.</p> <p>Cilj mjere je poboljšanje općih uslova života u ruralnim područjima sufinansiranjem putem JLS, izgradnja vodne infrastrukture i snabdijevanje pitkom vodom za sva kućanstva u ruralnim područjima, izgradnje kanalizacione mreže i sistema pročišćavanja otpadnih voda.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Sufinansiranje projektne dokumentacije iz oblasti vodosnabdijevanja, - Sufinansiranje projekata unapređenja aktualne i izgradnja nove infrastrukture vodosnabdijevanja putem JLS,

	<ul style="list-style-type: none"> - Analiza mogućnosti korištenja podzemnih voda i novih vodocrpilišta, - Sufinansiranje projektne dokumentacije iz oblasti odvodnje i pročišćavanja otpadnih voda, - Sufinansiranje infrastrukture odvodnje otpadnih voda, - Sufinansiranje projekata pročišćavanja otpadnih voda. 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne Vrijednosti
	Broj novih sufinansiranih projekata u oblasti vodosnabdijevanja i odvodnje otpadnih voda u ruralnim područjima	0	9
	Broj sufinansiranih novih objekata pročišćavanja otpadnih voda	0	2
	Izrada Studije mogućnosti korištenja novih izvora vode za piće u HNK-u	Ne	Da
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Mjera doprinosi povećanju obuhvata i poboljšanju sistema javnog vodosnabdijevanja i odvodnje otpadnih voda, kao i stepena pročišćavanja otpadnih voda i direktno doprinosi ostvarenju prioriteta.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	<i>Okolo 1.200.000 KM na godišnjem nivou</i> <i>Ukupno= 7.200.000 KM</i> <i>Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 60%, ostalo (JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva, donacije): 40%</i>		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a, JLS, Agencija za vodno područje sliva jadranskog mora		
Ciljane grupe	JLS, ruralno stanovništvo		

Prioritet 2.3. Očuvanje i održivo upravljanje prirodnim vrijednostima

Održiv privredni i društveni razvoj su u direktnoj vezi s raspoloživošću prirodnih resursa. Nedovoljna količina prirodnih resursa i njihova prekomjerna eksploatacija ugrožavaju budući privredni razvoj i napredak društva, što je posebno izraženo kod obnovljivih prirodnih resursa, kao što su šumski resursi i autohtona flora i fauna općenito. Neracionalno upravljanje i prekomjerno iskorištavanje prirodnih resursa smanjuje kvalitet okoliša, što uz okolišne rizike, dugoročno smanjuje kvalitet života i posljedično negativno utiče na ljudsko zdravlje.

Jedinstveno prirodno nasljeđe HNK-a se najvećim dijelom nalazi u ruralnim područjima. Stoga, da bi se poboljšao kvalitet života ruralnog stanovništva potrebno je staviti veći akcent na nužnost očuvanja prirodnih vrijednosti ovog područja, ali i mogućnostima razvoja ruralnih sredina kroz umrežavanje i saradnju na unapređenju i razvoju održivih djelatnosti. Osnovna pretpostavka održivog razvoja ovog područja je usklađivanje omjera korištenja obnovljivih prirodnih vrijednosti u HNK-u, kao što su šumski resursi i biološka raznolikost, sa stepenom njihove prirodne regeneracije. U tu svrhu prioritetom je obuhvaćena mjera koja se odnosi na održivo upravljanje šumama, a čiji je osnovni preduslov izrada i usvajanje nedostajuće zakonske regulative iz oblasti gospodarenja šumama. Šume, jedinstvena vegetacija ovog područja, autohtona fauna, izvorne sorte i pasmine i iznimna pejzažna raznolikost su velik potencijal za razvoj održivih privrednih djelatnosti u ruralnim područjima. Stoga su u sklopu prioriteta obuhvaćene mjere i aktivnosti koje se odnose na očuvanje prirodnih vrijednosti i promoviranje održivih djelatnosti, održivi turizam, lovstvo, ribarstvo, koje je potrebno ojačati u

narednom periodu. Prioritet također uključuje aktivnosti koje se odnose na smanjenje rizika od različitih okolišnih rizika i ublažavanje njihovih negativnih posljedica, kao što su klimatske promjene i drugi prirodni rizici.

Realizovanjem ovog prioriteta se doprinosi očuvanju i održivom upravljanju postojećim prirodnim vrijednostima HNK-a, a promoviranjem i podsticanjem održivih privrednih djelatnosti koje obuhvataju okolišnu dimenziju održivosti doprinosi se održivom privrednom i društvenom razvoju ruralnih područja.

Ostvarenje prioriteta pratit će se kroz indikatore izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima.

Tabela 17. Pregled indikatora izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima

<i>Inidkatori izlaznih rezultata</i>	<i>Polazna vrijednost (2020.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj registrovanih poslovnih subjekata u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu- P/Š/R	652	800
Ostvarene investicije u P/Š/R	8.193.000	9.000.000
Vrijednost podržanih projekata za održivo upravljanje šumama	0	+20%

Veza sa strateškim ciljem	2. OSIGURATI ODRŽIVO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA I PRILAGOĐAVANJE KLIMATSKIM PROMJENAMA
Prioritet	2.3. Očuvanje i održivo upravljanje prirodnim vrijednostima
Naziv mjere	2.3.1. Očuvanje i obnova biološke i pejzažne raznolikosti ruralnih područja kao turističkog potencijala
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Prema službenim podacima, šumsko zemljište HNK-a prostire se na površini od 187.505 ha. Izuzetna pokrivenosti teritorije kantona šumama i šumskim zemljištem (42,6%) i potreba za održivim korištenjem ovog vrijednog resursa nameće potrebu donošenja i usvajanja odgovarajuće zakonske regulative koja reguliše oblast šumarstva na kantonalnom nivou.</p> <p>Održivo upravljanje šumama podrazumijeva odgovarajuću opremljenost i infrastrukturu, pa cilj ove mjere je stvoriti preduslove za razvoj, modernizaciju ili prilagodbu šumarske infrastrukture, čime se olakšava pristup šumskom zemljištu u svrhu razvoja šumskih područja i unapređenja njihove održivosti.</p> <p>U mjeru su uključene informativne i promotivne aktivnosti za jačanje svijesti šire javnosti o opće korisnim funkcijama šuma, kao i unapređenja integrisane zaštite šuma i šumskog zemljišta, održivog korištenja nedravnih šumskih proizvoda u svrhu racionalnog upravljanja ovim vrijednim resursom.</p> <p>Visok stepen biološke raznolikosti i izuzetna heterogenost područja HNK-a su potencijal za jačanje ruralnog turizma i privlačenje većeg broj posjetilaca u ruralna područja, a s tim i unapređenje kvaliteta života ruralnog stanovništva. Osim toga, izvorne sorte i pasmine na području HNK-a su važan dio kulturno-historijske i privredne baštine ruralnih područja i potencijala za daljnji razvoj. Da bi se navedeni potencijal u potpunosti iskoristio, potrebno je unaprijediti zaštitu prirodnih vrijednosti, te ojačati međusektorsku i međunarodnu saradnju ključnih aktera u području poljoprivrede, vodoprivrede, šumarstva, zaštite okoliša i sektora turizma.</p> <p>Mjerom je predviđeno unapređenje prekogranične saradnje i mogućnost korištenja sredstava EU fondova iz oblasti zaštite okoliša, turizma i ruralnog razvoja u cilju implementacije projekata i osiguravanje potrebnih preduslova za njihovu realizaciju.</p> <p>Mjera, u sklopu programa ruralnog razvoja, ima za cilj očuvanje prirodne baze autohtonih genetskih resursa, a doprinosi i očuvanju biološke raznolikosti. U širem kontekstu, mjera doprinosi razvoju specifičnosti ruralnih područja, očuvanju kulturnog poljoprivrednog eno-gastronomskog nasljeđa, kao i tipičnih hercegovačkih pejzaža.</p> <p>Aktivnosti mjere uključuju:</p>

	<ul style="list-style-type: none"> - Usvajanje Zakona o šumama HNK-a, - Uspostavljanje redovnog monitoringa šuma i šumskog zemljišta, - Uspostavljanje adekvatne baze podataka šuma i šumskog zemljišta u HNK-u, - Projekti pošumljavanja, - Monitoring zdravstvenog stanja šuma i podsticanje ulaganja u zaštitu šuma od požara, štetočina i biljnih bolesti, - Uspostavljanje dijagnostičko-prognostičke službe, - Promotivne kampanje, edukacije i jačanje svijesti o značaju šuma i općekorisnih usluga šumskih ekosistema, - Projektiranje, izgradnja i rekonstrukcija šumske saobraćajne infrastrukture, - Rekonstrukcija šumskih cesta i mostova i ostale šumske saobraćajne infrastrukture, - Ulaganja u poučne šumske staze i vidikovce, - Projekti deminiranja šumskog zemljišta, - Aktivnosti recertifikacije prema FCS sertifikatu, - Obnova, očuvanje i unapređenje usluga ekosistema i ekosistema visoke prirodne vrijednosti, posebno u zaštićenim područjima i potencijalnim područjima ekološke mreže Natura 2000, - Unapređenje sistema označavanja kvalitete (primjerice "eco-labeling" i sl.) i promoviranje tradicionalnih prirodnih proizvoda, - Promoviranje biološke raznolikosti i ruralnih pejzaža kao turističkog potencijala HNK-a, i razvoj turističkih proizvoda visoke dodane vrijednosti (tzv. eko-turizam), - Analiza kapaciteta i jačanje ljudskih potencijala za implementaciju projekta iz oblasti zaštite okoliša i održivog turizma ruralnih područja, - Sufinansiranje programa unapređenja lovstva i ribarstva u HNK-u, - Podrške za dobivanje sertifikata (eko, bio, organsko i sl.), podrška za držanje izvornih pasmina i sorti. 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Vrijednost poticaja za lovstvo	15.000	+20%
	Uspostavljena baza podataka o šumama i šumskom zemljištu HNK-a	Ne	Da
	Broj promotivnih i edukativnih materijala o održivom upravljanju prirodnim vrijednostima	0	20
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Očuvanje i zaštita šuma, kao velikog prirodnog resursa ovog područja, je izuzetno bitna mjera koja doprinosi održivom upravljanju prirodnim resursima područja HNK-a.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	<i>Oko 2.280.000 KM na godišnjem nivou Ukupno= 13.630.000 KM Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 65%, ostalo (JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva, donacije): 35%</i>		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a, Ministarstvo trgovine, turizma i zaštite okoliša HNK-a, JLS		

Ciljane grupe	JLS, zadruge, obrti, mala i srednja preduzeća, fizička lica, šumo posjednici, ruralno stanovništvo, neprofitne organizacije, visokoškolske institucije, turisti
---------------	---

Veza sa strateškim ciljem	2. OSIGURATI ODRŽIVO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA I PRILAGOĐAVANJE KLIMATSKIM PROMJENAMA		
Prioritet	2.3. Očuvanje i održivo upravljanje prirodnim vrijednostima		
Naziv mjere	2.3.2. Upravljanje rizicima i ublažavanje posljedica klimatskih promjena		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Ruralna područja i djelatnosti u njima su veoma osjetljive na posljedice klimatskih promjena. Kako je poljoprivredni sektor, uz šumarstvo, značajan izvor emisije stakleničkih plinova, cilj ove mjere je promoviranje poljoprivrednih praksi koje doprinose smanjenju štetnih emisija i imaju pozitivan uticaj na okoliš (korištenje obnovljivih izvora energije biomase iz poljoprivrede i šumarstva), obnova poljoprivrednog proizvodnog potencijala narušenog prirodnim katastrofama i katastrofalnim događajima i uvođenje odgovarajućih preventivnih aktivnosti i mjera ublažavanja posljedica klimatskih promjena i drugih rizika za okoliš.</p> <p>Cilj mjere je pomoći poljoprivrednim gospodarstvima u prevenciji i upravljanju prirodnim rizicima, a uključuje sljedeće aktivnosti:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Podrška programima za smanjenje učinaka klimatskih promjena na poljoprivredne djelatnosti, - Povećanje energetske efikasnosti u poljoprivredi i šumarstvu, - Podsticanje ulaganja u OIE (sunčeva energija, energija iz biomase), - Promoviranje i jačanje svijesti o posljedicama klimatskih promjena na poljoprivredni sektor, - Unapređenje sistema savjetovanja, izvještavanja, obuke i prijenosa znanja poljoprivrednim proizvođačima da bi se spriječili/smanjili gubitci uzrokovani bolestima, štetnicima, elementarnim i drugim rizicima za okoliš i održivi turizam ruralnih područja. 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj održanih edukativnih radionica/savjetovanja o uticaju klimatskih promjena na poljoprivredni sektor	0	7
	Broj novih programa podsticanja proizvodnje energije iz obnovljivih izvora	0	10
	Broj obuhvaćenih korisnika mjere	0	35
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Mjera uključuje aktivnosti prilagođavanja i ublažavanja posljedica, smanjenja negativnih efekata klimatskih promjena i kao takva doprinosi ostvarenju prioriteta.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	Okolo 120.000 KM na godišnjem nivou Ukupno=720.000 KM Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 40%, ostalo (viši nivoi vlasti, EU sredstva, donacije): 60%		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a		
Nosioци mjere	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a, Ministarstvo privrede HNK-a, JLS		
Ciljane grupe	Ruralno stanovništvo, PPG		

Prioriteti i mjere za strateški cilj 3

Demografska obnova opustošenih ruralnih područja HNK-a je jedan od bitnijih ciljeva Strategije ruralnog razvoja. Da bi se podstakao ostanak mladih u ruralnim područjima, odnosno njihov povratak iz gradova, neophodno je osigurati adekvatne životne i radne uslove. Upravo je jedan od bitnijih ciljeva ove mjere, omogućiti mladima zapošljavanje i van poljoprivrednih zanimanja.

Prioritet 3.1. Razvoj ruralnog turizma i ostalih nepoljoprivrednih djelatnosti

Činjenica je da ruralna područja imaju potencijale za razvoj turizma, rekreacije i sporta, ali oni nisu dovoljno iskorišteni, najprije zbog nekvalitetnih usluga i saobraćajne infrastrukture. U ruralnim područjima postoji potreba za razvojem turizma kao sektorske djelatnosti. Stanovnike urbanih područja privlače otvoreni prostori, priroda i mir ruralnih područja zato što im nude mogućnost za razmišljanje, rekreaciju, duhovnost ili ponovno povezivanje s prirodom. U posljednje vrijeme raste zanimanje za agroturizam – provođenje godišnjeg odmora na poljoprivrednim gazdinstvima. Sve to prepoznato je kao nužnost u razvoju ruralnog turizma koji poprima sve veće razmjere.

Ostvarenje prioriteta pratit će se kroz indikatore izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima.

Tabela 18. Pregled indikatora izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima

Indikatori izlaznih rezultata	Polazna vrijednost (2020.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Broj objekata namijenjenih razvoju turizma (smještajni i javni objekti)	10	90
Broj zaposlenih u sektoru ruralnog turizma	100	500
Povećanje ponude ruralnog turizma	0%	30%

Veza sa strateškim ciljem	3. POSTIĆI URAVNOTEŽEN TERITORIJALNI RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA, UKLJUČUJUĆI STVARANJE I OČUVANJE RADNIH MJESTA
Prioritet	3.1. Razvoj ruralnog turizma i ostalih nepoljoprivrednih djelatnosti
Naziv mjere	3.1.1. Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Mjera podrazumijeva ulaganja i podršku ulaganjima u ruralni turizam u Hercegovačko-neretvanskom kantonu s ciljem razvoja privrednih aktivnosti u ruralnim područjima, stvaranja novih i očuvanja aktuelnih radnih mjesta i očuvanja prirodnog i kulturnog nasljeđa, odgovarajući pritom i na potrebe za oporavak od krize izazvane pandemijom COVID-19. Prilikom brendiranja i označavanja određenih proizvoda i usluga te povezivanja međuregionalne ponude dobara i usluga poželjno je uključiti i kulturološku komponentu.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none">- Podrške razvoju javne infrastrukture u funkciji turizma (izgradnja i/ili opremanje građevina i/ili turističke infrastrukture za pružanje turističkih i/ili ugostiteljskih usluga),- Podrške razvoju javno-privatnog partnerstva u stvaranju preduslova za bolju turističku valorizaciju (ulaganja u revitalizaciju prostora, rekonstrukciju objekata i sl.),- Podrške saradnji privrednih subjekata na brendiranju i označavanju turističkih proizvoda i usluga u ruralnim područjima s ciljem podizanja kvaliteta turističke ponude,- Očuvanje i obnova duhovne i materijalne kulture, nasljeđa, seoskih običaja i manifestacija kroz razvoj turizma,- Podrške aktivnostima povezivanja korištenja kulturnog i prirodnog nasljeđa s potrebama turizma i obrazovanja, kulture i socijalnog preduzetništva s ciljem razvoja ruralnog turizma,- Kreiranje sistema integrisanog marketinškog komuniciranja ruralnog turizma koji je fokusiran na stvaranje prepoznatljivog proizvoda za međunarodne turiste,

	<ul style="list-style-type: none"> - Uspostavljanje modela upravljanja razvojem ruralnog turizma HNK-a kroz posebnu organizaciju zaduženu za cijeli program razvoja ruralnog turizma - Podrška razvoju rekreativne, gastronomske ponude i smještaja, - Podrška održavanju manifestacija i događaja povezanih s lokalnim tradicijama (Manifestacija Blaž, Vincekovo, vjersko-kulturne manifestacije i sl.), - Razvoj specijaliziranih ponuda ruralnog turizma (vikend na selu, radionice u prirodi, doživljaj sela i sl.), - Razvoj raznovrsnih smještajnih kapaciteta (agroturizmi, ruralne kuće za odmor, ruralni obiteljski hoteli itd.), - Podrška organizovanju i razvoju ruralnog turizma kao posebnog turističkog proizvoda te s tim u vezi kreiranje posebnih marketinških i promotivnih aktivnosti u cilju predstavljanja ruralnog turizma kao integriranog proizvoda, - Izrada posebne web stranice s ponudom ruralnog turizma u HNK-u i teritorijalnim marketingom, - Povezivanje proizvođača tradicionalnih poljoprivrednih proizvoda kroz organizaciju turističke ponude – npr. lokalne tržnice itd., - Potpora kroz financijske olakšice za ruralni turizam – npr. različiti nameti i porezi kojih se općina može odreći, - Angažovanje stručnog tima za izradu konkretnih prijedloga revitalizacije i uređenja domaćinstava u stilu postojećeg tradicionalnog obilježja, - Uspostava Registra pružalaca turističkih usluga u ruralnom turizmu. 		
Strateški projekt	Unapređenje javne infrastrukture u funkciji razvoja turizma u ruralnom području koje će dugoročno uticati na ubrzan razvoj i efikasnije korištenje svih turističkih resursa.		
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Udio javno-privatnog partnerstva u ulaganju u ruralni turizam	0%	20%
	Udio povećanja stanovništva u ruralnim područjima	0%	20%
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Podrška investicijama u ruralna područja ostvariva se u cilju razvoja ekonomskih aktivnosti, stvaranja novih i očuvanja postojećih radnih mjesta i kao odgovor na potrebu za oporavkom od krize izazvane pandemijom COVID-19.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	Okolo 50.000.000 KM Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 50 %, Viši nivoi vlasti: 20 %, JLS: 10%, Donacije: 20%		
Period implementacije mjere	2021. – 2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a, Ministarstvo trgovine, turizma i okoliša HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a		
Ciljane grupe	Mjesne zajednice, sela, lokalno stanovništvo		

Veza sa strateškim ciljem	3. POSTIĆI URAVNOTEŽEN TERITORIJALNI RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA, UKLJUČUJUĆI STVARANJE I OČUVANJE RADNIH MJESTA
Prioritet	3.1. Razvoj ruralnog turizma i ostalih nepoljoprivrednih djelatnosti
Naziv mjere	3.1.2. Podrška ulaganju u pokretanje nepoljoprivrednih djelatnosti u ruralnom području za diversifikaciju ruralnih aktivnosti i kvalitetniji život
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Mjera je postavljena s ciljem pokretanja nepoljoprivrednih djelatnosti na poljoprivrednim gospodarstvima uz očuvanje postojećih ili stvaranje novih radnih mjesta. Mjera je u skladu s prioritetima EU-a kao što su „razvoj digitalnih znanja“, „učenja o učenju“, „razvoj društvenih znanja i znanja o civilnom društvu“, „pokretanje društvenih inicijativa i razvoja preduzetništva“, „prepoznavanje kulturnih vrijednosti i njihove interpretacije“, a koji su primjenjivi i u ruralnim područjima. Obrazovne aktivnosti za potrebe ruralnih područja i promoviranje pristupa informaciono-komunikacionim tehnologijama (IKT), posebno u

	<p>udaljenim područjima, podstiču razvoj ruralnog turizma, elektroničkog poslovanja, novih oblika preduzetništva, novih proizvoda, usluga i procesa. Diversifikacija privrednih aktivnosti i savremene usluge ne samo da pomažu zadržavanje lokalnog stanovništva i sprječavaju iseljavanja, nego često privlače i nove stanovnike jer nude novi životni stil i ugodan, zdrav okoliš.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Podrške osnivanju i razvoju nepoljoprivrednih malih i srednjih preduzeća u ruralnim područjima, - Sistemsko i kontinuirano jačanje svijesti stanovništva (kroz edukativna predavanja i stručne radionice) u ruralnim područjima o mogućnostima i važnosti bavljenja nepoljoprivrednim djelatnostima i turizmom, - Podrške razvoju intelektualnih usluga u ruralnim područjima, - Podrške razvoju tradicionalnih obrta, umjetničkih obrta, uključujući obrte za izradu suvenira i rukotvorina (izgradnja i/ili opremanje objekata u kojima se obavlja proizvodnja i/ili trženje), - Donošenje programa revitalizacije planina i starih tradicionalnih kuća napuštenih sela u turističke svrhe. 		
Strateški projekt	Umrežavanje malih poljoprivrednih proizvođača i njihovo povezivanje s turističkim sektorom kroz ponudu zdrave hrane i drugih tradicionalnih proizvoda.		
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj novih selektivnih aktivnosti u ruralnim područjima (u ponudi)	0	50
	Udio (%) rasta nepoljoprivrednih djelatnosti	0%	30%
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Koodiniran i sveobuhvatan razvoj ruralnih područja zahtijeva ulaganje u kompletnu strukturu, počevši od osnovnih potreba stanovništva, obrazovanja kao osnove razvoja i uključivanja u savremene tokove do razvoja nepoljoprivrednih, pomoćnih djelatnosti koje ruralna područja čine sofisticiranim i atraktivnim.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	<p><i>Oko 20.000.000 KM</i></p> <p><i>Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 50 %, Viši nivoi vlasti: 20%, JLS: 10%, Donacije: 20%</i></p>		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a		
Ciljane grupe	Fizička i pravna lica u ruralnim područjima		

Prioritet 3.2. Obnova sela i poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima

Razvoj infrastrukture je bitan podsticaj rasta u ruralnim područjima. Aktualna struktura poljoprivrednih gazdinstava ne bi smjela zanemariti važnost i vrednovati nove elemente razvoja ruralnih gospodarstava, jer objezbjeđivanje osnovne infrastrukture podstiče stvaranje i jačanje preduzetničke klime.

Ostvarenje prioriteta pratit će se kroz indikatore izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima.

Tabela 19. Pregled indikatora izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima

Indikatori izlaznih rezultata	Polazna vrijednost (2020.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Povećanje udjela osnovne infrastrukture naselja	0%	50%
Povećanje ukupnog broja (%) stalnog stanovništva u ruralnim područjima	0	25%
Povećanje broja zaposlenih lica	0%	40%

Veza sa strateškim ciljem	3. POSTIĆI URAVNOTEŽEN TERITORIJALNI RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA, UKLJUČUJUĆI STVARANJE I OČUVANJE RADNIH MJESTA
Prioritet	3.2. Obnova sela i poboljšanje kvalitete života u ruralnim područjima
Naziv mjere	3.2.1. Unapređenje osnovne ruralne infrastrukture
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Mjera podrazumijeva ulaganja u osnovnu (fizičku) infrastrukturu potrebnu za ukupan razvoj ruralnih područja. Mjera je usmjerena na uravnotežen ruralni teritorijalni razvoj, poboljšanje uslova života i rada ruralnog stanovništva i unapređenje njihove cjelokupne povezanosti i pristupa. Ulaganja u razvoj infrastrukture povezane s razvojem sela, modernizacijom ili prilagodbom poljoprivrednih gazdinstava, uključujući pristup poljoprivrednom gospodarstvu i šumskom zemljištu, konsolidaciju i poboljšanje zemljišta, snabdijevanje energijom i vodom i njihovu uštedu. Mjera uključuje podršku unapređenju dostupnosti javnih usluga u ruralnim područjima (javni prevoz, obrazovanje, sistem zdravstvene i socijalne zaštite, kulturni i sportski sadržaj).</p> <p>Podrška će se realizovati kroz bespovratna sredstva (darovnice) za ulaganja u fizičku infrastrukturu u ruralnim područjima (npr. saobraćajna infrastruktura, snabdijevanje strujom i vodom, kanalizacija, radio, TV, internet) i unapređenje dostupnosti usluga potrebnih ruralnom stanovništvu. Mjera je uobičajena za sve zemlje u tranziciji u kojima je razvoj ruralnih područja dominantan prioritet zbog udjela stanovništva koje živi u ruralnim područjima, velikog dijela teritorije koji je ruralan, kao i niskog nivoa razvijenosti infrastrukture i javnih usluga u odnosu na urbana područja.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Izrada i ažuriranje planova razvoja ruralnih područja i njihove osnovne infrastrukture (izrada/ izmjena i dopuna prostornog plana općine ili grada; strateški program razvoja općine ili grada, strateški planovi razvoja pojedinih privrednih sektora općine ili grada (poljoprivreda, ribarstvo, šumarstvo, industrija, turizam, trgovina, saobraćaj, obrtništvo, građevinarstvo, informatika, energija), - Podrška razvoju lokalnih sistema javnog vodosnabdijevanja i odvodnje i pročišćavanja otpadnih voda, zaštite od poplava i drugih oblika štetnog djelovanja voda i navodnjavanja, - Ulaganja u izradu, poboljšanje ili proširenje svih tipova male infrastrukture, uključujući ulaganja u obnovljive izvore energije i uštedu energije (izgradnja sustava javnog vodosnabdijevanja, odvodnje i pročišćavanja otpadnih voda), - Podsticanje izgradnje obiteljskih kuća u seoskim područjima, - Ulaganja u pokretanje, poboljšanje ili proširenje lokalnih osnovnih usluga za ruralno stanovništvo, uključujući zabavne i kulturne aktivnosti i pripadajuću infrastrukturu (izgradnja i/ili opremanje vatrogasnog, društvenog i planinarskog doma, turističkog-informacionog centra, dječjeg igrališta, sportskih objekata, rekreacijskih zona, biciklističke staze), objekata za organizovanu skrb, odgoj, obrazovanje i zaštitu djece do polaska u osnovnu školu (dječji vrtići, opremanje igraonice u knjižnici, zdravstvena, socijalna, kulturna i sportska ustanova), javne zelene površine, pješačke zone, groblja, tržnice, javne saobraćajne površine, - Donošenje programa za poboljšanje fizičke ruralne infrastrukture (ceste, škole, ambulante, kulturni i sportski objekti, poslovne zone, smještajni ugostiteljski objekti),

	<ul style="list-style-type: none"> - Donošenje programa za poboljšanje usluga u ruralnim područjima zbog povećanja kvaliteta života (sakupljanje otpada, internet, socijalna zaštita, prevoz, trgovina, turističke usluge itd.), - Unaprijediti i izgraditi osnovnu infrastrukturu (vodovodna i kanalizaciona mreža, električna mreža, internet, saobraćajna infrastruktura), - Usvojiti detaljne planove prema pojedinim sredinama (oblastima) s planiranom izgradnjom objekata i infrastrukture, kao i uslugama za razvoj, - Osnivanje centara i podsticanje cjeloživotnog obrazovanja stanovništva u ruralnim područjima, - Donošenje program pružanja besplatnih udžbenika, hrane, prevoza i interneta u osnovnim školama za učenike ruralnih područja, - Donošenje programa podrške organiziranju sportskih i kulturnih manifestacija u ruralnim područjima. 		
Strateški projekt	Ulaganja u pokretanje, unapređenje i/ili proširenje osnovnih lokalnih usluga za ruralno stanovništvo, uključujući aktivnosti za slobodno vrijeme i kulturne aktivnosti te pripadajuću infrastrukturu.		
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Povećanje procenta ruralnog stanovništva (domaćinstava) kojem su dostupne određene usluge	0%	50%
	Broj izgrađenih, rekonstruisanih i održavanih objekata ruralne infrastrukture	0	30
	Broj sportskih, kulturnih i drugih manifestacija u ruralnim područjima	30	60
	Broj odobrenih projekata za uspostavu javnih usluga	0	30
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Izražena je potreba za daljnjim razvitkom osnovne infrastrukture, uključujući vodosnabdijevanje i pristup vodi za navodnjavanje, proširenje širokopojasne pokrivenosti, povećanje energetske efikasnosti i sistema za proizvodnju energije koji koriste obnovljive izvore energije. Ova ulaganja će povećati samoodrživost i atraktivnost ruralnih područja i doprinijeti smanjenju razlika u teritorijalnom razvoju.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	<p><i>Oko 80.000.000 KM</i></p> <p><i>Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 50 %, Viši nivoi vlasti: 20%, JLS:10%, Donacije: 20%</i></p>		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a, Ministarstvo privrede HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a		
Ciljane grupe	Jedinice lokalne samouprave; trgovačka društva u većinskom vlasništvu jedinica lokalne samouprave; javne ustanove neprofitnog karaktera u kojima su osnivači jedinice lokalne samouprave (osim javnih vatrogasnih postrojbi, lokalnih i regionalnih razvojnih agencija); udruge/organizacije civilnog društva i vjerske zajednice koje se bave humanitarnim i društvenim djelatnostima od posebnog interesa za lokalno stanovništvo i čije je djelovanje u skladu s ciljanim grupama i klasifikacijom djelatnosti udruga, povezanih s prihvatljivim ulaganjem.		

Veza sa strateškim ciljem	3. POSTIĆI URAVNOTEŽEN TERITORIJALNI RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA, UKLJUČUJUĆI STVARANJE I OČUVANJE RADNIH MJESTA		
Prioritet	3.2. Obnova sela i poboljšanje kvalitete života u ruralnim područjima		
Naziv mjere	3.2.2. Jačanje i uključivanje lokalnih organizacija (udruge, zadruge, nevladine organizacije i drugi gospodarski i socijalni partneri) u implementaciju aktivnosti usmjerenih na osmišljavanje i provođenje politike ruralnog razvoja na lokalnom nivou		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Mjera podrazumijeva podršku uključivanju i boljoj koordiniranosti lokalnih organizacija u aktivnostima ruralnih područja u skladu s djelatnostima koje obavljaju. Podrška lokalnim organizacijama odražava pristup „odozdo nagore” koji prepoznaje da ljudi i grupe u lokalnim zajednicama, posebno one koje su relativno izolirane, mogu bolje poznavati lokalne probleme koja se trebaju riješiti i imaju bolji osjećaj pripadnosti i predanosti uspjehu projekta.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Podršku i razvoj posebnog programa podsticanja samozapošljavanja kroz obrt, kao tradicionalni oblik porodičnog preduzetništva i druge oblike malog i srednjeg preduzetništva, uključujući porodična poljoprivredna gazdinstva, - Podrške pružanju savjetodavnih usluga (savjetovanja o modernizaciji i povećanju konkurentnosti poljoprivrednih gazdinstava, savjetovanje šumoposjednika i mladih poljoprivrednika), - Obuka konsultanata za poljoprivrednu proizvodnju i šumarstvo. 		
Strateški projekt	Jačati kapacitete lokalnih udruga kroz ostvarivanje javno-civilnog partnerstva za monitoring i zagovaranje transparentnog razvoja i politike ruralnog razvoja.		
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Povećanje broja zaposlenih osoba koje su osposobljavane u zanimanjima koja su prepoznata kao deficitarna	0	20%
	Povećanje broja obučanih zaposlenih lica iz grupe dugotrajno nezaposlenih i ostalih ugroženih stanovnika	0	40%
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Uključenost svih lokalnih organizacija u lokalnim zajednicama doprinosi kvalitetnom razvoju bogatstvom ideja i mogućih rješenja. Takozvano međusektorsko povezivanje, koje povezuje lokalne, regionalne i nacionalne institucije, posebno je važno u ostvarivanju održivog ruralnog razvoja zbog čega je ova mjera izuzetno važna za daljnji razvoj.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	Okolo 20.000.000 KM Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 50 %, Viši nivoi vlasti: 30%, JLS: 5%, Donacije: 15%		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a, Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne skrbi HNK-a		
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a		
Ciljane grupe	Fizička lica, nevladine organizacije, zadruge i ostala udruženja koja implementiraju projekte u ruralnim područjima.		

Prioritet 3.3. Razvoj malog preduzetništva u poljoprivredi

Promoviranje i jačanje preduzetništva je jedan od najvažnijih načina rješavanja ekonomskih problema seoskih zajednica. Ruralno preduzetništvo je važno sredstvo razvoja, a preduzetništvo može uveliko pomoći ruralnim područjima. Povećanje broja zaposlenih, posebno kvalifikovane radne snage, ključni je faktor u uklanjanju razlika između urbanih i ruralnih područja, kao i u postizanju koristi i stabilizacije migracija stanovništva i neto migracija. Stoga, ključno je prepoznati i podsticati preduzetništvo i obrazovanje u ruralnim područjima, posebno kod mladih i žena.

Ostvarenje prioriteta pratit će se kroz indikatore izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima.

Tabela 20. Pregled indikatora izlaznih rezultata s polaznim i ciljnim vrijednostima

Indikatori izlaznih rezultata	Polazna vrijednost (2020.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Povećanje udjela preduzetničkih obrta	0	50%
Povećanje zapošljivosti žena	0	40%
Implementacija programa cjeloživotnog obrazovanja s ciljem povećanja edukovanog stanovništva	0	30%

Veza sa strateškim ciljem	3. POSTIĆI URAVNOTEŽEN TERITORIJALNI RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA, UKLJUČUJUĆI STVARANJE I OČUVANJE RADNIH MJESTA		
Prioritet	3.3. Razvoj malog preduzetništva u poljoprivredi		
Naziv mjere	3.3.1. Podrška mladim poljoprivrednicima i mladim preduzetnicima u ruralnim područjima		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	<p>Podrška osigurava razvoj socio-ekonomske aktivnosti u ruralnim područjima, uključujući razvoj ruralnih usluga i preduzetništva, razvoj usluga i dodane vrijednost podstičući povezivanje poljoprivredne proizvodnje i drugih usluga u poljoprivredi i šumarstvu. Također, uključuje ulaganja u inkubatore koji podržavaju preduzetništvo, IKT, znanje i slično.</p> <p>Posebna podrška namijenjena je mladim poduzetnicima (osobe od 18 do 40 godina) koji imaju odgovarajuće stručne vještine i znanja o poljoprivredi i oni koji su prvi put postavljeni kao nosioci poljoprivrednog gazdinstva. Podrška se može dodijeliti mladim poljoprivrednicima koji po prvi put osnivaju poljoprivredno gazdinstvo kao upravitelji.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Finansijske podrške mladim preduzetnicima (prvo gazdinstvo, prvi angažman u poljoprivredi i sl.), - Podsticanje korištenja inovativnih rješenja i poboljšanje pristupa istraživanju i razvoju - Podsticanje usvajanja i širenja informacionih i komunikacionih tehnologija (IKT), elektronskog poslovanja, elektronskih vještina i elektronskog učenja - Podrška stambenom zbrinjavanju mladih porodica (uz npr. sufinansiranje vrtića (oprema, zaposlenost), prevoza učenika i sl.), posebno u izrazito ruralnim područjima 		
Strateški projekt			
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj mladih preduzetnika – korisnika mjere	0	200
	Broj novih sektorskih aktivnosti u ruralnim područjima	0	50
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Podsticaji za ulaganja u ruralni prostor i razvoj preduzetništva mladih kreira osnovu za ukupni razvoj područja. Pružanjem ekonomske osnove mladim ljudima stvara se temelj za rast broja stanovnika i gospodarsku samoodrživost područja. Osim toga, mali proizvođači, kao što su uglavnom mladi preduzetnici, tehnički su najefikasniji i imaju više diferenciranih sistema u odnosu na veće industrijske sisteme.		
Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	Oko 30.000.000 KM Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 50 %, Viši nivoi vlasti: 20%, JLS: 10%, Donacije: 20%		
Period implementacije mjere	2021.-2027.		
Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a		

Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica u ruralnim područjima

Veza sa strateškim ciljem	3. POSTIĆI URAVNOTEŽEN TERITORIJALNI RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA, UKLJUČUJUĆI STVARANJE I OČUVANJE RADNIH MJESTA
---------------------------	--

Prioritet	3.3. Razvoj malog preduzetništva u poljoprivredi
-----------	---

Naziv mjere	3.3.2. Podrška ženama u poljoprivredi
-------------	--

Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	<p>Uočljiva je nedovoljna zastupljenost žena u preduzetničkim aktivnostima na svim nivoima, a posebno u slabije razvijenim ruralnim područjima. Prepreke koje otežavaju rješavanje problema u jačanju ženskog preduzetništva su: dominacija žena u nezaposlenosti, konstantni jaz u preduzetničkoj aktivnosti između muškaraca i žena i izražena nezastupljenost žena u upravljačkim aktivnostima. Takav niz prepreka, koje su međusobno isprepletene i veoma različite, postavlja složene zahtjeve za njihovo uklanjanje (vrijeme, društvena volja, izvori finansiranja, institucionalna podrška). Cilj mjere je obezbijediti uslove za podršku ženama za veće uključivanje u razvoj poljoprivrednih i nepoljoprivrednih djelatnosti da bi se zaustavili rastući negativni trendovi. Od posebnog značaja je prednost pružanja finansijske podrške (bespovratna sredstva) ženskom preduzetništvu koje je usmjereno na ciljne mjere.</p> <p><u>Aktivnosti mjere uključuju:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Izgradnja preduzetničkog centra za žensko preduzetništvo u ruralnim područjima da bi se poboljšao pristup žena povoljnim oblicima finansiranja, - Finansiranje obrazovnih programa i edukacija žena i mladih u menadžerskim, liderskim i preduzetničkim znanjima i vještinama (IKT sistemi, nove tehnologije, kreativne industrije, primjena inovacija, klaster menadžment itd.), - Finansiranje programa prekvalifikacije i stručne izobrazbe žena u ruralnim područjima , - Osigurati medijsku promociju i izraditi katalog s primjerima ženskog preduzetništva.
---	---

Strateški projekt	
-------------------	--

Indikatori za monitoring rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj aktivnosti u području ženskog preduzetništva u ruralnim područjima (žene koje se bave poslovima distribucije proizvoda ili razvojem određenih programa kao što su turizam, tradicionalno nasljeđe i sl.)		0
Broj registrovanih pravnih lica (iz oblasti ženskog poduzetništva) na godišnjem nivou u ruralnim krajevima		0	30
Izrada polugodišnjih i godišnjih izvještaja o napretku ženskog poduzetništva u ruralnim područjima		NE	DA
Broj žena i zaposlenih u okviru ženskog preduzetništva (izražen u %)		0	30%

Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvoj preduzetništva žena u ruralnim područjima znatno doprinosi ruralnoj privredi jer mjere diversifikacije i koncept multifunktionalnosti poslova, čemu su žene sklonije, čine neophodnu osnovu za strategiju održivog razvoja ovog područja.
--	--

Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja	<i>Oko 20.000.000 KM</i> <i>Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 50 %, Viši nivoi vlasti:20%, JLS: 10%, Donacije: 20%</i>
--	--

Period implementacije mjere	2021.-2027.
-----------------------------	-------------

Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a
Nosioci mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a
Ciljane grupe	Žene s prebivalištem u ruralnim područjima HNK-a, lokalna zajednica

3. POSTIĆI URAVNOTEŽEN TERITORIJALNI RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA, UKLJUČUJUĆI STVARANJE I OČUVANJE RADNIH MJESTA

3.3. Razvoj malog preduzetništva u poljoprivredi

3.3.3. Podrška za pripremu i upravljanje projektima

Mjera uključuje niz aktivnosti izobrazbe, planiranja, implementacije, monitoringa i evaluacije provedbe razvojnih projekata u ruralnim područjima. Mjera podrazumijeva uspostavljanje aktivnosti za unapređenje upravljanja projektima na svim nivoima upravljanja regionalnim razvojem (vertikalna koordiniranost), s obzirom da nesmetana realizacija projekata može uvelike doprinijeti stabilnom okruženju za ruralni razvoj. Posebno je bitno naglasiti da pri izradi razvojnih projekata treba voditi računa o razvoju i jačanju onih djelatnosti za koje postoje predispozicije razvoja koje nisu vezane uz administrativnu podjelu prostora.

Mjera uključuje sljedeće aktivnosti:

- Organizacije obuka za predstavnike ruralnih područja za jačanje kapaciteta korištenja EU fondova,
- Obezbjediti uslove za veće korištenje EU fondova legalizacijom poljoprivrednih i turističkih objekata i osiguranjem sufinansiranja tehničke dokumentacije i ostalih potreba za pripremu projektne dokumentacije,
- Posebnim promotivnim aktivnostima jačati svijest poljoprivrednika, prerađivača, aktera ruralnog razvoja i turističkih djelatnika o mogućnostima dobivanja bespovratnih sredstava za poljoprivredu, proizvodnju hrane, ruralni razvoj i turizam,
- Podrška kroz sufinansiranje konsultantskih usluga u pripremi projekata,
- Uspostava funkcionalne jedinstvene baza projekata u ruralnim područjima.

Strateški projekt

	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Broj edukovanih osoba	0	30
	Broj prijavljenih projekata	0	45
	Broj zaposlenih ljudi na projektima	0	100
	Povećanje broja projekata koji su ostvareni interesnim povezivanjem jedinica lokalne samouprave	0	20%

Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta

Podrška razvoju preduzetništva u ruralnim područjima najprije se odnosi na povećana ulaganja u poljoprivredno-prehrambeni sektor i podizanje nivoa znanja i vještina poljoprivrednih proizvođača i ostalih korisnika. Također, implementacija projekata unapređuje politike kroz koherentan i komplementaran skup aktivnosti, uključujući jačanje institucionalnih kapaciteta i usluga u ruralnim područjima.

Indikativna finansijska konstrukcija s izvorima finansiranja

Oko 10.000.000 KM
Izvori finansiranja: Budžet HNK-a: 50 %, Viši nivoi vlasti:10%, JLS:0%, Donacije: 40%

Period implementacije mjere

2021.-2027.

Institucija odgovorna za koordiniranost implementacije mjere

Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a

Nosioci mjere

Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva HNK-a

Ciljane grupe

Fizička i pravna lica koja implementiraju projekte u ruralnim krajevima

4. Strateški projekti

Uspješnoj provedbi Strategije ruralnog razvoja HNK-a, doprinijet će i provedba četiri strateška projekta, koji imaju višestruk učinak na razvoj ruralnih područja u HNK-u.

SP1. Povećanje standarda poljoprivrednih proizvođača kroz direktna plaćanja

Kratak opis: Direktna podrška je namijenjena podršci dohotka poljoprivrednika u cilju osiguranja dugotrajne održive primarne biljne i animalne proizvodnje. Obuhvata direktna plaćanja, po površini ili proizvodno vezana plaćanja i dopunska plaćanja. Direktna plaćanja po površini (ha) i uslovnom grlu su usklađena sa pravilima EU-a. Cilj projekta je postizanje konkurentne i tehnološki inovirane i modernizirane primarne poljoprivredne proizvodnje i prerađivačke industrije koja će biti održiva i ekološki prihvatljiva. Pored direktne podrške dohotku poljoprivrednih proizvođača, direktna plaćanja omogućavaju povećanje proizvodnje i profitabilnosti poljoprivrede, zdravstveno ispravnu, sigurnu i jeftiniju hranu, bolju snabdjevenost tržišta poljoprivrednih proizvoda, poticanje mladih na bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom, konkurentniju proizvodnju, uređenje i optimalno korištenje poljoprivrednog zemljišta.

Očekivani efekti: Direktna plaćanja pored toga će omogućiti okrupnjavanje, podržavati specijalizaciju u poljoprivrednoj proizvodnji, omogućiti će i izmjenu strukture proizvodnje i nosilaca proizvodnje ukрупnjavanjem gospodarstava kroz proizvodnju visokodohodovnih kultura i podsticanje udruživanja proizvođača. Vertikalnim povezivanjem primarne poljoprivrede sa modernim prerađivačkim kapacitetima može se smanjiti količina uvoznih proizvoda i poljoprivrednih sirovina i stvoriti potencijal za stvaranje proizvodnih viškova namjenjenih izvozu.

Indikativni finansijski okvir: Ukupna vrijednost projekta je 29.400.000,00 KM, od čega se 8.400.000,00 KM planira izdvojiti iz budžeta, a 21.000.000,00 KM iz vanjskih izvora (viši nivoi).

SP2. Podrška izgradnji savremenih otkupnih i logističkih centara

Kratak opis: Usitnjenost posjeda, velik broj malih proizvođača, ograničeni proizvodni kapaciteti povećavaju troškove prometa poljoprivrednim proizvodima, a trgovačke mreže ostvaruju najveće koristi od prodaje poljoprivrednih proizvoda. Snabdjevanje proizvodnim inputima također je otežano, a nedostatak skladišnih kapaciteta još dodatno snižava prihode poljoprivrednih proizvođača zbog naglašenog sezonskog karaktera ponude. Proizvodnja za poznatog kupca skoro i ne postoji, a otkupna mreža, osim mlijeka, je nerazvijena. Tržišna infrastruktura je nerazvijena, a povezivanje proizvođača s tržištem, uz programe intervencija, dovelo bi do povećanja produktivnosti i smanjenja procentualne zastupljenosti prirodne proizvodnje velikog broja OPP/OPG-a malih proizvodnih kapaciteta.

Očekivani efekti: Projekt *Podrška izgradnji i razvoju savremenih otkupnih i logističkih centara* bi trebao ublažiti nepovoljne pretpostavke sadašnjeg stanja u poljoprivrednoj proizvodnji, okupljanjem na jednom mjestu, kroz savremene otkupne i logističke centre, velik broj malih proizvodnji i viškova sa usitnjenih OPP/OPG-ova. Savremeni centri koji bi bili opremljeni odgovarajućim skladišnim prostorom, laboratorijama, savjetodavnim i edukacijskim prostorom mogu da sudjeluju u ublažavanju sezonskog karaktera poljoprivredne proizvodnje kroz cijenu poljoprivrednih proizvoda, bolji protok informacija o inovacijama i prognozama, edukaciji mladih poljoprivrednika za pokretanje proizvodnje i dr.

Indikativni finansijski okvir: Ukupna vrijednost projekta je 6.000.000,00 KM, od čega se 3.500.000,00 KM planira izdvojiti iz budžeta, a 2.500.000,00 KM iz vanjskih izvora (viši nivoi).

SP3. Unapređenje sistema navodnjavanja poljoprivrednih površina

Kratak opis: Sistem navodnjavanja poljoprivrednih površina u HNK-u nije dovoljno razvijen, uprkos činjenici da je poljoprivreda jedan od najvažnijih sektora privrede Kantona i da je ovo područje bogato kvalitetnim vodnim resursima. Strateškim projektom *Unapređenje sistema navodnjavanja poljoprivrednih površina* predviđene su investicije u infrastrukturu navodnjavanja u cilju povećanja obuhvata navodnjavanih poljoprivrednih površina i stvaranja boljih uslova za poljoprivrednu proizvodnju u HNK-u. Projekt doprinosi unapređenju sva tri stupa održivog razvoja i od velike je važnosti za održivi razvoj ruralnih područja Kantona. Stoga, pored budžeta, ima potencijal za sufinansiranje kroz programe prekogranične saradnje.

Očekivani efekti: Realizacija ovog projekta doprinijela bi razvoju poljoprivrede HNK-a, povećala prihode od poljoprivrede i doprinijela sveukupnom privrednom razvoju ruralnih područja.

Indikativni finansijski okvir: Ukupna vrijednost projekta je 4.800.000 KM, od čega se 2.400.000 KM planira izdvojiti iz budžeta, a 2.400.000 KM iz vanjskih izvora (sredstva EU-a, viši nivoi vlasti, JLS).

SP4. Povezivanje poljoprivrede i turizma – povezivanje poljoprivrednih proizvođača kroz organizaciju turističke ponude

Kratak opis: Razvoj održivog ruralnog turizma zahtijeva povezivanje s akcentom na saradnji poljoprivrednih proizvođača, proizvođača hrane i raznih potrepština, pružaoca usluga smještaja i drugih turističkih proizvoda. Prednosti povezivanja više privrednih grana su brojne - od saradnje poljoprivrednih i gastronomskih subjekata, što dovodi do povećanja prodaje proizvoda OPG-ova i turističkih usluga do postavljanja provjerenih standarda kvaliteta koji privlače goste. Turistički subjekti koji saraduju i promovišu integrirani brend lakše uspostavljaju odnos povjerenja sa svojim gostima i korisnicima usluga te im se češće vraćaju. Zajedničko oglašavanje gostima nudi informacije o različitim uslugama na jednom mjestu, što olakšava pristup različitim ciljnim grupama. Ovakav razvoj turizma u ruralnim područjima predstavlja budućnost jer se zasniva na saradnji i umrežavanju, na isti način kako turisti razmjenjuju svoja iskustva i preporuke.

Očekivani efekti: Umrežavanje nudi i mogućnost otvaranja novih prodajnih kanala i stvaranja jakih marketinških kampanja udruživanjem svih partnera.

Indikativni finansijski okvir: Ukupna vrijednost projekta je 17.500.000,00 KM, od čega 8.750.000,00 KM se planira izdvojiti iz budžeta HNK-a, a 8.750.000,00 iz vanjskih izvora (sredstva EU-a, viši nivoi vlasti, JLS).

5. Indikativni finansijski okvir

Indikativni finansijski okvir implementacije Strategije ruralnog razvoja HNK-a za period 2021.-2027. godina sadrži pregled finansijskog okvira prema strateškim ciljevima, prioritetima, mjerama kao i strateškim projektima HNK-a u navedenom planskom periodu.

Tabela 21. Indikativni finansijski okvir implementacije Strategije ruralnog razvoja HNK-a za period 2021.-2027. godina

Oznaka strateškog cilja, prioriteta i mjere		Struktura finansiranja (%)	Ukupno (KM)	Budžet HNK-a (KM)	Ostali izvori	
					Iznos (KM)	Naziv potencijalnih izvora
UKUPNO STRATEGIJA			193.800.000	90.720.000	103.080.000	
1.	STRATEŠKI CILJ 1. Podsticati konkurentnost poljoprivrede	36,2%	70.100.000	25.745.000	44.355.000	
1.1.	Podrška poljoprivrednoj proizvodnji, novim tehnologijama i inovacijama	26,3%	51.000.000	15.600.000	35.400.000	
1.1.1.	Podrška investicijama u poljoprivredna gazdinstva		21.600.000	7.200.000	14.400.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
1.1.2.	Podrška primarnoj i prerađivačkoj proizvodnji		29.400.000	8.400.000	21.000.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
1.2.	Plasman poljoprivrednih proizvoda	5,4%	10.500.000	6.650.000	3.850.000	
1.2.1.	Razvoj savremenih otkupnih centara		6.000.000	3.500.000	2.500.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
1.2.2.	Podrška otkupiteljima		3.000.000	2.100.000	900.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
1.2.3.	Uvođenje standarda i oznaka kvaliteta		1.500.000	1.050.000	450.000	JLS, viši nivoi vlasti,

						EU sredstva
1.3.	Jačanje sistema stručnih i savjetodavnih službi	2,4%	4.700.000	2.175.000	2.525.000	
1.3.1.	Pružanje savjetodavnih usluga, podrška javnim i privatnim savjetodavnim uslugama u poljoprivredi		3.500.000	1.575.000	1.925.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
1.3.2.	Razvoj i jačanje sistema istraživanja u poljoprivredi (znanstveno-istraživačke i stručne institucije)		1.200.000	600.000	600.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
1.4.	Podrška sistemima i uslugama u veterinarskoj i fitosanitarnoj oblasti	2,0%	3.900.000	1.320.000	2.580.000	
1.4.1.	Jačanje kapaciteta nadležnih tijela i inspekcija za veterinarsku i fitosanitarnu oblast u skladu sa zahtjevima EU-a, najboljim praksama i definisanim ustavnim nadležnostima		1.500.000	600.000	900.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
1.4.2.	Unapređenje sistema identifikacije životinja i sistema kontrole kretanja u skladu s ustavnim nadležnostima		2.400.000	720.000	1.680.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
2.	STRATEŠKI CILJ 2. Osigurati održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje	21,3%	41.250.000	23.750.000	17.500.000	

	klimatskim promjenama					
2.1.	Održivo upravljanje zemljištem	1,5%	3.000.000	1.500.000	1.500.000	
2.1.1.	Unapređenje monitoringa i uspostava baze podataka o poljoprivrednom zemljištu kao podloge za primjenu Nitratne direktive		1.500.000	750.000	750.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
2.1.2.	Zaštita poljoprivrednog zemljišta i unapređenje iskoristivosti II i III agrarne zone		600.000	300.000	300.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
2.1.3.	Komasacija poljoprivrednog zemljišta		900.000	450.000	450.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
2.2.	Održivo upravljanje vodama	12,3%	23.900.000	13.100.000	10.800.000	
2.2.1.	Zaštita od štetnog djelovanja voda		6.700.000	3.700.000	3.000.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
2.2.2.	Zaštita voda od zagađenja		1.800.000	600.000	1.200.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
2.2.3.	Unapređenje infrastrukture javnog navodnjavanja		8.200.000	4.600.000	3.600.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
2.2.4.	Unapređenje sistema vodosnabdijevanja i odvodnje otpadnih voda		7.200.000	4.200.000	3.000.000	JLS, više nivoi vlasti, EU sredstva
2.3.	Očuvanje i održivo upravljanje	7,4%	14.350.000	9.150.000	5.200.000	

	prirodnim vrijednostima					
2.3.1.	Očuvanje i obnova biološke i pejzažne raznolikosti ruralnih područja kao turističkog potencijala		13.630.000	8.860.000	4.770.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
2.3.2.	Upravljanje rizicima i ublažavanje posljedica klimatskih promjena		720.000	290.000	430.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
3.	STRATEŠKI CILJ 3. Postići uravnotežen teritorijalni razvoj ruralnih područja, uključujući stvaranje i očuvanje radnih mjesta	42,5%	82.450.000	41.225.000	41.225.000	
3.1.	Razvoj ruralnog turizma i ostalih nepoljoprivrednih djelatnosti	13,4%	25.900.000	12.950.000	12.950.000	
3.1.1.	Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma		17.500.000	8.750.000	8.750.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
3.1.2.	Podrška investicijama u pokretanje nepoljoprivrednih djelatnosti u ruralnom području za diversifikaciju ruralnih aktivnosti i kvalitetniji život		8.400.000	4.200.000	4.200.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
3.2.	Obnova sela i poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima	21,3%	41.300.000	20.650.000	20.650.000	
3.2.1.	Unapređenje osnovne ruralne infrastrukture		35.000.000	17.500.000	17.500.000	JLS, viši nivoi vlasti,

						EU sredstva
3.2.2.	Jačanje i uključivanje lokalnih organizacija (udruge, zadruge, nevladine organizacije i drugi ekonomski i socijalni partneri) u provedbu aktivnosti usmjerenih na osmišljavanje i realizaciju politike ruralnog razvoja na lokalnom nivou		6.300.000	3.150.000	3.150.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
3.3.	Razvoj malog preduzetništva u poljoprivredi	7,9%	15.250.000	7.625.000	7.625.000	
3.3.1.	Podrška mladim poljoprivrednicima i mladim preduzetnicima u ruralnim područjima		10.000.000	5.000.000	5.000.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
3.3.2.	Podrška ženama u poljoprivredi		3.500.000	1.750.000	1.750.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva
3.3.3.	Podrška za pripremu i upravljanje projektima		1.750.000	875.000	875.000	JLS, viši nivoi vlasti, EU sredstva

PRILOG I. Sažeti pregled strategije

Redni broj i oznaka	Indikator	Polazna vrijednost	Ciljna vrijednost	Ukupno (KM)	Budžet Institucije (KM)	Ostali izvori (KM)
STRATEŠKI CILJ 1. Podsticati konkurentnosti poljoprivrede	Broj rodnih stabala voća	2.008.600	2.289.804	70.100.000	25.745.000	44.355.000
	Broj čokota vinove loze	9.044.433	10.310.653			
	Broj grla krupne stoke	102.130	116.428			
	Bruto investicije u osnovni kapital u poljoprivredi (u KM)	8.193.000	9.340.020			
1.1. Podrška poljoprivrednoj proizvodnji, novim tehnologijama i inovacijama	Broj direktnih plaćanja za modernizaciju opreme u animalnoj proizvodnji	0	70	51.000.000	15.600.000	35.400.000
	Broj direktnih plaćanja po jedinici površine	0	70			
	Broj direktnih plaćanja za modernizaciju opreme u biljnoj proizvodnji na PP/PPG-u	1	70			
1.1.1. Podrška za ulaganja u poljoprivredna gazdinstva	Povećanje broja PPG-a iznad 3,00 ha	594	836	21.600.000	7.200.000	14.400.000
	Smanjenje broja PPG-a do 3,00 ha	5.497	3.907			
	Broj podržanih KLOH	0	28			
1.1.2. Podrška primarnoj i prerađivačkoj proizvodnji	Površine novih nasada (u ha)	83.229	91.552	29.400.000	8.400.000	21.000.000
	Broj podrški za pametnu poljoprivredu	0	7			
	Iznos plaćanja za animalnu proizvodnju (KM)	30.052.403	42.286.748			
1.2. Plasman poljoprivrednih proizvoda	Broj podržanih otkupnih centara	0	2	10.500.000	6.650.000	3.850.000
	BDP (u KM)	12.163,12	13.865,96			
	Broj korisnika podrški u otkupu ekoloških proizvoda	0	28			
1.2.1. Razvoj savremenih otkupnih centara	Broj formisanih zadruga za plasman proizvoda	5	8	6.000.000	3.500.000	2.500.000
	Broj projekata za razvoj marketinških aktivnosti	0	14			
	Uspostava digitalne tržnice (e-tržnica)	ne	1			
1.2.2. Podrška otkupljivačima	Broj podržanih korisnika u otkupu domaćih proizvoda	0	21	3.000.000	2.100.000	900.000
	Broj korisnika podrške u vertikalnom povezivanju za otkup poljoprivrednih proizvoda	0	28			
	Broj korisnika podrške za certifikovanje ekološke (organske) proizvodnje	0	7			
1.2.3. Uvođenje standarda i oznaka kvaliteta	Broj podrški za provedbu kontrole poljoprivrednih proizvoda	1	4	1.500.000	1.050.000	450.000
	Broj podržanih udruženja proizvođača zbog olakšanog certifikovanja	0	7			
	Broj dopunskih plaćanja za ekološku proizvodnju	0	28			
1.3. Jačanje sistema stručnih i savjetodavnih službi	Broj projekata vezanih za informisanje o standardima u integralnoj proizvodnji	0	7	4.700.000	2.175.000	2.525.000

	Broj podržanih projekata opremanja savjetodavnih službi za vertikalno povezivanje	0	7			
	Projekti kontinuirane edukacije za savjetnike	0	14			
1.3.1. Pružanje savjetodavnih usluga, podrška javnim i privatnim savjetodavnim uslugama u poljoprivredi	Broj savjetovanja mladih poljoprivrednika	0	28	3.500.000	1.575.000	1.925.000
	Broj podržanih programa za jačanje kapaciteta korištenja EU fondova	0	14			
	Broj projekata za jačanje svijesti mogućnosti korištenja bespovratnih sredstava za poljoprivredu, proizvodnju hrane, ruralni razvoj i turizam	0	28			
1.3.2. Razvoj i jačanje sistema istraživanja u poljoprivredi (naučno-istraživačke i stručne institucije)	Broj podrški za razmjenu znanja i informacija	0	2	1.200.000	600.000	600.000
	Broj podržanih saradnji na međuuniverzitetskim projektima (Agromediternaki fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ i Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet, Sveučilište u Mostaru)	0	7			
	Broj podrški istraživanjima vezanih za organsku proizvodnju	0	14			
Prioritet 1.4. Podrška sistemima i uslugama u veterinarskoj i fitosanitarnoj oblasti	Broj obučanih inspektora	0	35	3.900.000	1.320.000	2.580.000
	Broj korisnika podrške za akreditaciju procedura i standarda za kontrolu	0	2			
	Broj korisnika podrške za izgradnju kapaciteta institucija za kontrolu	0	2			
1.4.1. Jačanje kapaciteta nadležnih tijela i inspekcija za veterinarstvo i fitosanitarnu oblast, u skladu sa EU zahtjevima, najboljim praksama i definisanim ustavnim nadležnostima	Broj korisnika podrške za kontinuiranu edukaciju	0	2	1.500.000	600.000	900.000
	Broj korisnika podrške za uspostavu redovnih i kvalitetnih fitosanitarnih usluga	0	5			
	Broj korisnika podrške za očuvanje gen banki biljnih i stočarskih resursa	0	1			
1.4.2. Unapređenje sistema identifikacije životinja i sistema kontrole kretanja u skladu sa ustavnim nadležnostima	Broj usvojenih planova, programa, zakonskih i podzakonskih akata usklađenih sa EU zahtjevima	-	14	2.400.000	720.000	1.680.000
	Broj projekata za jačanje kapaciteta institucija za upravljanje kriznim situacijama	0	7			
	Broj podržanih korisnika proizvođača sadnog materijala	2	6			
STRATEŠKI CILJ 2: Osigurati održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje klimatskim promjenama	Stepen priključenosti na sistem odvodnje otpadnih voda (%)	41,50%	50%	41.250.000	23.750.000	17.500.000
	Pokrivenost uslugama odvoza komunalnog otpada (%)	82%	90%			
	Broj novih programa podsticanja održivog korištenja prirodnih vrijednosti	0	30			
2.1. Održivo upravljanje zemljištem	Broj novih projekata rekultivacije/uređenja zemljišta	0	6	3.000.000	1.500.000	1.500.000

	Uspostavljena baza podataka za procjenu stanja i primjenu Nitratne direktive u HNK-u	Ne	Da			
	Broj novih programa za prevenciju i sanaciju erozije u HNK-u	0	4			
2.1.1. Unapređenje monitoringa i uspostava baze podataka o poljoprivrednom zemljištu kao podloge za primjenu Nitratne direktive	Uspostavljen zemljišno-informacioni sistem	Ne	Da	1.500.000	750.000	750.000
	Broj novih projekata analize zemljišta	0	6			
	Broj održanih edukacija i tiskanog promotivnog materijala za primjenu Nitratne direktive	0	20			
2.1.2. Zaštita poljoprivrednog zemljišta i unapređenje iskoristivosti II i III agrarne zone	Udio zemljišta I agrarne zone (%)	5	8	600.000	300.000	300.000
	Urađena analiza gubitka zemljišta u HNK-a uslijed erozije i destrukcije	Ne	Da			
	Broj novih sufinansiranih projekata i programa deminiranja zemljišta i programa pošumljavanja	0	5			
2.1.3. Komascija poljoprivrednog zemljišta	Izrađena analiza stvarnog stanja zemljišta u HNK-u	Ne	Da	900.000	450.000	450.000
	Površina okrupnjenog zemljišta (ha)	350	2.000			
Prioritet 2.2. Održivo upravljanje vodama	Ukupne nove investicije u programe i projekte održivog upravljanja vodama	0%	24.500.00	23.900.000	13.100.000	10.800.000
	Broj novih provedenih postupaka i koncesija	0	50			
	Jačanje kadrovske strukture u sektoru voda	0	4			
2.2.1. Zaštita od štetnog djelovanja voda	Usvojen Plan zaštite od poplava na vodotocima II. kategorije na području HNK-a	Ne	Da	6.700.000	3.700.000	3.000.000
	Broj novih izgrađenih/rekonstruisanih zaštitnih objekata i nabavljene opreme	0	min 4			
	Iznos novih investicija za zaštitu od štetnog djelovanja voda	0	7.000.000			
2.2.2. Zaštita voda od zagađenja	Broj novih programa monitoringa vodnih tijela II. kategorije na području HNK-a	0	7	1.800.000	600.000	1.200.000
	Izrađen Operacioni plan u slučaju izvanrednih i incidentnih zagađenja na vodotocima II. kategorije	Ne	Da			
	Broj edukacija stručnog osoblja	0	10			
2.2.3. Unapređenje infrastrukture javnog navodnjavanja	Uspostavljena baza podataka o navodnjavanim poljoprivrednim površinama	Ne	Da	8.200.000	4.600.000	3.600.000
	Broj novih sufinansiranih projekata navodnjavanja	0	10			
	Broj novih sufinansiranih projekata odvodnje voda s poljoprivrednih površina	0	5			
2.2.4. Unapređenje sistema vodosnabdijevanja i	Broj novih sufinansiranih projekata u oblasti vodosnabdijevanja i odvodnje otpadnih voda u ruralnim područjima	0	9	7.200.000	4.200.000	3.000.000

odvodnje otpadnih voda	Broj sufinansiranih novih objekata pročišćavanja otpadnih voda	0	2			
	Izrađena Studija mogućnosti korištenja novih izvora vode za piće u HNK-u	Ne	Da			
Prioritet 2.3. Očuvanje i održivo upravljanje prirodnim vrijednostima	Broj registrovanih poslovnih subjekata u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu (P/Š/R)	652	800	14.350.000	9.150.000	5.200.000
	Ostvarene investicije u P/Š/R	8.193.000	9.000.000			
	Vrijednost podržanih projekata za održivo upravljanje šumama	0%	+20%			
2.3.1. Očuvanje i obnova biološke i pejzažne raznolikosti ruralnih područja kao turističkog potencijala	Vrijednost podsticaja za lovstvo	15.000	+20%	13.630.000	8.860.000	4.770.000
	Uspostavljena baza podataka o šumama i šumskom zemljištu HNK-a	Ne	Da			
	Broj promotivnih i edukativnih materijala o održivom upravljanju prirodnim vrijednostima	0	20			
2.3.2. Upravljanje rizicima i ublažavanje posljedica klimatskih promjena	Broj održanih edukativnih radionica/savjetovanja o uticaju klimatskih promjena na sektor poljoprivrede	0	7	720.000	290.000	430.000
	Broj novih programa podsticanja proizvodnje energije iz obnovljivih izvora	0	10			
	Broj obuhvaćenih korisnika mjere	0	35			
STRATEŠKI CILJ 3: Postići uravnotežen teritorijalni razvoj ruralnih područja, uključujući stvaranje i očuvanje radnih mjesta	Povećanje ruralnog stanovništva (%)	0	30%	82.450.000	41.225.000	41.225.000
	Broj izgrađenih i rekonstruisanih objekata javne infrastrukture	0	20			
	Udio (%) gazdinstava s diversificiranim izvorima prihoda	10%	40%			
	Broj PPG-ova koji su razvili turističke sadržaje	0	80			
	Broj međunarodnih projekata koji uključuju ruralna područja HNK-a	0	20			
Prioritet 3.1. Razvoj ruralnog turizma i ostalih nepoljoprivrednih djelatnosti	Broj objekata namijenjenih razvoju turizma (smještajni i javni objekti)	10	90	25.900.000	12.950.000	12.950.000
	Broj zaposlenih u sektoru ruralnog turizma	100	500			
	Povećanje ponude ruralnog turizma	0%	30%			
3.1.1. Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma	Udio javno-privatnog partnerstva u ulaganju ruralnog turizma	0%	20%	17.500.000	8.750.000	8.750.000
	Udio povećanja stanovništva u ruralnim područjima	0%	20%			
3.1.2. Podrška ulaganju u pokretanje nepoljoprivrednih djelatnosti u ruralnom području za diversifikaciju ruralnih aktivnosti i kvalitetniji život	Broj novih aktivnosti u ruralnim područjima (u ponudi)	0	50	8.400.000	4.200.000	4.200.000
	Udio rasta nepoljoprivrednih djelatnosti (%)	0%	30%			
Prioritet 3.2. Obnova sela i poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima	Povećanje udjela osnovne infrastrukture naselja	0%	50%	41.300.000	20.650.000	20.650.000
	Povećanje ukupnog broja stalnog stanovništva u ruralnim područjima (%)	0	25%			

	Povećanje broja zaposlenih lica	0%	40%			
3.2.1. Unapređenje osnovne ruralne infrastrukture	Povećanje ruralnog stanovništva (domaćinstava) kojem su dostupne određene usluge (%)	0%	50%	35.000.000	17.500.000	17.500.000
	Broj izgrađenih, rekonstruiranih i održavanih objekata ruralne infrastrukture	0	30			
	Broj održanih sportskih, kulturnih i drugih manifestacija u ruralnim područjima	30	60			
	Broj odobrenih projekata za uspostavu javnih usluga	0	30			
3.2.2. Jačanje i uključivanje lokalnih organizacija (udruge, zadruge, nevladine organizacije i drugi ekonomski i socijalni partneri) u implementaciju aktivnosti usmjerenih na osmišljavanje i provođenje politike ruralnog razvoja na lokalnom nivou	Povećanje broja zaposlenih osoba koje su osposobljavane u zanimanjima koja su prepoznata kao deficitarna	0	20%	6.300.000	3.150.000	3.150.000
	Povećanje broja obučanih zaposlenih lica iz grupe dugotrajno nezaposlenih i ostalih ugroženih stanovnika	0%	40%			
Prioritet 3.3. Razvoj malog preduzetništva u poljoprivredi	Povećanje udjela preduzetničkih obrta	0	50%	15.250.000	7.625.000	7.625.000
	Povećanje zapošljivosti žena	0	40%			
	Provedba programa cjeloživotnog učenja s ciljem povećanja edukovanog stanovništva	0	30%			
3.3.1. Podrška mladim poljoprivrednicima i mladim preduzetnicima u ruralnim područjima	Broj mladih preduzetnika – korisnika mjere	0	200	10.000.000	5.000.000	5.000.000
	Broj novih sektorskih aktivnosti u ruralnim područjima	0	50			
3.3.2. Podrška ženama u poljoprivredi	Broj aktivnosti iz područja ženskog preduzetništva u ruralnim područjima (žene koje se bave poslovima za distribuciju proizvoda ili razvoj određenih programa kao turizam, tradicionalna baština i sl.)	0	50	3.500.000	1.750.000	1.750.000
	Broj registrovanih pravnih lica iz oblasti ženskog preduzetništva u ruralnim krajevima na godišnjem nivou	0	30			
	Izrada polugodišnjih i godišnjih izvještaja o napretku ženskog preduzetništva u ruralnim područjima	NE	DA			
	Broj žena i zaposlenih u okviru ženskog preduzetništva (%)	0	30%			
3.3.3. Podrška za pripremu i upravljanje projektima	Broj edukovanih osoba	0	30	1.750.000	875.000	875.000
	Broj prijavljenih projekata	0	45			
	Broj zaposlenih ljudi na projektima	0	100			
	Povećanje broja projekata koji su ostvareni interesnim povezivanjem jedinica lokalne samouprave	0	20%			

PRILOG II. Socio-ekonomska analiza

Stanovništvo

Hercegovačko-neretvanski kanton, površine 4.372,53 km², je administrativno - teritorijalna jedinica koja obuhvata središnji dio Hercegovine. Povoljna prirodna obilježja, tri klimatska pojasa (mediteranska, submediteranska i planinska klima), razvijena hidrološka mreža, reljefno pogodne doline i polja uslovlili su ranu naseljenost ovog područja. Duž rijeke Neretve proteže se značajan prometno-strateški pravac kojim je kontinentalni dio srednje Bosne povezan s Jadranskim morem. Ovakav geostrateško-prometni položaj kantona uvelike je uticao na društveno-privredni razvoj cijelog područja. Hercegovačko-neretvanski kanton je administrativno podijeljen je na sedam općina (Čitluk, Jablanica, Konjic, Neum, Rama, Ravno i Stolac) i dva grada (Čapljina i Mostar).

Tabela 1. Podaci o stanovništvu i naseljima u HNK-u

Općina	Površina (km ²)	Broj naselja	Broj stanovnika (2019)	Gustina naseljenosti (st./km ²)
Čapljina	253,74	32	24.892	97
Čitluk	181,01	21 ¹⁴	17.944	99
Jablanica	297,26	33	9.658	32
Konjic	1.144,45	168	23.959	20
Mostar	1.165,63	60	105.203	90
Neum	246,03	27	4.389	20
Prozor-Rama	477,00	56	13.515	28
Ravno	322,91	54	3.209	11
Stolac	279,79	26	14.201	43
HNK:	4.372,53	477	216.970	49

Izvor: Federalni zavod za statistiku

U desetogodišnjem periodu od 2009. do 2019. godine, u Hercegovačko-neretvanskom kantonu evidentirana je tendencija smanjenja ukupnog broja stanovnika (Tabela 1.). Prema procjeni, ukupan broj stanovnika na području kantona u 2019. godini iznosi 216.970 što je za 8.960 ili 4% manje u odnosu na 2009. godinu (Tabela 2.). Zabilježeni pad broja stanovnika evidentan je uglavnom po iseljavanju stanovništva. Ne postoje adekvatni pouzdani indikatori za tačnu procjenu migracija iz ruralnih područja

¹⁴ Čitluk u svom sastavu ima 21 naseljeno mjesto koje čine 29 naselja. Općina obuhvata područja naseljenih mjesta i to: Bijakovići, Biletići, Blatnica, Blizanci, Čalići, Čerin, Čitluk, Dobro Selo, Dragićina, Gradnići, Hamzići, Krehin Gradac, Krućevići, Mali Ograđenik, Međugorje, Paoča, Potpolje, Služanj, Tepčići, Veliki Ograđenik, Vionica. Naseljena mjesta: Biletići, Blatnica, Hamzići, Mali Ograđenik, Paoča, Služanj, Tepčići i Veliki Ograđenik u svom sastavu imaju po dva naselja (zasebne naseljene cjeline). Naseljeno mjesto Biletići u svom sastavu ima naselja: Biletići Brdo i Biletići Polje. Naseljeno mjesto Blatnica u svom sastavu ima naselja: Donja Blatnica i Gornja Blatnica. Naseljeno mjesto Hamzići u svom sastavu ima naselja: Donji Hamzići i Gornji Hamzići. Naseljeno mjesto Mali Ograđenik u svom sastavu ima naselja: Donji Mali Ograđenik i Gornji Mali Ograđenik, Naseljeno mjesto Paoča u svom sastavu ima naselja: Paoča i Vidovići. Naseljeno mjesto Služanj u svom sastavu ima naselja: Mostarsko Crno i Služanj. Naseljeno mjesto Tepčići u svom sastavu ima naselja: Tepčići i Tepčići Polje. Naseljeno mjesto Veliki Ograđenik u svom sastavu ima naselja: Donji Veliki Ograđenik i Gornji Veliki Ograđenik.“

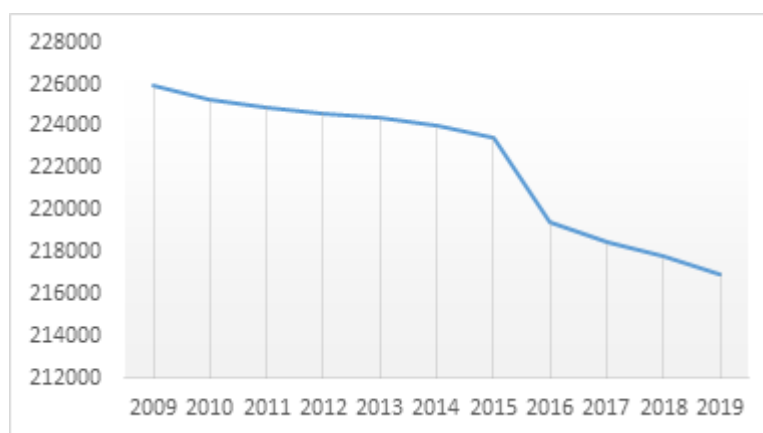
u općinska središta, ali opća slika kretanja stanovništva unutar kantona pokazuje smjer i ukazuje na razloge promjene.

Tabela 2. Broj stanovnika od 2009. do 2019. u naseljima i kantonu

Općina/ Godina	2013. ^[2]	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Čapljina	26.157	22.583	22.483	25.410	25.160	25.024	24.892
Čitluk	18.140	15.843	15.857	18.043	17.997	17.955	17.944
Jablanica	10.111	11.585	11.493	9.889	9.801	9.730	9.658
Konjic	25.148	27.347	27.141	24.501	24.285	24.140	23.959
Mostar	105.797	112.240	112.347	105.661	105.417	105.371	105.203
Neum	4.653	4.364	4.335	4.507	4.461	4.432	4.389
Prozor- Rama	14.280	15.646	15.498	13.896	13.747	13.643	13.515
Stolac	14.502	12.988	12.898	14.297	14.398	14.269	14.201
Ravno	3.219	1.433	1.419	3.191	3.207	3.201	3.209
Ukupno:	222.007	224.029	223.471	219.395	218.473	217.765	216.970

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Preliminarne procjene; Statistika.ba, Službeni popis stanovništva 2013.

Emitivne migracije unutar kantona zabilježene su iz rubnih općina prema Gradu Mostaru, gdje je koncentrisano gotovo 48,5% stanovništva kantona (Tabela 2.). Razlozi takvih migracije su višestruki: ekonomski, socijalni, obrazovni itd. Stoga, Mostar kao najveći urbani, obrazovni, zdravstveni, kulturni, turistički i privredni centar kantona i Hercegovine ima pozitivan, dok ostale općine imaju negativan migracijski saldo.

Slika 1. Kretanje broja stanovnika 2009.-2019. u HNK-u

Prema posljednjem službenom popisu stanovništva iz 2013. godine, u HNK-u je živjelo 222.007, a prema procjeni iz 2019^[1] trenutno ovdje živi 216.970 stanovnika.

Tabela 3. Stanovništvo HNK-a (2008.-2019.)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	Razlika 2014./2019.
Čapljina	25.410	25.410	25.410	25.410	25.160	25.024	24.892	518
Čitluk	18.043	18.043	18.043	18.043	17.997	17.955	17.944	99
Jablanica	9.889	9.889	9.889	9.889	9.801	9.730	9.658	231
Konjic	24.501	24.501	24.501	24.501	24.285	24.140	23.959	542

Grad Mostar	105.661	105.661	105.661	105.661	105.417	105.371	105.203	458
Neum	4.507	4.507	4.507	4.507	4.461	4.432	4.389	118
Prozor-Rama	13.896	13.896	13.896	13.896	13.747	13.643	13.515	381
Ravno	3.191	3.191	3.191	3.191	3.207	3.201	3.209	-18
Stolac	14.297	14.297	14.297	14.297	14.398	14.269	14.201	96
HNK:	219.395	219.395	219.395	219.395	218.473	217.765	216.970	2.425

Izvor: Federalni zavod za statistiku, vlastita obrada (M. Ivanković)

Gustina naseljenosti

Na području HNK-a evidentirana je niska prosječna gustina naseljenosti, a prema procjeni iz 2019. godine iznosi 49 stanovnika što je niže u odnosu na 50 st/km² iz 2013. godine (Tabela 3.). Međutim, gustina naseljenosti po općinama razlikuje se od 11 u Ravnom i 20 u Neumu do 99 u Čitluku, 97 u Čapljini i 90 st/km² u Mostaru. Ovakva neujednačena raspodjela uslovljena je veličinom i položajem općine i ekonomskim razlozima koji dovode do migracija i promjene mjesta boravišta.

Tabela 4. Gustina naseljenosti (stanovnika na km²)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Čapljina	99	99	99	99	98	98	97
Čitluk	100	100	100	100	99	99	99
Jablanica	33	33	33	33	33	32	32
Konjic	21	21	21	21	21	21	20
Mostar	90	90	90	90	90	90	90
Neum	20	20	20	20	20	20	20
Prozor-Rama	29	29	29	29	29	29	28
Ravno	50	50	50	50	10	10	10
Stolac	10	10	10	10	50	50	50
HNK:	49,9	49,9	49,9	49,9	49,6	49,6	49,3

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, vlastita obrada (M. Ivanković)

Urbano vs ruralno stanovništvo

Od ukupno 476 naselja, 8 je urbanih centara, a 476 naselja s više ili manje izraženim stepenom ruralnosti.

Tabela 5. Broj urbanog i ruralnog stanovništva prema općinama i gradovima u HNK-u, 2013.godina

Grad/ Općina	Urbano stanovništvo				Ruralno stanovništvo				
	Br. stanovnika	%	Gustina st/km	Prosječna starost	Br. stanovnika	Br. stanovnika	%	Gustina st/km	Prosječ na starost
Čapljina	5.774	22,1	1.252,5	40,3	20.383	20.383	77,9	81,8	39,8
Čitluk	3.312	18,3	344,6	36,2	14.828	14.828	81,7	86,5	38,6
Jablanica	4.057	40,1	2.190,6	40,2	6.054	6.054	59,9	20,5	39,9
Konjic	10.732	42,7	2.047,2	39,3	14.416	14.416	57,3	12,7	41,5
Mostar	60.195	56,9	3.306,4	40,2	45.602	45.602	43,1	39,7	39,4
Neum	3.013	64,8	89,2	35,9	1.640	1.640	35,2	7,7	50,6
Prozor-Rama	3.367	23,6	177,1	36,2	10.913	10.913	76,4	23,6	38,4
Ravno	0	0	0	0	3.219	3.219	100,0	10,0	43,5
Stolac	3.816	26,3	667,1	41,8	10.686	10.686	73,7	39,0	39,4

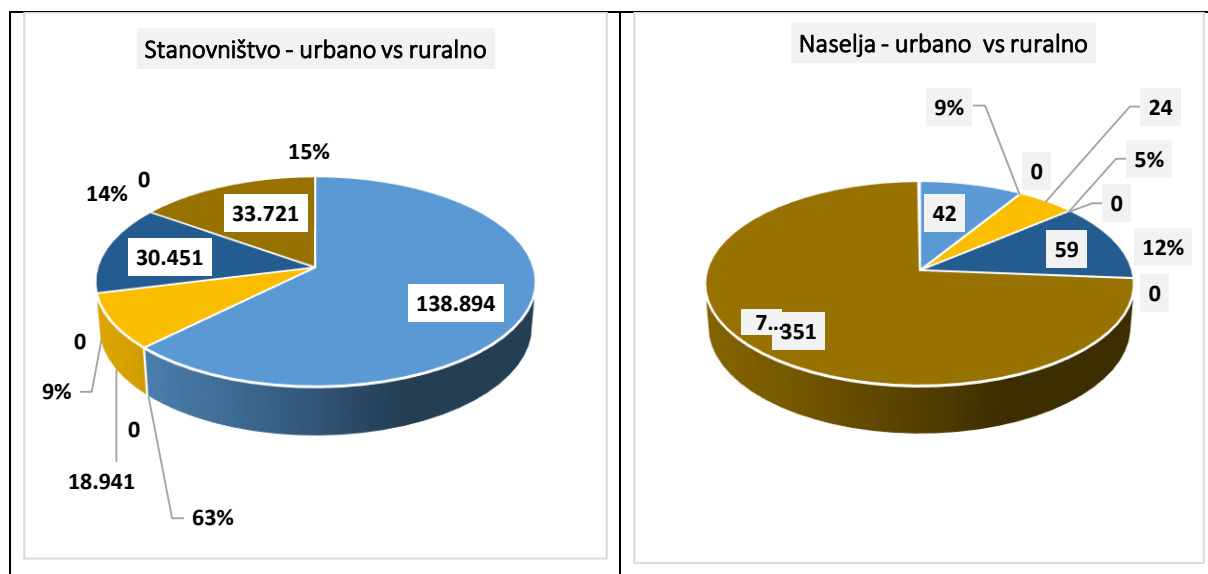
HNK:	94.266	42,5	961,6	39,7	127.741	127.741	57,5	29,9	39,8
-------------	--------	------	-------	------	---------	---------	------	------	------

Izvor: Statistika.ba

Udio urbanog stanovništva u kantonu je 42,5% i to zahvaljujući najvećoj urbanoj koncentraciji u Mostaru koja broji 60.195 ili 63% ukupnog urbanog stanovništva kantona. U ostalim općinama i gradu Čapljini dominira veći udio ruralnog stanovništva. Gustina stanovništva u većini općina je znatno niža u ruralnim dijelovima zbog veličine prostora u odnosu na broj stanovnika, što je pogodno za ruralni razvoj, a posebno za ruralni turizam. Ruralni prostori Čitluka i Čapljine imaju veću gustoću, ali ove općine imaju manju površinu i povoljnije predušlove razvoja ruralnih područja. Ovaj prostor gotovo nije bio izložen prisilnim iseljavanjem stanovništva tijekom rata, kao što je to bio slučaj u općinama Ravno, Rama, Konjic, Jablanica, Stolac.

Područje HNK-a ima svega 9% ili 42 naseljena mjesta (9%) sa više od 150 stanovnika po km², koja po OECD klasifikacija ubrajamo u urbana naselja. U ta 42 naseljena mjesta živi 138.894 stanovnika ili 63% od čega grad Mostar ima 87.992 stanovnika u 14 urbanih naselja.

Semiurbana naselja imaju 18.941 stanovnika (9%) u 24 naseljena mjesta ili 5%. U pretežno ruralnim područjima HNK-a živi 30.451 stanovnik (14%) u 59 naselja ili 12%, dok u izrazito ruralnim područjima živi 33.721 stanovnik ili 15% u 351 naseljenom mjestu ili 74%. Ukupan broj stanovnika HNK-a (2013.) je bio 222.007 u 476 naseljenih mjesta. Detaljnom analizom svake općine moguće je postaviti adekvatnu agrarnu i ruralnu politiku u narednih 7 godina.

Slika 2. Udio urbano vs ruralno stanovništvo 2013.

Izvor: Popis stanovništva iz 2013., Federalna geodetska uprava (FGU) za površine naseljenih mjesta, vlastita obrada, (M. Ivanković, 2020.)

Prosječna starost stanovništva u kantonu je 39 godina. U većini ruralnog prostora živi stanovništvo prosječne starosti od 38 do 43 godine što predstavlja povoljnu životnu dob za razvoj gospodarstva, turističkih i uslužnih djelatnosti. Nešto veći prosjek starosti je u ruralnom zaleđu Neuma, gdje živi samo 35% stanovništva i to starije dobi. Zbog razvoja kupališnog turizma na obali, većina stanovništva je koncentrisana u općinskom središtu Neuma, dok je ruralno zaleđe depopularizirano.

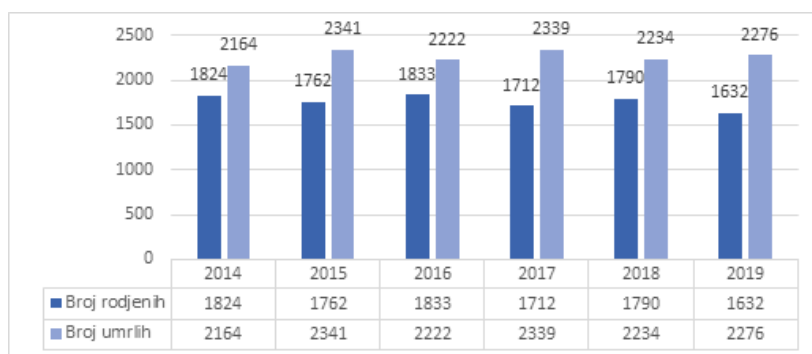
Broj stanovnika na popisu iz 2013. godine je za 45.626 ili 17,05% manji u odnosu na popis iz 1991. godine. Etnička struktura stanovništva s popisa ukazala je da 53,29% stanovništva su Hrvati, 41,44% Bošnjaci, 2,9% Srbi i ostalih 2,38%. Osnovna izmjena u etničkoj strukturi u odnosu na 1991. godinu je

značajno smanjen udio Srba u strukturi stanovništva s 14,07% na 2,9% i povećanje udjela Hrvata s 40,68% na 53,29%.

Etnička slika u općinama i gradovima Hercegovačko-neretvanskog kantona doživjela je znatne promjene od rata. U ruralnim prostorima grada Mostara evidentiran je porast Bošnjaka u odnosu na predratno stanje. Gradovi Čapljina i Mostar te općine Čitluk, Stolac i Ravno evidentiraju povećan udio Hrvata u ruralnom području u odnosu na 1991.godinu. Ostale nacionalnosti, uključujući i Srbe, nemaju značajan udio ruralnog stanovništva u općinama kantona. Ova informacija je važna zbog kulturnih navika i tradicionalnog načina života, gastronomije i običaja na kojima se može bazirati turistička ponuda u ruralnim područjima.

Prirodni prirast stanovništva

Analiza trenda prirodnog priraštaja stanovnika HNK-a u periodu 2014.-2019. godina, prikazana na Slici 3., ukazuje na kontinuisan negativan prirodni priraštaj s rastućim trendom, gdje je primjetna sve značajnija razlika između broja umrlih i broja novorođenih (u 2019. godini je za 629 više umrlih nego novorođenih osoba, dok je 2014. godine ta razlika bila 340 osoba (Tabela 8.)). Negativan prirodni priraštaj je trend nazočan u cijeloj Bosni i Hercegovini, a uzročnici leže u nestabilnoj političkoj situaciji, težem zapošljavanju mladih, kasnijem otpočinjanju samostalnog života i zasnivanja obitelji i sve većem broju odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine.

Slika 3. Pregled prirodnog prirasta stanovništva u HNK-u za period 2014.-2019. godina

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja

Pregled stanja i kretanja na tržištu rada

Stopa zaposlenosti

Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja, u 2019. godini u Hercegovačko-neretvanskom kantonu evidentirano je 148.293 lica od radno sposobnog stanovništva. Tokom 2019. godine evidentirano je u prosjeku 55.213 zaposlenih lica na području HNK-a, što rezultuje stopom zaposlenosti od 37,2%, što je iznad prosječne stope zaposlenosti u istoj godini u Federaciji BiH koja je iznosila 34,8%.

Tabela 6. Kretanje broja zaposlenih u periodu 2013.- 2019.godina

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Čapljina	3.321	3.333	3.341	3.325	3.202	3.503	3.596
Čitluk	4.771	5.356	5.971	6.113	5.715	5.471	5.685
Jablanica	1.882	1.906	1.847	1.873	1.911	2.022	2.039
Konjic	4.699	4.630	4.714	4.948	5.240	5.783	5.920
Grad Mostar	29.048	29.877	29.489	28.354	29.001	33.475	33.929
Neum	986	1.035	1.051	104	1.038	1.057	1.119

Prozor-Rama	1.051	1.153	1.166	1.184	1.173	1.414	1.431
Ravno	66	66	75	81	76	131	159
Stolac	888	889	1.006	1.116	1.102	1.277	1.335
HNK:	46.712	48.245	48.660	47.098	48.458	54.133	55.213

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, vlastita obrada (M. Ivanković)

Prosječna stopa zaposlenosti za HNK-a (sve općine) iznosi 25%. Međutim, postoje znatne razlike po općinama i gradovima u HNK-u. Mostar razumljivo ima najveću stopu zaposlenosti od 32 %, a istu stopu ima i Čitluk (vjerojatno zbog Međugorja – podaci prije pandemije COVID-19). Općina Ravno ima najnižu stopu zaposlenosti od samo 5%. Međutim, posmatrajući stopu zaposlenosti po općinama Hercegovačko-neretvanskog kantona, uočljiva je neujednačena stopa zaposlenosti koja varira od 47,61 % (Mostar) i 46,51% (Čitluk) do 7,53% (Ravno) i 13,45% (Stolac).

Tabela 7. Stopa zaposlenosti stanovništva po općinama Hercegovačko-neretvanskog kantona u 2019. godini

	Broj zaposlenih	Radno sposobno stanovništvo	Stopa zaposlenosti
Grad Čapljina	3.596	16.879	21,30%
Čitluk	5.685	12.223	46,51%
Jablanica	2.039	6.830	29,85%
Konjic	5.920	16.407	36,08%
Grad Mostar	33.929	71.257	47,61%
Neum	1.119	3.019	37,07%
Prozor-Rama	1.431	9.640	14,84%
Stolac	1.335	9.926	13,45%
Ravno	159	2.112	7,53%
Ukupno:	55.213	148.293	37,23%

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja

U proteklom petogodišnjem periodu bilježi se kontinuiran trend rasta broja zaposlenih na području HNK-a, pa je u 2019. godini zabilježeno 11,86%, odnosno 6.533 osobe više nego u 2015. godini. Najveći porast broja zaposlenih zabilježen je u općini Ravno (52,83%), općini Stolac (24,64%) i općini Konjic (20,37%), dok je u općini Čitluk evidentirano smanjenje broja zaposlenih za oko 5% u odnosu na 2015. godinu.

Prateći trend broja radno sposobnog stanovništva na kantonalnom nivou primjetan je kontinuiran pad. Ovakav trend je posljedica iseljavanja radno sposobnog stanovništva uslovljen ekonomskim razlozima (zatvaranje tvornica, nemogućnost zaposlenja i sl.).

Tabela 8. Radno sposobno stanovništvo

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Čapljina	14.877	14.726	14.661	17.090	17.063	17.004	16.879
Čitluk	10.281	10.274	10.283	11.790	12.217	12.224	12.223
Jablanica	8.333	8.292	8.226	7.271	7.059	6.952	6.830
Konjic	18.679	18.626	18.486	17.051	16.741	16.564	16.407
Mostar	73.727	74.237	74.308	73.325	72.352	71.824	71.257
Neum	3.119	3.088	3.067	3.077	3.082	3.054	3.019
Prozor-Rama	11.042	10.980	10.876	9.677	9.764	9.712	9.640
Ravno	997	994	984	2.162	2.160	2.142	2.112
Stolac	9.091	9.078	9.015	9.871	10.117	10.023	9.926
HNK:	150.146	150.295	149.906	151.314	150.555	149.499	148.293

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja

Stopa nezaposlenosti

Hercegovačko-neretvanski kanton bilježi kontinuiran pad broja nezaposlenih u periodu 2015.-2019.godina, pa je u 2019. godini registrovano 29.221 nezaposlenih osoba, što je 9,3% ukupnog broja nezaposlenih u F BiH koji je iznosio 313.570 osoba za 2019. godinu. U proteklom periodu broj nezaposlenih smanjen je za 17,9%, odnosno 5.231 osoba je pronašla posao. Smanjenje broja nezaposlenih prati i rast broja zaposlenih osoba upućuje na zaključak da se tržište rada kreće u pravcu razvitka.

Tabela 9. Broj nezaposlenih osoba u HNK-u u periodu 2013.- 2019.

Godina	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Čapljina	3179	3359	3487	3376	3.255	3.011	2.856
Čitluk	2496	2513	2682	2700	2.536	2.538	2.437
Jablanica	2257	2358	2367	2293	2.214	2.110	1.988
Konjic	3929	4170	4088	4128	4.047	3.879	3.719
Grad Mostar	16216	16876	17232	16325	15.835	14.996	14.286
Neum	421	390	429	403	355	331	298
Prozor-Rama	1917	1990	1981	1980	1.964	1.863	1.783
Ravno	32	35	37	38	38	38	36
Stolac	2103	2127	2150	2084	2.038	1.884	1.819
HNK:	32550	33818	34453	33327	32282	30650	29.221

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja

Hercegovačko-neretvanski kanton bilježi veoma visoku stopu nezaposlenosti od 35% u 2019. godini (koja još uvijek ima blagi, ali nedovoljan trend smanjenja – 41% u 2016. godini). Od ukupno 29.221 nezaposlenih osoba (2019.), 2.465 ih je bilo s visokom stručnom spremom, 1.540 s višom stručnom spremom, 9.161 sa srednjom stručnom spremom, 69 visoko kvalifikovanih radnika, 9.627 kvalifikovanih radnika, 361 polukvalifikovanih radnika i 5.998 nekvalifikovanih radnika. Unutar Hercegovačko-neretvanskog kantona u 2019. godini najveći broj nezaposlenih osoba registrovan je u Gradu Mostaru (48,89% od ukupnog broja nezaposlenih u kantonu) i Konjicu (12,73%), dok je najmanji broj nezaposlenih osoba registrovan u općinama Ravno i Neum, ali to je zbog veličine lokalnih zajednica. Posmatrajući nezaposlene osobe kroz obrazovnu strukturu kako na području HNK-a tako i F BiH, uočeno je kako je njihova raspodjela ujednačena kroz posmatrani šestogodišnji period. U 2019. godini najveći udio nezaposlenih na području Hercegovačko-neretvanskog /kantona se odnosio na kvalifikovane radnike (32,95%), dok 31,35% nezaposlenih ima srednju stručnu spremu, a 20,53% osoba su nekvalifikovane.

Tabela 10. Stopa nezaposlenosti u HNK-u za period 2013.-2019.

Stopa nezaposlenosti (broj zaposlenih/radna snaga*100) u %							
	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Čapljina	49	50	51	50	50,4	50,4	50,4
Čitluk	34	32	31	31	30,7	30,7	30,7
Jablanica	55	55	56	55	53,7	53,7	53,7
Konjic	46	47	46	45	43,6	43,6	43,6
Grad Mostar	36	36	37	37	35,3	35,3	35,3

Neum	30	27	29	27	25,5	25,5	25,5
Prozor-Rama	65	63	63	63	62,6	62,6	62,6
Ravno	33	35	33	32	33	33	33
Stolac	70	71	68	65	64,9	64,9	64,9
HNK:	41	41	41	41	40	36	35

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Federalni zavod za programiranje razvoja

U ukupnom broju nezaposlenih, visokoobrazovane osobe čine 13,71% (VŠS i VSS). S druge strane, vrlo slična obrazovna struktura nezaposlenih je na području F BiH: KV radnika je 31,5%, 29,8% su NK radnici, dok 27,4% nezaposlenih ima SSS. U ukupnom broju nezaposlenih u Federaciji BiH u 2019. godini, visokoobrazovane osobe sudjeluju s 9,2% (VŠS i VSS).

BDP po stanovniku HNK-a

Iz raspoloživih podataka po ustaljenoj metodologiji obračunat je BDP HNK-a i u skladu s tim BDP po stanovniku za period 2014. – 2019. godina. Uočeno je da je navedeni indeks u odnosu na ukupnu Federaciju BiH veći za 15 – 16%. Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja HNK-a zauzima drugo mjesto. Prema studiji *Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: Mit ili Realnost* „ruralna područja pokazuju tendenciju da generišu niži BDP per capita nego urbana područja budući da je manji udio njihovog stanovništva zaposlen“. U istoj studiji se navodi da „Sarajevo i drugi veliki gradovi generišu znatno veći nivo BDP-a, što odražava višu produktivnost po radniku, kao i viši udio ukupnog stanovništva u zapošljavanju. BDP per capita i po zaposlenoj osobi najniži je u gradovima srednje veličine“.

Tabela 11. BDP po stanovniku HNK-a

Opis stavke	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Prosječna plata u FBiH	830	839	860	889	928
Broj zaposlenih u FBiH	450,121	457,974	505,201	519,8	531,483
GDP FBiH - KM (u 000)	16.688.300	19.540.120	20.539.696	21.983.507	23.317.906
Stanovništvo FBiH	2.201.000	2.206.000	2.201.000	2.196.000	2.191.000
BDP per capita u FBiH - KM	7,582	8,858	9,332	10,011	10,643
Indeksi	1	1,1709	1,0512	1,0703	1,0607
Broj zaposlenih u HNK-u	48,66	47,098	48,458	54,133	55,213
Prosječna plata u HNK-u	890	928	933	970	1,011
GDP u HNK-u (u 000)	1.934.492	2.222.669	2.137.364	2.498.002	2.639.032
Stanovništvo HNK-a	219,395	219,395	218,473	217,765	216,97
BDP per capita u HNK - KM	8.817,39	10.130,90	9.783,20	11.471,09	12.163,12
Indeks (FBiH =100)	1,16	1,14	1,05	1,15	1,14

Izvor: Federalni zavod za statistiku, vlastiti obračun (M. Ivanković)

BDP po stanovniku najveći je u Sarajevu, dok ruralna područja pokazuju male varijacije između tri grupe. Međutim, niža stopa aktivnosti u ruralnim područjima smanjuje BDP po stanovniku na ukupni prosjek od 4.780 KM (3.241 USD), što je samo pet posto iznad ostalih urbanih područja. Sarajevo ima korist od visoke stope aktivnosti, relativno niske nezaposlenosti, te visoke produktivnosti (koja se ogleda u prosječnoj neto plati); ova tri faktora zajedno daju BDP od gotovo 13.000 KM (8.813 USD), što je skoro tri puta više nego u ruralnim područjima. Čak i ako se izuzmu faktori stope aktivnosti i stope nezaposlenosti jasno je da veliki

gradovi imaju višu radnu produktivnost od ostatka zemlje, kao što to pokazuju sljedeće procjene BDP-a po zaposlenoj osobi¹⁵: Sarajevo: 42.800 KM (29.017 USD) ostali gradovi: 38.200 KM (25.898 USD), ostala urbana područja: 30.900 KM (20.949 USD) i ruralna područja (sve grupe): 33.200 KM (22.508 USD).

Prema istom izvoru, „BDP po stanovniku ruralnih područja je oko 43 % niži od BDP-a po stanovniku urbanih područja, budući da 55 % ukupnog stanovništva živi u ruralnim područjima, oni i dalje doprinose državnom BDP-u s 41 %“. Kao i sve ostale statističke podatke, i ovu procjenu treba prezentirati veoma pažljivo jer navedene brojke ne uključuju doprinos neregistrovanih porodičnih poljoprivrednih gazdinstava ukupnom BDP-u na nivou države.

Struktura privrede HNK-a

Uočeni rast privrednih subjekata u HNK-u ukazuje na pojačanu ekonomsku aktivnost. Broj od 17.593 poslovna subjekta obuhvata pravna i fizička lica.

Tabela 12. Broj poslovnih subjekata, 2008. – 2019.

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019
Čapljina	1.503	1.500	1.521	1.478	1.049	1.436	1.472
Čitluk	1.914	2.109	2.112	2.127	1.724	2.138	2.177
Jablanica	712	729	734	698	576	740	688
Konjic	1.387	1.421	1.439	1.459	1.197	1.561	1.558
Mostar	8.456	8.620	8.799	8.864	7.062	9.204	9.576
Neum	411	473	519	509	413	522	547
Prozor-Rama	646	651	664	662	593	708	661
Ravno	89	92	94	94	82	99	107
Stolac	680	707	757	732	639	802	807
HNK:	15.798	16.302	16.639	16.623	13.335	17.210	17.593

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Federalni zavod za programiranje razvoja

Tabela 13. Preduzeća – pravna lica

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Čapljina	539	552	571	593	599	616	640
Čitluk	806	831	844	866	892	913	935
Jablanica	183	193	204	215	223	234	242
Konjic	423	439	451	471	476	489	499
Mostar	3.472	3.559	3.638	3.742	3.825	3.975	4.121
Neum	143	142	140	140	140	141	143
Prozor-Rama	274	279	287	296	306	317	326
Ravno	56	59	61	63	62	66	70
Stolac	251	256	260	272	277	285	291
HNK:	6.147	6.310	6.456	6.658	6.800	7.036	7.267

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Federalni zavod za programiranje razvoja

¹⁵ Izvor: Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: Mit ili Realnost; UNDP BiH, 2013, stranica 52

Tabela 14. Fizička lica-obrtnici u HNK-u u periodu 2008.- 2019.godina

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Čapljina	689	672	660	578	450	498	500
Čitluk	771	933	904	873	832	817	836
Jablanica	407	407	402	349	353	373	316
Konjic	687	691	700	695	721	773	753
Mostar	3.363	3.431	3.490	3.422	3.237	3.461	3.579
Neum	185	241	277	269	273	279	300
Prozor-Rama	285	283	283	271	287	295	238
Ravno	23	23	24	22	20	22	24
Stolac	327	341	383	339	362	391	387
HNK:	6.737	7.022	7.123	6.818	6.535	6.909	6.933

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Federalni zavod za programiranje razvoja

Tabela 15. Broj preduzeća na 1000 stanovnika u HNK-u, 2008.- 2019.

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Čapljina	59	59	60	58	42	57,4	59,1
Čitluk	106	117	117	118	96	119,1	121,3
Jablanica	72	74	74	71	59	76,1	71,2
Konjic	57	58	59	60	49	64,7	65
Mostar	80	82	83	84	67	87,3	91
Neum	91	105	115	113	93	117,8	124,6
Prozor-Rama	46	47	48	48	43	51,9	48,9
Ravno	28	29	29	29	26	30,9	33,3
Stolac	48	49	53	51	44	56,2	56,8
HNK:	72	74	76	76	61	79	81

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Federalni zavod za programiranje razvoja

Broj od 81 pravnog subjekta na 1.000 stanovnika HNK-a je veoma visok, što je opet u skladu s nivoom razvijenosti HNK-a.

Zaposlenost po privrednim djelatnostima

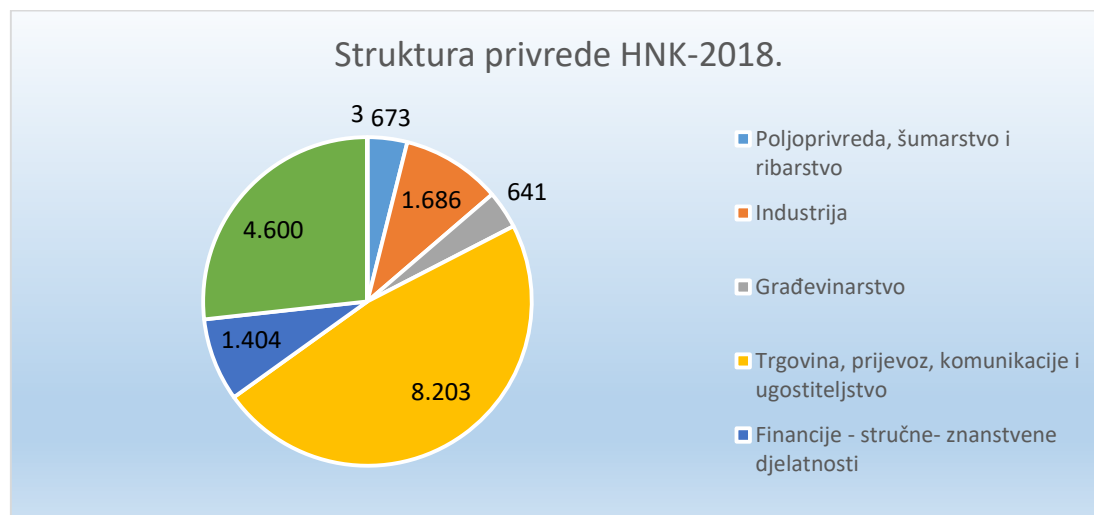
Zaposlenost u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu je svega 3,91 %, što je još uvijek ispod prosjeka EU-27, ali s tendencijom daljnjega opadanja. Za uspješno održavanje poljoprivredne proizvodnje, neophodna su kapitalna ulaganja u cjelokupni lanac vrijednosti u poljoprivredno – prehrambenom sektoru. Industrija i građevinarstvo generišu 13,52 % zaposlenosti u HNK-u. Najviše zaposlenih, očekivano, nalazi se u sektoru trgovine, prevoza, komunikacija, ugostiteljstva i usluga – 74,39% ili skoro 2/3.

Tabela 16. Struktura privrede HNK-a

Struktura privrede HNK – 2018.		
Djelatnosti	Broj poslovnih subjekata	Procenat (%)
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	673	3,91%
Industrija	1.686	9,80%
Građevinarstvo	641	3,72%
Trgovina, prevoz, komunikacije i ugostiteljstvo	8.203	47,66%

Finansije - stručne- naučne djelatnosti	1.404	8,16%
Usluge	4.600	26,73%
Ostalo	3	0,02%
Ukupno:	17.210	100,00%

Izvor: Hercegovačko-neretvanski kanton u brojkama 2019, vlastita obrada (M. Ivanković)

Slika 4. Struktura privrede HNK-a u 2018. godini

Zaposlenost po djelatnostima – popis stanovništva 2013.

Prema standardnoj klasifikaciji djelatnosti 2013. godine u HNK-u je na posljednjem popisu stanovništva bilo 63.179 zaposlenih. Kako bi dobili što bolji uvid, zaposleni u HNK-u podijeljeni su prema sektorima, primarni, sekundarni, tercijarni i kvartarni.

Tabela 17. Zaposlenost u sektorima

Primarni (A+B)	Sekundarni (C+D+E+F)	Tercijarni (G+H+I)	Kvartarni (J+K+L+M+N+O+P+R+S+T)	Ukupno:
3.495	16.506	18.368	24.810	63.179
5,53%	26,13%	29,07%	39,27%	100,00%

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Popis stanovništva 2013., vlastita obrada (M. Ivanković)

- Primarni sektor čine:** poljoprivreda i rudarstvo. U ovom sektoru zaposleno je ukupno 3.495 osoba ili 5,53%. Primarni sektor, posebno poljoprivreda, bilježi stalno smanjenje ukupnog broja zaposlenih. Dakle, poljoprivreda nije sektor koji može apsorbirati ili zaposliti veći broj ljudi i istovremeno držati neku vrstu međunarodne konkurentnosti. U sljedećim godinama očekuje se smanjenje aktuelnog broja zaposlenih. U skladu s tim u EU-u se u svakoj generaciji ili vremenskom periodu od 20 – 25 godina broj stanovnika u ruralnim područjima prepolovi, a istovremeno se prosječna veličina PPG-ova udvostruči ili okrupni¹⁶.
- Sekundarni sektor čine:** C- prerađivačka industrija, D - proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija, E - vodosnabdijevanje, zbrinjavanje otpadnih voda,

¹⁶ Izvor: Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: Mit ili Realnost; UNDP BiH, 2012, stranica 52

upravljanje otpadom i djelatnosti sanacije okoliša i F- građevinarstvo. Sektor je u 2013. godini zapošljavao cca 16.506 osoba ili 26,13% od ukupnog broja zaposlenih u HNK-u.

- c) **Tercijarni sektor čine:** G – trgovina na veliko i malo, popravak motornih vozila, H – prevoz i skladištenje, I – smještaj i uslužne djelatnosti (hotelijerstvo i ugostiteljstvo) i J – informacije i komunikacije. Ovaj sektor je u 2013. godini zapošljavao 18.368 osoba ili 29,07% od ukupnog broja zaposlenih u HNK-u.
- d) **Kvartarni sektor čine:** K- financije, L-nekretnine, M- stručne, naučne i tehničke djelatnosti, N- administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti, O – javna uprava, odbrana, obavezno socijalno osiguranje, P- obrazovanje, Q – zdravstvena i socijalna zaštita, R- umjetnost, zabava i rekreacija, S- ostale uslužne djelatnosti, T - djelatnosti domaćinstava kao poslodavaca; djelatnosti domaćinstava koja proizvode različita dobra i pružaju različite usluge za vlastite potrebe i U – djelatnosti izvan teritorijalnih organizacija i tijela. Ovaj sektor je u 2013. godini zapošljavao 24.810 osoba ili 39,27% od ukupnog broja zaposlenih u HNK-u.

Zaposlenost u poljoprivredi- prosječna neto plata, produktivnost rada

U protekle tri analizirane godine bilježi se smanjenje zaposlenih u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva HNK-a sa 872 (2018.) na 686 , a prosječna neto plata od 829,00 KM manja je za 14,2% od prosječne plate u svim djelatnostima (966,00 KM).

Tabela 18. Broj zaposlenih u sektoru i prosječna neto plata (2014. – 2018.)

		Prosječan broj zaposlenih	Prosječna neto plata, KM	Prosječan broj zaposlenih	Prosječna neto plata, KM	Prosječan broj zaposlenih	Prosječna neto plata, KM	Prosječan broj zaposlenih	Prosječna neto plata, KM
		2014.	2015.	2014.	2015.	2017.	2018.	2017.	2018.
	UKUPNO	48.245	48.661	866	890	52.638	54.133	946	970
A	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	603	666	741	709	786	872	686	699

	2019.	U (000) KM			U (000) KM
Područje djelatnosti	Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	Bruto dodana vrijednost - BDV	Sredstva zaposlenih	Neto ostali porezi na proizvodnju	Bruto poslovni višak/miješani dohodak
A		938.480	153.971	1.314	783.195

Izvor: Federalni zavod za statistiku; vlastita obrada (M. Ivanković)

Rezultati ovog trenda su da input radne snage u poljoprivredi EU-a iznosi 2,40% od ukupnog stanovništva s punim radnim vremenom, u rasponu od 10,20% u Rumunjskoj do samo 0,60% u Ujedinjenom Kraljevstvu.

BDV može poslužiti kao indikator produktivnosti rada kada se podijeli s brojem godišnjih radnih jedinica s punim radnim vremenom (AWU). Postoje znatne razlike u apsolutnom BDV-u po AWU među zemljama EU-a (međutim, ove brojke nisu prilagođene za kupovnu moć). U periodu 2010. i 2017.

godine, većina zemalja EU-a evidentirala je rast BDV-a po AWU-u. Za EU u cjelini, BDV / AWU povećavao se za 2,8% godišnje. Produktivnost rada u poljoprivredi na nivou zemalja Europske Unije u periodu 2010.-2012. godine iznosila je 14.967 EUR po godišnjoj jedinici rada. Postoje znatne razlike u produktivnosti pojedinih članica, tako je produktivnost novih članica koje su pristupile Uniji nakon 2004. godine približno šest puta niža u odnosu na stare članice Unije. Bruto dodana vrijednost (BDV) u poljoprivredi po godišnjoj radnoj jedinici je 20.000 EUR / AWU za 2017. godinu. Dakle, 3.883,27 €/AWU je produktivnost rada u HNK-a za 2019. godinu što iznosi 19,42% produktivnosti EU-28 (mjereno u 2017.) Ovo je ključni podatak za strateške postavke ovoga dokumenta.

Starosna struktura zaposlenih u sektoru

Prema dostupnim podacima, starosna struktura stanovništva ukazuje da HNK prati starosnu strukturu stanovnika FBiH, s tim da je značajnije izražen porast udjela stanovništva starijeg od 65 godina (15,7 % u 2019.godini), kao i istovremeno opadanje udjela stanovnika mlađih od 14 godina (14,6% u 2019. godini). U Tabeli 19. predočena je starosna struktura zaposlenih u poljoprivredno-prehrambenom sektoru.

Tabela 19. Starosna struktura zaposlenih u poljoprivredno-prehrambenom sektoru

Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	
3.337	236	540	731	910	649	271	3.337
HNK	7,07%	16,18%	21,91%	27,27%	19,45%	8,12%	100,00%

Izvor: Popis stanovništva 2013. HNK, vlastita obrada M. Ivanković

Od ukupnog broja zaposlenih u sektoru (83.337 u 2013. godini) zaposleno je 1.271 osoba (38,09%) u dobi od 25 do 45 godina, što je ciljana grupa na koju treba usmjeriti i bazirati razvoj sektora. Na osnovu ovih podataka može se zaključiti kako postoji realna osnova za podizanje konkurentnosti sektora na viši nivo.

Slika 5. Starosna struktura zaposlenih u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu HNK-a, 2013.godina (izvedeno iz gornje tabele)

Indeks kupovne moći (Purchasing Power Parity)

U razmatranjima i pitanjima svih gospodarskih politika, a posebno u agrarnoj i politici ruralnoga razvoja, potrebno je voditi računa o postignutom nivou razvoja. Najbolji indikator koji ujedno efikasno upoređuje pojedine zemlje je indeks kupovne moći stanovništva.

Tabela 20. Indeks kupovne moći (Purchasing Power Parity)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
EU (28 članica)	26.800	27.700	29.100	29.300	30.000	30.900
EU (27 članica)	26.900	27.800	29.200	29.400	30.100	31.000
Europodručje (19 zemalja)	28.700	29.500	30.900	31.200	31.900	32.800
Europodručje (18 zemalja)	28.700	29.600	31.000	31.200	32.000	32.900
Belgija	32.100	33.000	34.400	34.500	35.000	35.700
Bugarska	12.200	12.900	13.700	14.200	14.800	15.500
Češka	22.400	23.800	25.300	25.600	26.900	28.000
Danska	34.300	35.300	36.900	36.900	38.400	39.000
Njemačka	33.200	34.800	36.100	36.300	37.100	38.100
Estonija	20.200	21.300	22.000	22.500	23.600	25.100
Irska	35.300	37.800	51.900	51.700	54.300	57.800
Grčka	19.200	19.800	20.200	19.800	20.200	21.000
Španija	24.000	24.900	26.300	26.700	27.600	28.300
Francuska	29.000	29.600	30.700	30.600	31.200	32.100
Hrvatska	16.000	16.300	17.300	17.900	18.500	19.500
Italija	26.400	26.600	27.700	28.400	28.900	29.500
Kipar	22.500	22.400	23.700	24.500	25.500	26.800
Latvija	16.700	17.500	18.600	18.800	20.000	21.700
Litvanija	19.600	20.800	21.700	22.000	23.500	24.900
Luksemburg	70.000	74.400	77.300	76.200	75.900	78.500
Mađarska	18.000	18.800	19.800	19.500	20.300	21.700
Malta	22.800	24.600	27.200	27.900	29.300	30.200
Holandija	36.200	36.300	37.800	37.400	38.400	39.900
Austrija	35.200	36.000	37.500	37.600	38.100	39.300
Poljska	17.900	18.600	19.900	19.900	20.900	21.900
Portugal	20.500	21.200	22.300	22.600	23.000	23.400
Rumunjska	14.500	15.200	16.300	17.400	18.800	19.900
Slovenija	21.900	22.700	23.800	24.100	25.500	27.000
Slovačka	20.500	21.300	22.300	22.500	22.900	24.000
Finska	30.300	30.600	31.700	31.800	32.700	34.200
Švedska	33.600	34.300	36.400	35.700	36.300	37.400
Ujedinjeno Kraljevstvo	29.000	30.100	31.600	31.200	31.700	32.200
Island	32.400	33.700	36.700	38.100	39.100	41.200
Norveška	49.300	48.700	45.500	42.300	43.900	46.500
Švicarska	44.200	45.600	48.000	46.700	46.800	48.400
Crna Gora	10.900	11.300	12.300	13.000	13.700	14.500
Sjeverna Makedonija	9.300	9.900	10.400	10.800	10.800	11.600
Albanija	7.800	8.300	8.800	8.600	9.100	9.400
Srbija	10.700	10.800	11.200	11.400	11.600	12.300
Turska	16.300	17.700	19.300	19.200	19.900	20.000

Bosna i Hercegovina	8.100	8.300	8.800	9.000	9.300	9.700
Procenat (%) Od EU-28	30,22%	29,96%	30,24%	30,72%	31,00%	31,39%
Sjedinjene Američke Države	38.900	40.500	42.600	42.000	42.200	43.400
Japan	28.700	28.900	30.400	30.100	29.700	29.800

Podatci za 2018. godinu jasno pokazuju nivo ukupnoga razvoja BiH. Indeks kupovne moći iznosi 9.700 USD ili 31,39% od prosjeka EU-27 =100. Vrlo niska kupovna moć uvelike određuje buduće pravce i smjernice poljoprivredne i ruralne politike. U strateškom dijelu ovoga dokumenta potrebno je uzeti u obzir navedene podatke prilikom postavljanja mjera i projekta za podizanje konkurentnosti sektora i ukupnoga ruralnog razvoja HNK-a.

Domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu djelatnost

Broj domaćinstava uključenih u poljoprivredu, prema popisu stanovništva 2013. godine, iznosio je 68.166, od kojih 3.808 (5,59 %) prodaju proizvode na tržištu. Za novije godine nema detaljnijih podataka, ali se pretpostavlja kako je se situacija pogoršala u pogledu smanjenja broja domaćinstava koja proizvode za tržište.

Tabela 21. Domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu djelatnost

Teritorija	Ukupan broj domaćinstava	Domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost	Broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode na tržištu
Federacija BiH	715.739	217.061	30.089
Hercegovačko-neretvanski kanton	68.121	68.121	3.808
Hercegovačko-neretvanski kanton	9,52%	9,74%	12,66%

Izvor: Popis stanovništva 2013.godine

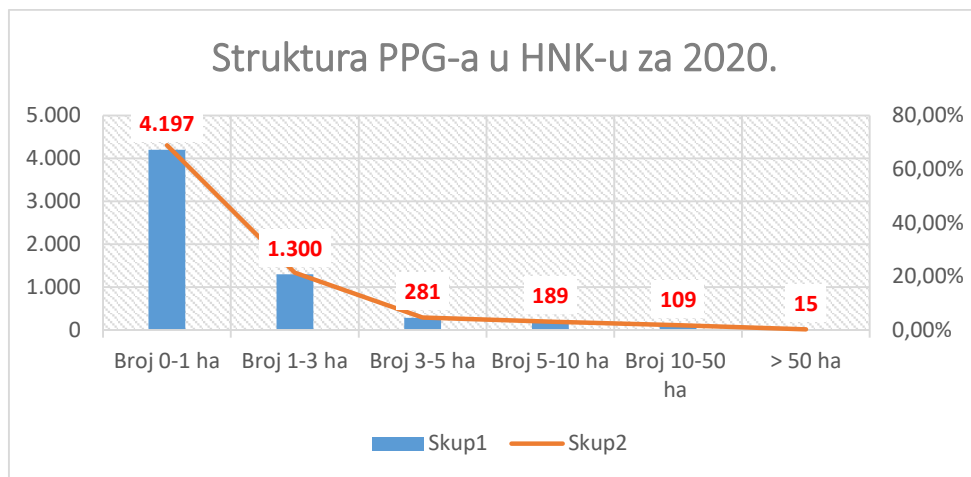
Poljoprivredna gazdinstva (društva) – struktura porodičnih poljoprivrednih gazdinstava (PPG)

Broj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava (u daljnjem tekstu: PPG) koji se bave poljoprivredom predočen je u Tabeli 22. U periodu 2016.- 2020. godina broj PPG-a u HNK-u se povećao s 3.611 na 6.091 s daljnjom tendencijom rasta u 2020. godini. Dakle, u navedenom periodu broj PPG-ova porastao je za 68% ili indeks 1,68 (2016. = 100). Samim tim, ovaj podatak zahtijeva detaljnu analizu.

Tabela 22. Struktura porodičnih poljoprivrednih gazdinstava po veličini posjeda

Godina/Veličina PPG	Ukupno:	Broj 0-1 [ha]	Broj 1-3 [ha]	Broj 3-5 [ha]	Broj 5-10 [ha]	Broj 10-50 ha	Broj iznad 50 [ha]
2018.	5.149	3.443	1.147	266	176	103	14
2019.	5.660	3.860	1.219	273	184	109	15
2020.	6.091	4.197	1.300	281	189	109	15
Povećanje/ smanjenje	942	754	153	15	13	6	1

Izvor: Federalni zavod za statistiku; vlastita obrada M. Ivanković

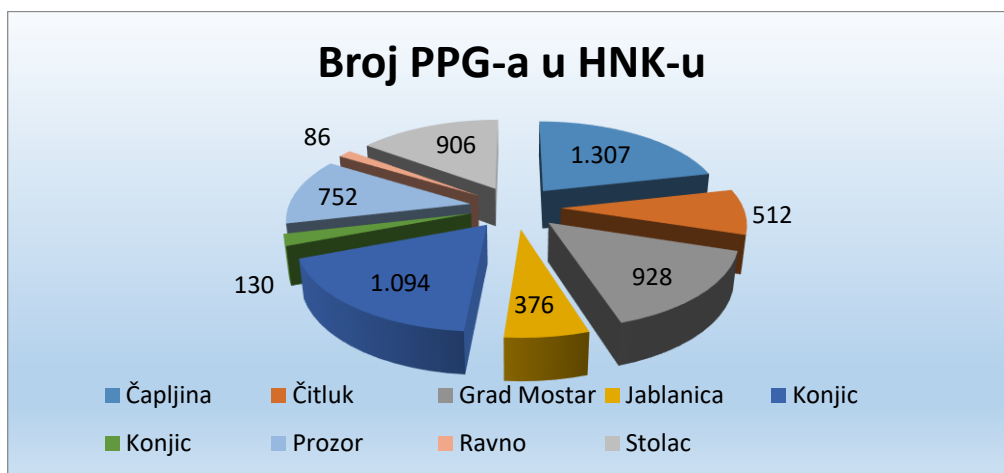

Slika 6. Struktura PPG-a u HNK-u za 2020. godinu

Daljnjom analizom strukture PPG-ova, stižu se sljedeći zaključci: ukupan broj PPG-a u stalnom je porastu s 5.149 (2018.) na 6.091 u 2020. godini ili rast za 942 PPG-a. Najveći porast evidentiran je u kategoriji veličine 0 – 1 ha – 754 OPG-a, dok je porast u kategoriji 1 – 3 ha 153 PPG-a. Općenito, porodična poljoprivredna gazdinstava u kategoriji do 3,00 ha praktički su nekomercijalna. Daljnji rast istih se ne preporuča podržavati, osim u smislu okrupnjavanja i stvaranja specijalizovanih PPG-ova koji će moći ostvariti konkurentnost prvenstveno na domaćem tržištu. Ovo pitanje zahtijeva posebnu pozornost u strateškom dijelu dokumenta. Detaljna analiza PPG-ova za 2020 godinu:

Samo 3,71% s površinama većim od preko 5 ha.

Prosječna površina poljoprivrednog zemljišta na području HNK-a iznosi 1,59 ha, a u zemljama članicama Europske unije 14,30 ha (skoro 9 puta više).

Slika 7. Broj PPG-ova po općinama HNK-a

Trenutno stanje korištenje, uređenja i raspolaganja poljoprivrednim zemljištem

Prema Zakonu o poljoprivrednom zemljištu, poljoprivredno zemljište, kao prirodno bogatstvo i dobro od općeg interesa za HNK-a, uživa posebnu zaštitu, koristi se za poljoprivrednu proizvodnju i ne može se koristiti u druge svrhe, osim u slučajevima i pod uslovima utvrđenim ovim Zakonom.

Poljoprivredno zemljište može biti u privatnom ili državnom vlasništvu, a u ovoj informaciji naglasak je na poljoprivrednom zemljištu u državnom vlasništvu.

Programi gospodarenja poljoprivrednim zemljištem u državnom vlasništvu

Skoro sve jedinice lokalne samouprave HNK-a donijele su programe gospodarenja poljoprivrednim zemljištem u državnom vlasništvu, a to su:

- Općina Čapljina za period 2017.-2022. godine
- Općina Čitluk za period 2015.-2020. godine
- Općina Jablanica za period 2019.-2023. godine
- Općina Ravno za period 2019.-2023. godine
- Općina Stolac za period 2014.-2019. godine
- Općina Konjic za period 2018.-2023. godine

Prijedlog Programa gospodarenja poljoprivrednim zemljištem u državnom vlasništvu za područje općine Neum u je fazi izrade.

Program gospodarenja nije donijela općina Prozor-Rama, iz razloga neposjedovanja zemljišno-knjižnih registara, kao ni općina Mostar.

Ugovori o koncesiji za korištenje poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu u HNK-u

Koncesioni ugovori u periodu 2015. - 2019. godine dodijeljeni su na području grada Čapljina i općina Čitluk i Stolac. Ugovori se odnose na dodjelu poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu pod zakup/koncesiju, a u skladu s Programima gospodarenja poljoprivrednim zemljištem u državnom vlasništvu na području jedinica lokalne samouprave.

Tabela 23. Površine date u zakup po općinama i kulturama

Jedinice lokalne samouprave	Kultura	Površina (ha)
Čitluk	smilje	3,3
	orah	1,1
	maslina	2,36
	divlji šipak	4,6
	badem	2,1
	smokva	0,1
	vinova loza	8,0
Stolac	smilje	2,0
	smokva	1,0
	maslina	3,0
	divlji šipak	4,6
	trešnja	1,0
	paulovnja	1,5
	ljekovito, aromatično i začinsko bilje	150,5
Čapljina	maslina, voćarsko-vinogradarske kulture	12,29
	maslina, ljekovito i aromatično bilje	140,0

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020.godina

Visina godišnje (tekuće) naknade za koncesiju iznosi od 100,00 KM do 110,00 KM po hektaru, dok visina jednokratne koncesione naknade, koja predstavlja naknadu za dodijeljeno pravo korištenja prirodnog bogatstva, je propisana Zakonom o koncesijama HNK-a i zavisi o ostvarivoj dobiti za cijelo vrijeme trajanja koncesionog ugovora.

Tabela 24. Plaćanja na osnovu ugovora o koncesiji

KONCESIONA NAKNADA	OBVEZA (u KM)	UPLAĆENO (u KM)
Jednokratna koncesiona naknada na osnovu zaključenih Ugovora	248.895,71	138.013,72
Tekuća (godišnja) koncesiona naknada za 2017.-2019.godinu	43.322,40	25.696,82
Ukupno :	292.218,11	163.710,54
Iznos od 45% koji pripada HNK-u	131.498,15	73.669,74
Iznos od 55% koji pripada jedinicama lokalne samouprave	160.719,96	90.040,79

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020.godina

Na osnovu ugovora o koncesiji, ukupno s danom 31.12.2019. godine, naplaćeno je 163.710,54 KM, a dodijeljeno 366,35 ha.

Ugovori o zakupu poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu

Zakup poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu uređen je sljedećim uredbama:

- Zakon o poljoprivrednom zemljištu HNK-a („Narodne novine HNK-a“, broj 8/13)
- Zakon o poljoprivrednom zemljištu („Službene novine F BiH“, broj 52/09)
- Pravilnikom o uslovima i načinu korištenja sredstava ostvarenih od zamjene, zakupa i koncesije poljoprivrednog zemljišta u vlasništvu države („Službene novine F BiH“, broj 78/09)

Omjer raspodjele zakupnina je 30% u korist Budžeta HNK-a, a 70% u korist jedinica lokalne samouprave na čijoj se teritoriji nalazi zemljište koje se daje u zakup.

Tabela 25. Pregled iznosa zakupnina plaćenih u korist HNK-a

Grad Čapljina		
Ukupno uplaćeno (2015.-2019.) (KM)	Ukupno neuplaćeno (2015.-2018.) (KM)	POVRŠINA (ha)
192.922,70	8.521,38	1.082,263
Općina Stolac		
Ukupno uplaćeno (2015.-2019.) (KM)	Ukupno neuplaćeno (2015.-2019.) (KM)	POVRŠINA (ha)
25.753,05	1.760,40	70,7004
Općina Ravno		
Ukupno uplaćeno (2019.) (KM)	Ukupno neuplaćeno (2019.) (KM)	POVRŠINA (ha)
8.668,746	0,00	154,1732
UKUPNO (HNK)		
Ukupno uplaćeno (2015.-2019.) (KM)	Ukupno neuplaćeno (2015.-2019.) (KM)	POVRŠINA (ha)
227.344,50	10.281,78	1.307,1366

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020.godina

Na osnovu ugovora o zakupu ukupno je, s danom 31.12.2019. godine, naplaćeno 227.344,50 KM, a dodijeljeno na korištenje 1.307 ha zemljišta.

Aktivnosti ministarstva na zaštiti poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu u HNK-u

- aktivnosti na rješavanju problema povezanih s nezakonitim promjenama nosioca prava vlasništva na poljoprivrednom zemljištu koje je bilo u državnom vlasništvu, a na osnovu potvrda i uvjerenja Agencije za privatizaciju HNK-a,
- zahtjev za provjeru upisa u zemljišnim knjigama poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu koje je moglo preći u vlasništvo privatno - pravnih lica, a na osnovu izvršene privatizacije društvenog/državnog kapitala preduzeća koja su do tada koristila to zemljište, nijedna općina nije dostavila podatke o mogućim nezakonitim uknjižbama.

Prikupljanje sredstava na osnovu naplate naknade za promjenu namjene poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe

U Godišnjem izvještaju o stanju poljoprivrede u Federaciji BiH za 2018. godinu (Zeleni izvještaj) je uočljivo koliko veliki napor je potreban u zaustavljanju daljnjeg trenda prenamjene poljoprivrednog zemljišta.

Tabela 26. Pregled trajne promjene namjene poljoprivrednog zemljišta u HNK-u za period 2015. - 2019. godina

Godina	Investitori	Ukupna površina (m ²)	Uplaćena sredstva (KM)
2015.			10.426,68
2016.			239.391,90
2017.	46	159.049,50	349.979,90
2018.	278	482.175,00	261.637,72
2019.			342.077,83
UKUPNO:			1.203.514,03

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020.godina

U 2017. godini ukupno 46 investitora je promijenilo namjenu poljoprivrednog zemljišta. Ukupna površina kojoj je promijenjena namjena poljoprivrednog zemljišta iznosila je 159.049,50 m². Sredstva uplaćena od prenamjene iznosila su 349.979,90 KM. U odnosu na druge kantone, HNK-a zauzima treće mjesto po ukupnoj površini, peto mjesto po iznosu uplaćenih sredstava od prenamjene i šesto mjesto po broju investitora koji su izvršili prenamjenu.

U 2018. godini ukupan broj investitora koji su promijenili namjenu poljoprivrednog zemljišta iznosio je 278, a ukupna površina kojoj je promijenjena namjena iznosila je 482.175,00 m². Ukupno uplaćena sredstva od promjene namjene iznosila su 261.637,72 KM.

Navodnjavano zemljište

Iako ne postoje točni podatci o površinama koje se navodnjavaju, proizvodnja povrća ne bi bila moguća bez navodnjavanja. U voćarskoj proizvodnji površine za navodnjavanje su male, kao i broj intervencija (jednom/dva put tokom ljetnih suša).

Tabela 27. Stanje i potrebe uređenosti zemljišta kraških polja i kraške površine Kantona po visinskim zonama

Naziv polja	Površina		Stanje i potrebe uređenosti
	u ha		
I. visinska zona, do 100 mnv (niska)			
1. Hutovo Blato	4.357		
- Višićka kasete	1.040		Izgrađen je sistem objekata za zaštitu od poplava (nasipi, obodni kanali, crpne stanice, ustave, odvodna kanalska mreža), a djelomično je urađena detaljna odvodnja koja nije u funkciji. Potrebna je detaljna odvodnja na oko 500 ha i navodnjavanje ukupnih poljoprivrednih površina.
- Svitavska kasete	1.340		
- Karaotočko područje	525		
- Deransko područje	1.452		
2. Gabelsko polje	1.070		Najveći dio površina je priveden kulturi. Izgrađen je sistem temeljne odvodnje i sistem za navodnjavanje na oko 150 ha. Nedostaje širi sistem za navodnjavanje.
3. Stolačko-Vidovsko polje	320		Neracionalnim plavljenjem navodnjavalo se oko 190 ha društvenog sektora. Izgrađena je crpna stanica sa cijevnom mrežom i hidrantima za oko 70 ha koji se nalaze u lošem stanju. Navodnjavanje je prioritet.
4. Mostarsko polje	4000		Prije rata navodnjavalo se oko 600 ha uglavnom vinove loze. Navodnjavanje se obavljalo površinski kišenjem, a na nekim površinama i drip sistemom (oko 200 ha). Trenutno je ovaj sistem izvan funkcije. Potrebno navodnjavanje.
5. Bijelo polje	3.190		Bio je izgrađen sistem za navodnjavanje oko 500 ha i to plavljenjem iz otvorenih Al-cijevi i kišenjem sa prijenosnim garniturama. Trenutno je sistem izvan upotrebe, osim crpne stanice za lokalitet Željuša. Prioritet je navodnjavanje.
Ukupno	12.937		
II. visinska zona, od 100 - 300 mnv (srednja)			
1. Mostarsko Blato	4.140		
- donji dio polja - (općina Mostara)	2.700		Zbog svakogodišnjih poplava u donjem dijelu polja površine od 2.700 ha onemogućena je intenzivna poljoprivredna proizvodnja.
- gornji dio polja- (Općina Široki Brijeg)	1.200		Intenzivnija proizvodnja odvija se u višim zonama polja na oko 1.200 ha. Izgrađeno je nekoliko odvodnih kanala, 2 tunela spojena kanalom i brzotok od izlaza iz drugog tunela do rijeke Jasenice u okviru sistema odbrane od poplava.
- obodni dio polja			
(50% Općine Mostar)	120		Sadašnje stanje objekata i njihovi kapaciteti su nedovoljni za zaštitu Mostarskog blata od poplava i stvaranja uslova za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju. Potrebne su sveobuhvatne mjere u zajednici s
50% Općine Š. Brijeg)	120		

		vodoprivredom u cilju zaštite i odvodnje suvišnih voda koje plave i do 6 mjeseci godišnje.
2. Plato Brotnjo	3.745	Postojeća proizvodnja nije u skladu s mogućnostima zbog deficita vode u ljetnim mjesecima. Potrebno navodnjavanje.
3. Popovo polje	4415 (2.000)*	Izgrađene su HE na Trebišnjici i uređeno je korito Trebišnjice kroz Polje. Izvršeno je kompleksno uređenje tla s navodnjavanjem na oko 900 ha. Predstoje mjere uređenja zemljišta, a naročito navodnjavanja u federalnom dijelu BiH.
4. Dubrave	7.000	Proizvodnja je raznovrsna i bogata. Osnovni problem predstavlja nedostatak vode u ljetnim mjesecima.
5. Ukupno:	16.885	
Sveukupno (I + II):	29.822	

Izvor: Navodnjavanje poljoprivrednih površina na području Hercegovačko-neretvanskog kantona – pogodnosti i potrebe, - Studijska dokumentacija -, Građevinski fakultet, Sveučilišta u Mostaru, Mostar, maj 2012, str.275.

Biljna proizvodnja

Voćarstvo

Voćarska proizvodnja obuhvata koštičavo, jabučasto, jagodasto i jezričavo voće. U sjevernim općinama HNK-a (Konjic, Jablanica, Prozor-Rama) zbog klimatskih karakteristika, uzgajaju se uglavnom jabuka, kruška, šljiva, orah. U submediteranskom području (općine Neum, Ravno, Čitluk, Stolac, Mostar i grad Čapljina) agroekološki uslovi su uz navedene vrste voća pogodni za proizvodnju masline, šipka, smokve, trešnje, višnje, breskve, nektarine, kajsije.

Ovu proizvodnju karakterišu velike oscilacije u ukupnim prinosima zbog zavisnosti od klimatskih uslova. Uglavnom je prisutna intenzivna konvencionalna proizvodnja zbog čega je i kvalitet voća nizak. Ekološka proizvodnja u ovoj oblasti je zanemariva, što može imati negativne posljedice na razvoj agroturizma. Ono što pogoduje ovoj proizvodnji je slabo razvijena svijest kod potrošača o štetnosti upotrebe pesticida na zdravlje ljudi i niska kupovna moć stanovništva, zbog čega nema značajnije potražnje za proizvodima iz ekološkog uzgoja. Negativna pojava je i nedostatak kontrole proizvoda zbog čega kupac nije siguran da kupuje ekološki proizvod. Voće se s područja HNK-a, iako u manjim količinama, ipak izvozi.

Tabela 28. Ostvareni prinosi voćarskih kultura za period 2017.-2019. u HNK-u

Vrsta	2017.			2018.			2019.		
	Broj rodni stab.	Prinos (t)		Broj rodni stab.	Prinos (t)		Broj rodni stab.	Prinos (t)	
		ukup.	kg/ sta b		ukupno	kg/ sta b		ukupno	kg/st ab.
Trešnja	127.430	1.406	11, 0	131.323	1.847	14, 1	134.549	1.606	11,9
Višnja	28.210	206	7,3	28.925	293	10, 1	29.575	224	7,6
Kajsija	18.600	224	12, 0	19.173	126	6,6	19.345	222	11,5
Jabuka	781.407	6.196	7,9	767.482	10.129	13, 2	745.617	9.306	12,5

Kruška	89.945	31	0,3	90.305	793	8,8	94.908	159	1,7
Šljiva	512.450	500	1,0	513.645	5.050	9,8	512.500	1.298	2,5
Breskva	440.061	4.079	9,3	438.166	7.386	16,9	437.968	8.678	19,8
Orah	33.862	44	1,3	34.071	297	8,7	34.138	118	3,5
Grožđe	10.304.835	18.350	1,8	9.756.935	31.030	3,2	9.044.433	29.013	3,2
UKUPNO:	12.336.800	31.036		11.780.025	56.951		11.053.033	50.624	

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Također, bitno je spomenuti da se, prema podacima općinskih službi za poljoprivredu, na području Konjica, Jablanice, Prozor-Rame i Mostara proizvodi jagodasto i bobičasto voće (jagoda, malina, kupina i borovnica). Procjenjuje se da je zasađeno oko 230 ha jagodastog i bobičastog voća.

Potencijal područja posebno je naglašen za proizvodnju ranog voća, mediteranskih voćnih kultura (smokva, maslina, šipak), što je prepoznato od strane poljoprivrednih proizvođača, pa je danas prisutan trend rasta proizvodnih površina masline, ali i ukupne proizvodnje smokava.

Tabela 29. Proizvodnja mediteranskih voćnih kultura u HNK-u (2017. – 2019.)

Godina	2017.			2018.		
	Broj stabala sposobnih za rod	Prinos Ukupan prinos (t)	Prinos kg/stablo	Broj stabala sposobnih za rod	Prinos Ukupan prinos (t)	Prinos kg/stablo
mandarina	3.250	4,4	1,3	3.250	50,3	15,4
Limun	1.150	3,0	2,6	1.150	4,3	4,9
Smokva	71.720	631	8,8	68.290	838	12,3
Maslina	58.750	279	4,8	64.000	607	9,5
UKUPNO:		917,4			1.499,6	

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Prema analizi podataka u Tabeli 29., primjećen je značajan porast obima proizvodnje ovih vrsta voća u 2018. godini. Prema podacima općinskih službi za poljoprivredu procijenjeno je da na području Mostara, Čitluka, Čapljine, Stoca, Ravnog i Neuma ima oko 54.000 stabala smokve. Također je procijenjeno da na području Mostara, Čapljine, Čitluka, Stoca i Neuma ima oko 87.000 stabala šipka. Broj stabala masline na području Čapljine, Neuma, Čitluka, Ravnog, Mostara i Stoca, zahvaljujući pogodnim ekološkim uslovima, je procijenjen na oko 76.000, što je znatno povećanje u odnosu na 2018. godinu (64.000 stabala). Hercegovina može ponuditi visoko kvalitetno maslinovo ulje, što je još jedan od visoko vrijednih poljoprivrednih proizvoda danas cijenjenih na tržištu hrane.

Tabela 30. Proizvodnja voća po općinama u HNK-u za 2019. godinu

Općina	jabuka		kruška		šljiva		breskva		orasi	
	Ukupno (t)	kg/stablu	Ukupno (t)	kg/stablu	Ukupno (t)	kg/stablu	Ukupno (t)	kg/stablu	Ukupno (t)	kg/stablu
Čapljina	3.002	10,9	25	4,3	390	65,0	6.706	21,1	25	50,0
Čitluk	13	10,0	8	9,5	19	12,5	16	10,0	14	8,3
Mostar	297	12,5	23	4,3	45	5,8	827	19,0	29	6,5
Jablanica	6	2,0	2	1,0	-	-	-	-	4	2,0
Konjic	-	-	74	1,0	204	1,0	-	-	44	2,0
Neum	18	70,0	8	50,0	4	42,0	2	24,0	2	30,0
Prozor-Rama	25	3,0	19	3,0	261	1,0	1	2,0	-	-
Ravno	5.733	17,1	-	-	-	-	-	-	-	-
Stolac	213	25,0	-	-	375	25,0	1.125	15,0	-	-

UKUPNO	9.306	12,5	159	1,7	1.298	2,5	8.678	19,8	118	3,5
---------------	--------------	-------------	------------	------------	--------------	------------	--------------	-------------	------------	------------

Izvor: "Biljna proizvodnja 2019.", Federalni zavod za statistiku

Od 2017. godine, kada su na nivou Kantona osigurana sredstva u Budžetu HNK-a na poziciji podsticaja u poljoprivredi, jedna od mjera koje Ministarstvo uvrštava u Program podrški je podrška za podizanje novih nasada voća:

- 2017. godine podsticana je sadnja samo novih nasada šljive i masline;
- 2018. godine podsticani su novi nasadi voća: jabuke, kruške, šljive, trešnje, višnje, breskve, nektarine, marelice, šipka, smokve, oraha, badema, lješnjaka te masline;
- 2019. godine, uz navedene kulture, podsticana je i sadnja novih nasada kivija.

Podsticana površina novih nasada voća od 7,5758 ha u 2017. godini porasla je na 22,272 ha u 2018. godini, a u 2019. na 28,7894 ha.

Podsticana površina novih nasada maslina rasla je od 2,2136 ha u 2017. godini na 3,787 ha u 2018. godini i dostigla površinu od 6,6687 ha u 2019. godini.

Procjenjuje se da je na području HNK-a zasađeno oko 230 ha jagodastog i bobičastog voća.

Vinogradarstvo i vinarstvo

Vinogradarstvo je jedna od najvažnijih grana poljoprivrede na području HNK-a. Bosna i Hercegovina je do 1990. godine imala 5.781,00 ha pod vinogradima s ukupno 22,50 milijuna čokota europske loze kalemljene na američku podlogu. Od ukupnih vinogradarskih površina u BiH na području vinorodne regije Hercegovina bilo je 5.691,00 ha vinograda (98,44%), a najveći dio (4.274 ha vinograda) nalazio se na području koje danas pripada HNK-u. Uzgajale su se uglavnom vinske sorte (90,00%) i to 2/3 bijelih, te 1/3 crnih sorti. U velikom broju sorti kvalitetom su se isticale žilavka i blatina koje su davale izniman urod i kvalitet. Od pratećih sorti uzgajane su krkošija i bena, smederevka, vranac, merlot, alicant buše, game bojadiser i dr.

Od ukupnog broja hektara pod vinskim grožđem u FBiH (3.400 ha), Hercegovačko-neretvanskom kantonu pripada oko 2.600 ha raspoređenih u šest općina HNK-a.

Tabela 31. Površine pod vinogradima u HNK-u

Općina	Vinogradi (ha)
1. Čapljina	350
2. Čitluk	770
3. Mostar	1.073,57
4. Neum	30
5. Ravno	42,27
6. Stolac	328,55
Ukupno:	2.594,39

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020.godina

Vinogradarstvom i vinarstvom se bavi oko 10.200 domaćinstava, a procijenjeno je da danas ima oko 400 do 450 ha stolnih kultivara. Na području HNK-a registrovano je nekoliko preduzeća koja se bave proizvodnjom stolnog grožđa:

- „REVITA PLANT“ na Buni, površine oko 110 ha,
- HERCEGOVINA LIJEK u Vrapčićima, površine oko 64 ha,
- AGROHERC d.o.o. Čapljina, površine 43 ha na lokalitetu Nerezi,
- HERCEGOVINA VINO, površine od oko 8,3 ha i dr.

Zastupljene novije stolne sorte su: viktorija, black magic, michelle paglieri, matilda, prima, a od starijih sorti uzgajaju se izrazito kvalitetne sorte: kardinal, muškat hamburg, afus ali, italija, demir kapija, lival, te u manjoj mjeri besjemeni kultivari: sultanina, rubi seedless i druge.

Tabela 32. Proizvodnja grožđa u HNK-u (2016. – 2019.)

Godina	Ukupan prinos vinskog grožđa (t)	Prosječan prinos		Prerađeno u vino sa zaštićenim geog. porijeklom (t)	Prerađene u vino za kućnu potrošnju (t)
		kg/čokot	t/ha		
2016.	20 842	2,0	8 000-8 500	7 900	11 000 - 13 000
2017.	18 000	1,5	7 000	8 050	9 000 – 11 000
2018.	22 850	2,0	8 000 – 8 500	9 850	12 000 – 14 000
2019.	20 300	1,8	8 000	9 300	10 000 – 12 000

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020. godina

Iz Tabele 32. uočljivo je da prosječan prinos vinskog grožđa iznosi oko 20.500 tona ili oko 12,3 mil. litara vina.

Ekološki uslovi u 2017. godini nisu bili osobito povoljni. Pojava kasnog proljetnog mraza i niskih temperatura (april 2017.) smanjila je urod grožđa na mnogim lokalitetima, zbog čega su Čitluk, Čapljina i Stolac proglasili stanje prirodne katastrofe.

Urod u 2018. godini bio je iznadprosječan za većinu proizvođača, dok je urod u 2019. godini bio prosječan. Vremenske uslove obilježile su obilne kiše i niže temperature od uobičajenih tokom kretanja vegetacije, što je izazvalo smanjenje uroda i pojavu pojedinih bolesti.

Do danas, prema evidenciji Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a, ukupno 45 proizvođača ima rješenje o zaštiti geografskog porijekla.

Vinarije koje su bile u tzv. „društvenom“ vlasništvu su privatizirane. Jedna od njih je Vinarija Čitluk, koja je danas modernizirana, obnovljenih proizvodnih prostora, te proširene ponude gotovih proizvoda. Asortiman vinskog grožđa čine autohtoni kultivari (žilavka i blatina) uz prateće kultivare: ben, krkošija, alikante bouschet (kambuš) i trnjak.

Vinarija na Domanovićima je obnovljena, a osim autohtonih proizvoda, proizvode se i odomaćeni kultivari: merlot, cabernet sauvignon i vranac.

U Vinariji „HEPOK“ Mostar obnovljena je oprema, nasadi i proširen je asortiman proizvoda. Proizvode se autohtoni vinski kultivari grožđa, odomaćeni: vranac, merlot i cabernet sauvignon, ali i kultivari koji nisu tipični za područje Hercegovine: graševina, tamjanika, traminac, sauvignon blanc, chardonnay.

Vinarije u Ljubuškom i Stocu nisu obnovljene i prestale su s radom, ali je do danas otvoren veliki broj novih vinarija, već prepoznatih po visokom kvalitetu svojih proizvoda.

Povrtlarska proizvodnja

U sjetvenoj strukturi oranica, kako po raznolikosti tako i po površini, tradicionalno dominiraju povrtlarske kulture koje zauzimaju oko 40% ukupno zasijanih površina u jesenskom roku sjetve i oko 80% u proljetnom roku sjetve. Na površini od oko 500 ha proizvodi se zelena salata, paradajz, paprika, krastavac i tikvice. Proizvodnja je konvencionalna i intenzivna, a posebno proizvodnja u zaštićenim prostorima.

Tabela 33. Površine zasađene povrtlarskim kulturama po JLS (2016. – 2019.)

JLS	Površine (ha)			
	2016.	2017.	2018.	2019.
Mostar	1.277	1.323	1.517	1.525
Čapljina	1.114	880	1.032	1.038
Čitluk	613	613	604	604
Konjic	579	577	577	570
Stolac	309	338	317	318
Jablanica	259	259	259	262
Prozor-Rama	250	238	236	218
Neum	181	147	149	36
Ravno	61	55	41	31
UKUPNO:	4.643	4.430	4.732	4.602

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020.godina

Tabela 34. Površine i prinosi povrća u HNK-u (2017. – 2019.)

Kultura	2017.			2018.			2019.		
	Površ. (ha)	Prinos		Površ. (ha)	Prinos		Površ. (ha)	Prinos	
		t/ha	ukupno		t/ha	ukupno		t/ha	ukupno
Krumpir	2.180	30	65.400	2.103	20	42.060	2.038	35	71.330
Luk crveni	361	30	10.830	390	20	7.800	403	30	12.090
Luk bijeli /češnjak	80	9	720	91	8	728	92	9	828
Grah zrno	126	3,5	441	128	3,0	384	132	3,2	422
Kupus i kelj	468	50	23.400	448	45	20.160	563	55	30.965
Rajčica	296	50	14.800	347	45	15.615	349	50	17.450
Paprika	241	40	9.640	228	35	7.980	252	40	10.080
Krastavac	97	55	5.335	96	50	4.800	100	55	5.500
Salata	260	30	7.800	290	25	7.250	255	25	6.375
Blitva	49	30	1.470	57	25	1.425	63	25	1.575
Špinat	134	25	3.350	134	20	2.680	147	20	2.940
Dinja i lubenica	103	55	5.665	148	40	5.920	145	45	6.525

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020.godina

Proizvodnja povrća na području HNK-a odvija se u proljetnom i jesenskom sjetvenom roku, s tim da je u južnom dijelu zbog klimatskih prilika omogućena kontinuirana proizvodnja tokom cijele godine. Proljetni sjetveni rok angažira veću površinu u odnosu na jesenski, kojem je i manja raznovrsnost u pogledu zasijanih kultura. No, općine Konjic i Jablanica ne učestvuju u jesenskoj sjetvi povrća.

Uz proizvodnju na otvorenom, na području HNK-a odvija se i proizvodnja povrća u zaštićenim prostorima (plastenici, staklenici, niski tuneli) oko 320 ha, u kojima su pretežno zastupljeni paradajz (oko 65%), paprika (oko 30%), a ostalo zauzima krastavac, dinja i krompir (oko 5%) u proljetnom roku.

U jesenskom roku 70-80% proizvodnje u plastenicima čini salata, a ostatak blitva i spanać. Plastenička se proizvodnja tokom godine odvija u više proizvodnih turnusa smjenom kultura. Smjena kultura u zaštićenim prostorima najčešće se odvija na način da nakon zimske, odnosno ranoproljetne salate dolazi paradajz koji se bere u julu, a nakon nje slijedi jedna od kultura kao što je krastavac, paradajz ili dinja. U smjeni kultura koja počinje salatom, nakon paprike koja ostaje na tlu do jeseni, obično dolazi salata.

Plastička proizvodnja smještena je u južnom dijelu HNK-a, od čega više od 80% na području Čapljine. U sjevernom dijelu prevladava sjetva na otvorenom, kasni rokovi sjetve i tehnološka zrelost povrtnih kultura, a komercijalno najvažnije površine su pod lukom i paradajzom.

Južni dio Kantona karakteriše kontinuirana proizvodnja u više turnusa tokom godine, a u ekonomskom je pogledu proizvodnja ranog povrća izuzetno značajna za HNK-a. Plasman ranog povrća u većoj je mjeri izvozno orijentiran. U zimskom i ranoproljetnom roku aktuelan je izvoz salate, zatim krastavac i tikvica, pa mladi krompir, paradajz i paprika koje dopijevaju već krajem mjeseca maja.

Krompir zauzima skoro polovinu površina zasađenih povrćem u proljetnom roku, a za južni dio kantona karakteristična je proizvodnja mladog krumpira. Plasman mladog krumpira 2016. godine olakšan je mogućnošću izvoza u Republiku Hrvatsku, nakon što je u julu 2015. godine Europska komisija poljoprivrednim proizvođačima iz BiH odobrila izvoz krumpira u zemlje EU-a.

Proizvodnja ratarskih, krmnih i industrijskih kultura

Tradicionalni način proizvodnje na oranicama je plodored koji obuhvata strna žita: pšenicu, ječam, zob, raž i pšenoraž, te prosolika žita- kukuruz za zrno i heljdu. Proizvodnja strnih žita uglavnom služi za podmirivanje potreba na vlastitom gazdinstvu, većim dijelom kao podrška stočarskoj proizvodnji, a manjim dijelom za ljudsku ishranu. Ostvareni prosječni prinosi na području Kantona i dalje su ispod genetskog i proizvodnog potencijala ovih kultura.

Proizvodnja žitarica i krmnih kultura ima opadajući trend, kod svih vrsta usjeva, što je razumljivo obzirom na smanjivanje stočnog fonda, ali i povećanja prinosa po jedinici površine.

Tabela 35. Ostvareni prinosi žitarica i krumpira u HNK-u (2017. – 2019.)

Usjevi	2017.			2018.			2019.		
	Požnjevena povr. (ha)	Prinos (t)		Požnjevena povr. (ha)	Prinos (t)		Požnjevena povr. (ha)	Prinos (t)	
		ukupno	t/ha		ukupno	t/ha		ukupno	t/ha
Pšenica	269	881	3,3	240	800	3,3	162	601	3,7
Raž	19	39	2,1	19	40	2,1	19	29	1,9
Ječam	273	731	2,7	265	813	3,1	168	560	3,3
Zob	25	35	1,4	22	42	1,9	21	40	1,9
Kukuruz	64	214	3,3	64	199	3,1	63	540	8,5
Krumpir	2.130	18.884	8,9	2.122	27.773	13,1	2.063	2.783	13,5
UKUPNO:	2.780			2.732			2.496		

Izvor: „Zeleni izvještaj“, Federalno ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

Ostvarena vrijednost u proizvodnji žitarica i krumpira, na osnovu otkupnih cijena ovih proizvoda. Najznačajnija kultura koja se uzgaja na najvećim površinama je krompir. (Tabela 36.)

Tabela 36. Ostvareni prinosi krmnog bilja u HNK-u (2017. – 2019.)

Usjevi	2017.			2018.			2019.		
	Požnjevena povr. (ha)	Prinos (t)		Požnjevena povr. (ha)	Prinos (t)		Požnjevena povr. (ha)	Prinos (t)	
		ukupno	t/ha		ukupno	t/ha		ukupno	t/ha
Djetelinsko sijeno	186	517	2,8	197	570	2,9	181	578	3,2
Lucerka	146	1.172	8,0	116	467	4,0	165	893	5,4
Kukuruz za krmu	333	4.650	14,0	319	6.523	20,9	272	6.289	23,1

Stočna repa	36	713	19,8	35	711	20,3	27	729	27,0
Djetelinsko travna smjesa	30	96	3,2	29	91	3,2	29	86	3,0

Izvor: „Zeleni izvještaj”, Federalno ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

Proizvodnja duhana kao jedine industrijske kulture prisutne na oranicama HNK-a područja posljednjih je godina opterećena brojnim poteškoćama. U 2013. godini posljednji otkupljivač registrovan na području Kantona prestao je s djelatnošću otkupa i prerade sirovog duhana u listu. Kako se radi o tradicionalnoj kulturi na ovim prostorima, proizvođači su još uvijek zainteresovani za proizvodnju duhana, a prema izvještajima službi za poljoprivredu duhan je u 2014. godini zasađen na 33 ha, 2015. godini na 38 ha, 2016. godini na 41 ha, u 2017. godini na 45 ha, a u 2018. godini duhan je zasađen na 28 ha, što je promjena u odnosu na prethodne godine kada su površine pod duhanom rasle. U 2019. godini površine zasađene duhanom prostirale su se na 32 ha. Zemljišta zastupljena u Hercegovini povoljna su za proizvodnju duhana, a to je ujedno kultura koja može dati stabilan prinos u uslovima klime koja se odlikuje neujednačenim rasporedom padavina s posebno malim i nedovoljnim količinama u vegetacijskom periodu.

Proizvodnja i otkup ljekovitog bilja i šumskih plodova

Zbog poremećaja na svjetskom tržištu, kao i nekontrolisane proizvodnje, došlo je do stagnacije proizvodnje ljekovitog bilja i šumskih plodova. Otkup ljekovitog bilja i šumskih plodova, također je nedovoljan i bez kontrole, a takvo stanje može imati izuzetno nepovoljne posljedice poput ugroženosti pojedinih prirodnih populacija šumskih plodova (npr. divlji šipak *Punica granatum*).

Nagli rast proizvodnje zabilježen je samo kod proizvodnje smilja (*Helichrysum* sp.) te je u 2017. godini iznosio 1.236 ha, dok su u 2018. godini ove površine bilježile tek mali porast na 1.262 ha.

Proizvodnja ukrasnog bilja

U Hercegovačko-neretvanskom kantonu postoji duga tradicija uzgoja ukrasnog bilja. Poljoprivredni kombinat "HEPOK" osamdesetih godina prošlog vijeka je proizvodio oko 25 miliona cvjetova, što je predstavljalo oko 12% cjelokupne jugoslavenske proizvodnje. Danas se proizvodnjom sadnica ukrasnog bilja bavi značajan broj individualnih poljoprivrednih subjekata, kao i određeni broj pravnih lica poput: Poljoprivredne zadruge p.o. "SUNCE" Čapljina, "Staklenici" d.o.o. Čapljina,, "Granum" d.o.o. Čapljina, "Sjemenarna" d.o.o. Mostar. Ipak, proizvodnja sadnica ukrasnog bilja u HNK-u se ne razvija adekvatno zbog nedostatka ulaganja u nove tehnologije i nepostojanja ozbiljnog i sistemskog pristupa razvoju ovog segmenta poljoprivredne proizvodnje.

Biljna proizvodnja – vrijednost proizvodnje

Vrijednost biljne proizvodnje ostvarena u 2016/19. prema otkupnim cijenama (Tabela 37.). Najveća vrijednost je ostvarena u proizvodnji voća i grožđa, a najmanja u proizvodnji povrća, gdje su i zasijane površine najmanje.

Tabela 37. Vrijednost ostvarena u biljnoj proizvodnji 2016. – 2019.

Vrijednost biljne proizvodnje (KM)	2016.	2017.	2018.	2019.
Povrće	89.380.305	92.104.646	86.922.507	132.282.949

Voće	22.084.863	13.887.385	25.891.510	18.213,27
Biljna	111.465.168	105.992.031	112.814.017	132.301.162

Izvor: Općinske službe za poljoprivredu, subjekti iz oblasti poljoprivrede, Izvještaj za Vladu HNK - Stanje u poljoprivredi HNK-a 2020. godina, vlastita obrada (M. Ivanković)

Pčelarstvo

Prema statističkim podacima u Federaciji BiH, kao i u HNK-u, došlo je do povećanja broja pčelinjih zajednica, povećanja proizvodnje meda po pčelinjoj zajednici i ukupne količine meda. Analizom stanja u ovoj oblasti utvrđeno je da je pčelarstvo dodatni izvor prihoda najvećem broju pčelara, a med i drugi proizvodi prodaju se izvan sistema.

Pčelari su uglavnom pojedinci – fizička lica koje se bave uzgojem pčelinjih zajednica i proizvodnjom meda i drugih pčelinjih proizvoda. Udruženi su u pčelarske udruge, od kojih 11 aktivno djeluje na području HNK-a, pri čemu svaka općina ima po jednu udruhu pčelara, a Grad Mostar ima 3. Broj pčelara, uz malu varijaciju, je oko 500, a broj košnica od 30.000 do 40.000 u zavisnosti od raznih uslova tokom godine (suša, kiša, mraz, jak vjetar, bolesti pčela itd.).

Treba napomenuti da se pčelari susreću sa značajnim poteškoćama, posebno kada je u pitanju zakonska regulativa koja se odnosi na izgradnju punionica meda. Problemi se pojavljuju u plasmanu meda i izvozu, ali i u uskom asortimanu pčelarske proizvodnje, ponudi koju treba proširiti i plasmanu meda sa geografskim porijeklom. Smjer razvoja pčelarstva bilo bi označavanje i promocija mednih cesta, kojima bi se omogućila prodaja meda i ostalih pčelinjih proizvoda na kućnom pragu proizvođača, a što bi bila posebno atraktivna turistička ponuda.

Tabela 38. Broj pčelinjih zajednica i proizvodnje meda u HNK-u (2016. – 2019.)

Broj košnica	2016.	2017.	2018.	2019.
Čapljina	4.000	6.000	7.000	7.000
Čitluk	4.700	4.500	4.700	4.500
Jablanica	2.000	1.800	1.800	1.800
Konjic	5.500	4.800	6.600	6.700
Mostar	3.500	7.800	8.600	10.000
Prozor-Rama	2.000	1.600	4.000	2.100
Neum	2.000	2.000	2.450	3.100
Stolac	4.200	4.200	4.850	4.870
Ravno	1.800	1.900	1.900	1.900
UKUPNO:	29. 700	34. 600	41. 000	41. 970

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020.godina

Animalna proizvodnja

Stočarska proizvodnja krupne i sitne stoke usmjerena je na proizvodnju hrane, dok za ostale sirovine (koža, vuna) ne postoji organizovani otkup. Posljednjih godina izražen je tren opadanja stočnog fonda. Broj grla goveda i ovaca se smanjuje, dok broj svinja dosta varira. U brdsko-planinskim predjelima dominiraju pašnjaci i livade pogodni za uzgoj stoke, dok je južni dio kantona s izlaskom na more pogodan za proizvodnju meda i uzgoj ribe, iako se i u ovim dijelovima uzgaja većinom sitna stoka – ovce, koze i svinje. U oblasti stočarstva, prema vrsti proizvodnje i rasnom sastavu, najvažniji su govedarstvo, ovčarstvo, kozarstvo, svinjogojstvo i peradarstvo. Stočarstvo predstavlja budućnost poljoprivrede u HNK-u, a povezano s ostalim granama poljoprivrede pokreće i druge proizvodnje, obezbjeđuje visoko vrijednu hranu i zapošljava radnu snagu tokom cijele godine i značajno podržava dohodak poljoprivrednih gazdinstava.

Zadržao je se tradicionalan način proizvodnje, što može biti prednost u turističkoj ponudi, posebno u ovčarstvu i kozarstvu, gdje je način uzgoja i tehnologija izrade mliječnih proizvoda zadržao autohtoni način proizvodnje, bez većih tehnoloških promjena.

Tradicionalne farme kombinovanog tipa, koje uključuju stado ovaca s nekoliko krava, model je koji osigurava kontinuiranu proizvodnju i preradu mlijeka i mesa i kojeg opterećuje velika usitnjenost posjeda i nedovoljni zemljišni kapaciteti za obezbjeđivanje potrebne količine hrane u zimskim mjesecima.

Govedarstvo

Ova proizvodnja se najvećim dijelom oslanja na mala i srednja gazdinstva, a tek malim dijelom na velike proizvodne jedinice. Ekstenzivna proizvodnja na usitnjenim posjedima (od 3 do 10 grla) ne može zadovoljiti potrebe za mesom i mlijekom te se uglavnom koristi za vlastite potrebe. Posljednjih godina, prvenstveno zbog uvođenja podsticaja za mlijeko, junice i uzgoj goveda u sistemu krava-tele, stvara se bolje ozračje u pasminskom sastavu, kvalitetu i količini proizvoda, te iako se broj goveda smanjuje količina proizvedenog npr. mlijeko raste. Pasminski sastav goveda čine križanci koje je teško definisati u pasmini, osim farme "Vita Vi" d.o.o. Čapljina, koja uzgaja holstein goveda i primjenjuje uzgojno-seleksijske zahvate. Farme krava "Vita Vi" d.o.o. u Višićima kod Čapljine bavi se proizvodnjom mlijeka, uz proizvodnju vlastite silaže na površini od 383 ha. Farma broji 800 krava i proizvodi 12 000 litara mlijeka.

U periodu od prije 15-20 godina, kada su donirana goveda iz raznih dijelova svijeta, došlo je do uvoza goveda upitne uzgojne vrijednosti, a posebno simentalskog goveda čije se potomstvo sljedećih godina križalo s domaćim pasminama goveda. U brdskim predjelima Konjica i Prozor-Rame dominiraju križanci sivog i smeđeg alpskog goveda s kojim se pretapala naša autohtona pasmina buša. U južnim dijelovima kantona i hranom oskudnim dijelovima prevladava genom sivog gatačkog goveda i njegovih križanaca sa bušom.

Tabela 39. Brojno stanje goveda (po kategorijama) u HNK-u (2017. – 2018.)

Godina	Goveda				Goveda % od proizvodnje u F BiH			
	Muzna grla	Junice	Sistem krava-tele	Tov junadi	Muzna grla	Junice	Sistem krava-tele	Tov junadi
2017.	7.450	755	1.340	395	7,3	3,3	16,4	1,7
2018.	6.410	1.230	1.504	670	6,3	5,3	18,4	2,7

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Najznačajnija je proizvodnja mlijeka (cca 20.433.600 l) i mliječnih proizvoda. Na području HNK-a postoji nekoliko prerađivačkih kapaciteta za proizvodnju mlijeka, sira i drugih proizvoda, dok su kapaciteti za proizvodnju maslaca izrazito nedovoljni.

Tabela 40. Brojno stanje goveda i proizvodnja kravljeg mlijeka po općinama (2016. – 2019.)

Godina	2016.		2017.		2018.		2019.	
Općina	Broj goveda	Mlijeko (l)	Broj goveda	mlijeka (l)	Broj goveda	Mlijeko (l)	Br. goveda	mlijeka (l)
Čapljina	1.100	3.500.000	1.100	3.500.000	1.100	3.500.000	1.100	3.500.000
Čitluk	310	590.000	270	586.000	250	585.000	250	585.000
Jablanica	320	595.000	300	583.000	310	590.000	310	590.000
Konjic	1.500	3.380.000	1.600	3.385.000	1.550	3.382.000	1.500	3.380.000

Mostar	2.100	3.600.000	2.000	3.570.000	2.050	3.580.000	2.100	3.660.000
Neum	205	280.000	205	280.000	215	288.000	280	300.000
Prozor-Rama	1.780	3.978.000	1.550	3.510.000	1.130	2.400.000	1.120	2.100.000
Ravno	310	325.000	310	325.000	310	325.000	310	325.000
Stolac	500	700.000	550	701.000	510	700.800	500	700.000
UKUPNO:	8.125	16.948.000	7.885	16.440.000	7.425	15.350.800	7.470	15.140.000

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020.godina

Ovčarstvo

U pasminskom sastavu dominira pramenka sa svojim sojevima koji se razlikuju u fenotipskim i proizvodnim karakteristikama u skladu s uslovima u kojima se uzgajaju. Danas je ostalo svega nekoliko hiljada čistokrvnih ovaca ovog soja, a kako je u pitanju BiH izvorna pasmina ovaca, proizvodi dobivene od ove pasmine predstavljaju autohtone proizvode koji se trebaju zaštititi oznakama kvaliteta (izvornosti, geografskog porijekla i zagarantovani tradicionalni specijalitet). Uzgaja se na područjima nadmorske visine od 300–350 m u općinama: Stolac, Ljubuški, Čapljina, Neum, Ljubinje, Čitluk, Široki Brijeg i Grude.

Na sjevernim brdsko - planinskim predjelima općine Konjic i Prozor-Rame farmeri uzgajaju kupreški soj pramenke, a u posljednje vrijeme značajan je uticaj krupnijeg i mlječnijeg vlašićkog soja pramenke.

Sama ovčarska proizvodnja u nekim elementima stagnira, kako u količini tako i u kvalitetu proizvoda uzgojenih životinja. Ovakvo stanje posljedica je nepostojanja organizovanog uzgojno-seleksijskog ovčarstva u HNK-u i drugih problema, pa samim tim i nema očekivanog napretka u ovčarstvu.

Ovčarstvo karakteriše ekstenzivni način držanja ovaca koji je često bio praćen nomadskom ispašom. No, donošenjem propisa o zabrani nomadske ispaše ovaj način uzgoja ovaca sveden je na minimum. Zabrana nomadske ispaše dovela je do drastičnog smanjenja veličine stada. Većina uzgajivača drži 20 do 70 grla ovaca. U posljednje vrijeme određeni broj uzgajivača svoje stado drži na imanju tijekom cijele godine, a mlijeko se koristi za preradu u proizvodnji ovčjeg sira u tipu hercegovačkog sira iz mijeha i bijelog sira u salamuri. Zabranu držanja ovaca, prema tradicionalnom nomadskom načinu stočarstva, treba razmotriti i omogućiti u kontrolisanim uslovima, prvenstveno kao agroturistički potencijal, ali i u smislu zaštite tradicije i kulturno-historijskog nasljeđa. Ovakav način proizvodnje, uz visok nivo sanitarno-higijenskih uslova za preradu mlijeka, obezbjeđuje visok nivo gotovih proizvoda u skladu s ekološkim zahtjevima.

Tabela 41. Brojno stanje ovaca u HNK-u (2016. – 2019.)

Godina	2016.	2017.	2018.	2019.
Općina				
Čapljina	1.000	4.100	3.000	3.000
Čitluk	6.000	9.000	9.000	8.500
Jablanica	2.300	2.300	2.000	1.700
Konjic	20.000	20.000	20.000	20.000
Mostar	15.000	20.000	20.000	20.000
Neum	1.500	1.500	1.700	1.800
Prozor Rama	9.770	11.100	10.700	11.800
Ravno	1.000	700	600	600
Stolac	12.000	12.500	12.500	12.550
UKUPNO:	68.570	81.200	79.500	79.950

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020.godina

Kozarstvo

Područje Hercegovačko-neretvanskog kantona ima značajan potencijal za uzgoj koza u različitim sustavima uzgoja: otvorenim i poluotvorenim pašnjacima, uzgojem u stajama i kombiniranom uzgoju. Svi navedeni sustavi uzgoja koza su prisutni na terenu. Sadašnje stanje kozarstva karakterizira velika zastupljenost autohtone pasmine - balkanska koza, kao i njenih križanaca sa sanskom kozom s malim genetskim varijabilnostima. Ekstenzivni način držanja u improviziranim stajama i loša hranidba, rezultiraju vrlo malim proizvodnim karakteristikama koza. Prema mnogim zoohigijenskim i hranidbenim normama, koza je slična ovci. Ova sličnost je uslovlila i pojavu sve više kombinovanih stada ovaca i koza. Zbog veće mliječnosti koza, sve više uzgajivača ovaca odlučuje se za uzgoj koza i proizvodnju sira od mješavine kozjeg i ovčjeg mlijeka. No, kako ne postoji organizirani otkup i prodaja kozjeg mesa i mlijeka, onemogućen je značajniji razvoj ove grane stočarstva. Za unapređenje i budućnost razvoja kozarstva neminovna je veća uključenost znanstvenih institucija, rješavanje nesuglasica sa šumskim gospodarenjem, te finansijskom podrškom omogućiti jaču funkciju selekcijske službe, a kroz podsticajnu politiku motivisati uzgajivače. Većina uzgajivača drži 5 do 25 grla. U posljednje vrijeme, pojedini uzgajivači formiraju moderne farme gdje se koze drže na farmi veći dio godine. Treba spomenuti farmu koza "Alpina vlake" d.o.o. Čitluk gdje se uzgaja oko 300 koza, a uzgoj je isključivo stajski što se u proizvodnji kozjeg mlijeka pokazalo veoma uspješnim.

Tablica 42. Brojno stanje koza u HNK-u (2016. – 2019.)

Godina	2016.	2017.	2018.	2019.
Općina				
Čapljina	350	500	500	700
Čitluk	1.100	1.000	1.000	800
Jablanica	1.000	1.000	1.000	800
Konjic	500	600	600	600
Mostar	2.000	3.000	300	3.100
Neum	250	150	150	130
Prozor Rama	400	350	500	700
Ravno	300	80	80	50
Stolac	2.000	2.100	2.200	2.200
UKUPNO:	7.900	8.780	6.330	9.080

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020. godina

Zbog izraženih prirodnih potencijala za proizvodnju kozjeg mesa, mlijeka i proizvoda od kozjeg mlijeka potrebno je proširiti aktuelni organizovani otkup mlijeka, a posebnu pažnju obratiti na ponudu kozjeg mesa na domaćem i stranom tržištu.

Peradarstvo

Proizvodnja jaja i pilećeg mesa ima pozitivne pomake. Proizvodnja je intenzivna, u zatvorenom prostoru uz konvencionalnu prehranu peradi. Slobodan uzgoj peradi je na veoma niskom nivou i uglavnom za vlastite potrebe.

Iz Tabele 43. je vidljivo kako je ukupan broj peradi, kao i broj koka nosilja u 2018. godini povećan u odnosu na 2017. godinu.

Tabela 43. Broj peradi matičnih jata u 2017. i 2018. godini

Godina	2017 (000 kom.)			2018 (000 kom.)		
	Pilenke teških linija /kljun	Pilenke lakih linija./kljun	Pilenke do 18 sedmica/kljun	Pilenke teških linija. /kljun	Pilenke lakih linija/kljun	Pilenke do 18 sedmica/kljun
	15.000	28.700	6.800	19.900	17.600	8.600

Izvor: „Zeleni izvještaj“, Federalno ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

Također je vidljivo da je u 2018. godini došlo do povećanja broja pilenki teških linija, smanjenja broja pilenki lakih linija i povećanja broja pilenki do 18 sedmica starosti.

Područje Hercegovačko-neretvanskog kantona ima izrazito veliki potencijal za ekološko stočarstvo, a posebno za ekološko peradarstvo, uzgoj životinja na ekološki prihvatljiv način uz očuvanje okoliša i proizvodnju visokovrijednih namirnica za ishranu ljudi. Danas dominira intenzivan način u zatvorenim objektima, ali HNK ima velike mogućnosti za ekološki način i slobodan način držanja. Naime, peradarstvo ne zahtijeva velika ulaganja i troškove rada kao držanje drugih vrsta životinja na ekološki prihvatljiv način.

Svinjogojstvo

Aktuelno stanje u ovoj proizvodnji nije na zadovoljavajućem nivou i ne osigurava dovoljnu proizvodnju svinjskog mesa za domaće potrebe. U procesu proizvodnje zastupljen je samo tov svinja. Tov svinja se zasniva na uvezenoj prasadi s ciljem zadovoljavanja potreba domaćeg tržišta. Količina svinjskog mesa koja se koristi u mesnoj industriji tek u maloj mjeri potiče iz domaće proizvodnje, a većina sirovine je iz uvoza. Svinjogojstvo iz prehrambenih razloga ima svoj značaj samo u pojedinim dijelovima kantona.

Mesne pasmine svinja se uglavnom uvoze ili se nabavljaju iz Republike Srpske. Kao posljedica nemogućnosti proizvodnje jeftinije hrane koja se koristi za tov, svinjogojstvo u kantonu koncentrisano je na manji broj farmi s 20 do 50 svinja u jednom turnusu i domaćinstava koja uzgajaju do 5 svinja za osobne potrebe.

Prema podacima iz Registra poljoprivrednih gazdinstava, najveći broj malih farmi nalazi se na području općine Prozor-Rama, s tim da u Prozor-Rami postoji i farma tovnih svinja "Galić commerce" d.o.o. Prozor-Rama kapaciteta oko 2.600 tovljenika iz uvoza u jednom turnusu.

U općinama Neum, Ravno i Čapljina postoje gazdinstva na kojima se uzgajaju toвне svinje, uglavnom od krmača iz vlastitog uzgoja, tako da je stvarno stanje svinjogojstva u HNK-u svedeno na uzgoj svinje za osobne potrebe.

Tabela 44. Brojno stanje svinja u HNK-u (2016. – 2019.)

Godina	2016.	2017.	2018.	2019.
Općina				
Čapljina	1.400	3.000	3.300	1.500
Čitluk	1.350	1.500	1.500	1.000
Jablanica	95	120	120	150
Konjic	-	-	-	-
Mostar	800	1.400	1.500	850
Neum	460	460	460	430
Prozor Rama	2.780	3.060	2.850	3.050
Ravno	90	100	100	100
Stolac	1.200	1.200	1.200	1.200
UKUPNO:	5.330	6.220	6.110	5.630

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020.godina

Ribarstvo

Područje Kantona bogato je vodnim resursima za proizvodnju ribe. Koriste se uglavnom vodotoci koji sa stanovišta kvaliteta i kvantiteta zadovoljavaju veoma zahtjevne uslove za proizvodnju salmonidnih riba.

Ukupna površina ribogojišta za uzgoj akvakulture je cca 38.000 m², a za uzgoj marikulture je cca 5.000 m².

Tabela 45. Proizvodnja ribe i broj ribogojišta u HNK-u (2016. – 2019.)

Općina	Proizvodnja ribe (kg)				Br. ribogojišta			
	2016.	2017.	2018.	2019.	2016.	2017.	2018.	2019.
Konjic	120.000	150.000	80.000	120.000	2	2	2	4
Jablanica	75.000	75.000	75.000	75.000	3	3	3	3
Prozor-Rama	76.000	80.000	85.000	85.000	2	2	2	2
Mostar	477.550	480.000	180.000	180.000	6	6	7	4
Neum	175.550	210.000	210.000	230.000	2	2	2	2
UKUPNO:	924.100	995.000	630.000	690.000	15	15	16	15

Izvor: Informacija o stanju u poljoprivredi HNK-a, 2020.godina

Najveći udio u proizvodnji morskih organizama ima morska riba (orada i lubin) oko 230 t i školjke oko 10 t, prvenstveno dagnje ili mušule. U pogonu za preradu ribe (preduzeće "Žuvela- HB" d.o.o. Stolac) obim proizvodnje se nije značajnije mijenjao u odnosu na prethodni period.

Tabela 46. Trend stočarske proizvodnje na području HNK-a (2014.-2019.)

	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Goveda	11.978	11.838	11.623	11.424	10.640	9.881
Krave i steone junice	9.333	9.366	9.179	8.921	8.123	7.533
Ovce	92.160	90.770	89.620	95.890	94.034	94.872
Ovce za priplod	77.550	76.950	74.900	78.515	76.398	76.210
Svinje	10.678	10.745	10.191	14.984	11.312	9.994
Krmače i suprasne nazimice	930	935	1.045	1.223	920	890
Konji	457	381	387	327	348	380
Kobile i ždrebne omice	148	133	143	133	126	130
Perad (u 000 grla)	161	160	162	154	381	162
Koke nosilje (u 000 grla)	131	127	123	109	103	126
Koze	12.735	10.880	11.430	12.225	11.665	11.737
Košnice pčela	34.100	34.307	33.698	34.600	39.160	42.721

Tabela 47. Trend proizvodnje mlijeka, vune, jaja i meda na području HNK-a (2014.-2019.)

	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Broj muznih krava	8.663	8.686	8.384	8.099	7.379	6.711
Kravlje mlijeko (000 l)	22.719	22.363	22.748	22.387	21.383	19.577
Po muznoj kravi (litara)	2.623	2.575	2.713	2.764	2.898	2.917
Broj muznih ovaca	63.750	61.150	59.500	59.600	58.100	56.900
Ovčje mlijeko (000 l)	2.588	2.404	2.475	2.462	2.401	2.359
Po muznoj ovci (l)	41	39	42	41	41	41
Broj muznih koza	6.910	7.270	7.477	7.295	7.834	7.464
Kozje mlijeko (000 l)	1.244	1.269	1.623	1.424	1.770	1.727
Po muznoj kozi (l)	180	175	217	195	226	231
Broj striženih ovaca	76.560	80.370	75.520	77.650	77.430	80.770
Vuna (t)	98	108	112	113	113	114
Po ovci (kg)	1,3	1,3	1,5	1,5	1,5	1,4
Broj koka nosilica (u 000)	131	127	119	103	108	122
Jaja (000 kom.)	27.302	26.625	23.975	22.898	23.423	27.872
Po kokoši (kom.)	208	210	201	223	217	228
Med (t)	335	340	268	208	367	374
Po košnici (kg)	9,8	9,9	8,0	6,0	9,4	8,7

Ekološki uzgoj stoke

Razlozi nerazvijenosti ekološkog uzgoja stoke (organskog stočarstva) u F BiH, a i u HNK-u su višestruki, od složenosti stočarske proizvodnje (u razvijenim zemljama biljna ekološka proizvodnja je zastupljenija od stočarske), nedovoljne edukovanosti proizvođača i potrošača, nedovoljne opće razvijenosti stočarstva, pa do slabe kupovne moći stanovništva. Jačanje svijesti potrošača o kvaliteti proizvoda, načinu držanja i tretiranja životinja i uticaju stočarstva na okoliš, polako mijenja percepciju stanovništva u pravcu sve većeg interesa za ekološkim animalnim proizvodima. Stoga se, uz odgovarajuće mjere agrarne politike, može očekivati povećan interes proizvođača za ovu vrstu proizvodnje. Proizvodna praksa značajnog broja proizvođača u mnogim je elementima bliska ekološkoj proizvodnji (način držanja i ishrana životinja, ekstenzivna proizvodnja), koja bi se uz odgovarajuću podršku i edukaciju mogla usmjeriti na ekološku (organsku) proizvodnju. Ovo se prvenstveno odnosi na proizvodnju mlijeka i mesa preživača (zahtijeva niži nivo stručnosti, manja kapitalna ulaganja i lakše nabavu ekološke (organske) stočne hrane). Proizvodnja bi se trebala zasnivati na lokalnim pasminama i pasminama kombinovanog tipa proizvodnje. Organizovanje integrisanih ekoloških (organskih) farmi za proizvodnju ratarskih i stočarskih proizvoda bila bi korisna, uz poštovanje standarda i holističkog pristupa ekološke (organske) proizvodnje. Trenutno u Federaciji BiH nedostaje nacionalno akreditaciono tijelo, ovlaštene akreditovane laboratorije, nadzorna tijela i sl., kao i stimulativne i podsticajne mjere neophodne za omasovljenje i razvoj ekološke (organske) proizvodnje u stočarstvu. Ostvarena vrijednost u animalnoj proizvodnji porasla je zbog viših cijena otkupa u 2019. u odnosu na 2018. godinu, iako je kod nekih proizvodnji došlo do značajnog smanjenja obima proizvodnje (mlijeko, perad, svinje, med), a obračunata je na osnovu prosječnih cijena u BiH.

Tabela 48. Vrijednosti animalne proizvodnje ostvarena u 2017./19.g.

Proizvodi	2016.	2017.	2018.	2019.
Mlijeko	8.982.440	8.713.200	8.289.432	8.629.800
Ovce-janjci	17.240.212	20.025.950	20.503.050	21.422.603
Koze-kozlići	3.503.650	3.858.371	2.696.422	4.050.815
Svinje za klanje	1.575.282	1.931.310	1.890.129	1.761.064
Med	4.276.800	3.529.200	7.483.340	5.036.400
Jaja	5.154.625	5.062.748	5.295.940	5.461.446
Perad – brojleri	0	0	0	0
Riba – slatkovodne	5.239.850	5.495.000	4.743.200	4.970.000
Riba – morske	1.755.000	2.100.000	2.100.000	2.300.000
Animalna (KM)	26.222.652	28.739.150	28.792.482	30.052.403
UKUPNO:	137.687.820	134.731.181	141.606.499	162.353.565

Izvor: Općinske službe za poljoprivredu, subjekti iz oblasti poljoprivrede, Izvještaj za Vladu HNK - Stanje u poljoprivredi HNK-a 2020. godina, vlastita obrada (M. Ivanković)

Ukupni prihodi poljoprivrede HNK-a za period 2016.-2019.godine

Ukupni ostvareni prihod biljne i animalne proizvodnje u HNK-u je bio 162.353.565,00 KM u 2019. godini. Ostvareni prihod je prikazan kao zbroj vrijednosti biljne i animalne proizvodnje.

Tabela 49. Vrijednost poljoprivredne proizvodnje ostvarene u 2017./19.g.

	2016.	2017.	2018.	2019.
UKUPNO- Poljoprivreda	137.687.820	134.731.181	141.606.499	162.353.565

Izvor: Općinske službe za poljoprivredu, subjekti iz oblasti poljoprivrede, Izvještaj za Vladu HNK – Stanje u poljoprivredi HNK-a 2020. godina, vlastita obrada (M. Ivanković)

Bruto dodana vrijednost u sektoru u FBiH

Bruto dodana vrijednost (BDV) se izračunava oduzimanjem intermedijarnih inputa od ukupne vrijednosti outputa poljoprivredne proizvodnje.

Tabela 50. Bruto vrijednost proizvodnje i dodana vrijednost poljoprivrede privatnog sektora bez pravnih lica - poljoprivredna gazdinstva za grad-općinu

Hercegovačko-neretvanski kanton						KM
R.b r.	Opis stavke/Godina	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
1.	Bruto vrijednost proizvodnje	201.739.694	207.119.055	174.016.742	224.018.254	228.599.695
2.	Međufazna potrošnja	83.299.013	85.517.690	71.051.273	100.343.008	97.079.424
3.	Bruto dodana vrijednost	118.440.681	121.601.365	102.965.469	123.675.246	131.520.271
4.	Bazni indeks (2015 - 100)=	1,00	1,03	0,87	1,04	1,11
5.	Amortizacija	8.290.848	8.512.096	7.207.583	8.657.267	9.206.419
6.	MIJEŠANI DOHODAK (neto dodana vrijednost)	110.149.833	113.089.269	95.757.886	115.017.979	122.313.852
7.	Broj PG (OPG + PG-PS)		3.611	4.526	5.186	5.671
8.	MIJEŠANI DOHODAK (neto dodana vrijednost)-po PG u KM		31.318	21.157	22.179	21.568

Izvor: Federalni zavod za statistiku i Federalno ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, vlastita obrada (M. Ivanković)

Dakle, BDV poljoprivrede u HNK-u za 2019. godinu je 131.520.271 KM, što je porast za 7% u odnosu na 2018. godinu.

Šuma i drugo šumsko zemljište

Prema zvaničnim podacima, šume i šumska zemljišta zauzimaju 58 % površine Federacije BiH, od čega je 81,8 % u državnom i 18,2 % u privatnom vlasništvu. Problemi zbog višegodišnjeg pravnog vakuuma u sektoru šumarstva su ilegalna sječa i zauzimanje državnog šumskog zemljišta, pojava biljnih bolesti koje ugrožavaju stabilnost šuma i otežana uspostava prava služnosti i zakupa na šumskom zemljištu.

Prema podacima vidljivo je da se proizvodnja i prodaja šumskih drvnih sortimenata u periodu 2015.-2019. godine smanjuje. Od ukupne proizvodnje od 88.000 m³, trupci lišćara čine 36,36 %, dok ostatak čini pretežno ogrjevno drvo.

Tabela 51. Proizvodnja i prodaja drveta u HNK-u (2015. – 2019.)

	Proizvodnja (000 m ³)					Prodaja (000 m ³)				
	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Trupci četinarara	1	1	2	2	1	1	1	2	1	1
Jamsko drvo četinarara	0	-	0	-	0	0	-	0	-	0
Ostalo dugo drvo četinarara	-	-	-	-	0	-	-	-	-	0
Prostorno drvo četinarara	2	3	2	4	0	2	3	2	5	0
Trupci lišćara	32	33	28	24	22	31	30	27	24	21

Jamsko drvo liščara	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ostalo dugo drvo liščara	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Prostorno drvo liščara	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ogrjevno drvo četinarara	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ogrjevno drvo liščara	52	47	42	37	39	51	46	40	36	37
Ostalo grubo obrađeno drvo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
UKUPNO:	88	81	75	67	62	86	70	62	66	59

Ukupna zaliha drvene mase procjenjuje se na 17.546.000 m³, a najznačajniji potencijal je na područjima općina Konjic, Jablanica i Prozor-Rama. Od ukupne površine HNK-a, 181.134 ha (42,45 %) otpada na šumsko zemljište, od čega je 80% (131.796 ha) u državnom vlasništvu, a 20% u privatnom vlasništvu.

Šumarstvo je u kantonu prostorno organizovano kroz četiri šumsko-gospodarska područja i jedno šumsko područje koje nije formalno ustanovljeno:

- ŠGP „Srednje-neretvansko“
- ŠGP „Srednje – neretvansko - krš“
- ŠGP „Konjičko“ o ŠPP "Konjičko - krš," i
- „Šuma na kršu“ izvan ŠGP (nije ustanovljeno i za isto nije izvršena inventura šuma)

Tabela 52. Struktura površine šuma i šumskih zemljišta u HNK-u

Šume i šumsko zemljište	Kategorija	Ukupno (ha)
Obraslo šumsko zemljište	Visoke šume	42.045
	Izdanačke šume	43.480
Šumske kulture		2.373
Neobraslo šumsko zemljište	Sposobno za pošumljavanje	34.348
	Nesposobno za pošumljavanje	58.525
Ukupno šumska zemljišta		181.134
Ukupno šume		88.261
Ukupno neobraslo šumsko zemljište		92.873
Ukupno prod. zemljišta		122.609

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja

Tabela 53. Stanje drvnih zaliha, zapreminskog prirasta i sječivog etata

Podaci za drvenu masu	Vrste drveća	ŠGP „Srednje-neretvansko“(m3)	ŠGP „Konjičko“(m3)	ŠGP „Šume na kršu“(m3)	Ukupno (m3)
DRVNA ZALIHA	Četinari	1.152.002	722.833	225.750	2.100.585
	Liščari	4.003.399	6.071.707	677.250	10.752.35
	UKUPNO:	5.155.401	6.794.540	903.000	12.852.941
GODIŠNJI ZAPREMINSKI PRIRAST	Četinari	37.979	23.631	6.074	67.502
	Liščari	129.820	107.673	14.578	252.071
	UKUPNO:	167.617	131.304	20.652	319.573
GODIŠNJI SJEČIVI ETAT	Četinari	20.014	4.459	-	24.473
	Liščari	49.975	68.916	118.891	237.782
	UKUPNO:	69.989	73.375	118.891	262.255

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja

Ukupna zaliha drvene mase na području HNK-a se procjenjuje na 12.852.941 m³. Sjeverno područje HNK-a, koje je bogatije šumama, uglavnom je obraslo bukvom, mješovitim šumama bukve i jele, te subalpinskom bukvom. Južni dio HNK-a obrastao je makijom, šibljacima i degradiranim šumama bijelog graba i hrasta.

Osnovni problem koji opterećuje ovu oblast je nepostojanje Zakona kojim se regulira šumarstvo. Zbog nepostojanja Zakona o šumama ne mogu se donijeti strateški dokumenti iz oblasti šumarstva (Šumarski program Kantona, Kantonalni šumsko-razvojni plan, Šumskogospodarske osnove), godišnji planovi gospodarenja šumama, te nije definisano gospodarenje šumama, zaštita šuma i finansiranje u oblasti šumarstva. Nepostojanje Zakona o šumama dovelo je do potpune anarhije u oblasti šumarstva.

Nakon donošenja Zakona iz oblasti šumarstva, neophodno je u što kraćem roku donijeti strateške dokumente iz oblasti šumarstva (Šumarski program Kantona, Kantonalni šumsko-razvojni plan, Šumskogospodarske osnove) kojim će se na osnovu stvarnog stanja definisati ciljevi i aktivnosti za sanaciju šteta nastalih zbog nepostojanja Zakona, a potom definisati aktivnosti koje treba poduzeti za unapređenje šumarstva na području HNK-a.

Ruralni turizam

Turizam je jedan od najznačajnijih "korisnika" prirodnih vrijednosti. Diversifikacijom ruralnih ekonomskih aktivnosti, poljoprivrednici i ostalo ruralno stanovništvo u posljednje vrijeme pokušavaju osigurati dodatne izvore prihoda. Za ruralni turizam se može reći da je relativno nova turistička aktivnost koja ima za cilj vratiti čovjeka tradicionalnim vrijednostima i prirodnom okruženju. Pritom je bitno istaknuti da ruralni turizam nije nastao kao potreba za novim turističkim kapacitetima, već kao potreba za očuvanjem i revitalizacijom, odnosno oživljavanjem i pružanjem nove dodatne vrijednosti naslijeđenoj baštini i autentičnom promoviranju tradicionalnih znanja i vještina kroz organizovanost atraktivne i originalne turističke ponude. Kao jedna od glavnih zadaća ruralnog turizma, ističe se pružanje prilike opstanka stanovnicima na selu, te sprječavanje iseljavanja mladih s ruralnih prostora.

Hercegovačko-neretvanski kanton je regija čiste prirode, bistrih rijeka i bogate kulturno-istorijskog nasljeđa. Na osnovu ovih resursa razvili su se mnogi oblici turizma. Planine i riječni kanjoni nude spoj planinskog, izletničkog, zimskog, sportsko-rekreacijskog, ruralnog, eko, lovnog, ribolovnog, rafting te gastro turizma. Planine Čvrstica, Čabulja i Prenj zimi postaju središte skijališnog turizma, zimskih aktivnosti i društvenih okupljanja dok u toplijem dijelu godine privlače ljubitelje raznih sklonosti, od planinara i alpinista do speleologa i orijentalista, izletnika i ljubitelja prirode. S obzirom na brojnost ruralnih naselja koja su pozicionirana u i u blizini prepoznatljivih prirodnih resursa, ruralni turizam ima najveći značaj, a tu su još tradicionalni obrti, direktna prodaja, nepoljoprivredne usluge koji doprinose razvoju ruralnih područja.

Ruralni turizam je spektar aktivnosti, usluga i dodatnih sadržaja koje organizuje ruralno stanovništvo, uglavnom na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima u cilju privlačenja turista u vlastito područje i stvaranje dodatnog prihoda. Važnost ruralnog turizma ogleda se u interakciji poljoprivredne proizvodnje, proizvodnje tradicijskih proizvoda, predstavljanja tradicije, tradicionalne gastronomije i turističkih usluga, odnosno korištenju aktuelnih resursa. Održivi razvoj ruralnog turizma proces je koji omogućava rast i razvoj bez uništavanja i eksploatacije faktora na kojima počiva, kao što su: zdrava klima, nezagađeni vazduh, tlo i voda, očuvana priroda, sačuvana arhitektonska i sociokulturna obilježja, slikoviti pejzaž. U buduću napredak ruralnog turizma potrebno je ugraditi sve principe održivog razvoja, odnosno ekološke, sociokulturne i posebne gospodarske principe održivog razvoja. Pružanje podrške razvoju ruralnog turizma otvara mogućnosti poljoprivredno-prehrambenim proizvođačima za razvoj

dodatnih izvora prihoda, uključujući seoske obrte i proizvode, obzirom na bogato kulturno, prirodno, historijsko i gastronomsko nasljeđe BiH.

Tabela 54. Dolasci turista u HNK-a, 2015-2019.

Godine	Dolasci			Noćenja
	Ukupno :	Domaći turisti	Strani turisti	
2015.	204.224	40.754	161.215	464.166
2016.	233.637	49.717	183.920	492.418
2017.	270.810	48.585	222.225	553.847
2018.	286.814	48.962	237.852	518.214
2019.	317.311	50.883	266.428	607.508

Izvor: Federalni zavod za statistiku/turizam

Analiza registrovanog turističkog prometa u Hercegovačko-neretvanskom kantonu za period 2015. – 2019. godina pokazuje lagan porast. U 2019. godini zabilježeno je 317.311 turističkih posjeta, što je za 36% više u odnosu na 2015. godinu. Broj noćenja u istom periodu iznosi 607.508, odnosno oko 6% više noćenja godišnje. Ne postoji tačna evidencija o broju onih koji posjećuju ruralna područja, ali obzirom na atraktivne prirodne lokacije koje kanton nudi, može se pretpostaviti da 80% turista posjeti jedan dio prirodnog, tj. ruralnog područja. Prema procjeni, udio stranih turista koji posjećuju kanton u protekle četiri godine povećao se za skoro 40%.

Područja koja se ističu kao najprometnije turističke lokacije su: Neum (48% noćenja), Mostar (23% noćenja) i Čitluk (23% noćenja). Analiza turističke potražnje prema općinama ukazuje na mogućnosti razvitka ruralnih krajeva u svakoj općini. U turističkim aranžmanima već postoje ponude za obilazak pojedinih turističkih lokacija – zaštićena područja Park prirode Hutovo blato i Blidinje, Spilja Vjetrenica, te pojedinačne prirodne lokacije kao što su: Vrelo Bune i Bunice (Mostar), slapovi na Trebižatu (Čapljina), Boračko jezero (Konjic), tradicijsko selo Lukomir (Konjic), kanjon Rakitnice (Konjic), Ramsko jezero (Rama) i slične izletničke lokacije u prirodi, uključujući biciklističke staze koje povezuju ruralna područja i privremene ugostiteljske objekte s turističkom ponudom.

Tabela 55. Noćenja u HNK-u u 2019. godini prema općinama

Grad/općina	Broj dolazaka	Broj noćenja	Broj dolazaka (%)	Broj noćenja (%)	Prosječna duljina boravka
Neum	132.760	292.773	41,84	48,19	2,2
Čitluk	64.024	155.908	20,18	25,66	2,4
Mostar	108.915	140.408	34,32	23,11	1,3
Konjic	6603	10535	2,08	1,73	1,6
Jablanica	3.381	5.631	1,07	0,93	1,7
Čapljina	1.078	1.643	0,34	0,27	1,5
Ravno	393	420	0,12	0,07	1,1
Prozor	157	190	0,05	0,03	1,2
UKUPNO:	317.311	607.508	100,00	100,00	1,9

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Analiza vremenske distribucije noćenja u kantonu u 2019. godini (Tablica 35.) pokazuje da turizam u HNK-u odlikuje **relativno visoka sezonalnost turističke potražnje**. Najveći dio turističke potražnje (oko 70% noćenja) ostvaruje se u ljetnom periodu (maj – septembar) što stvara mogućnost jačeg razvoja turizma u područjima izvan gradova.

Tabela 56. Noćenja po mjesecima u HNK-u u 2019. godini

Mjesec	Broj dolazaka	Broj noćenja	Broj dolazaka (%)	Broj noćenja (%)
I	4.506	8.133	1,42	1,34
II	7.262	11.603	2,29	1,91
III	11.864	17.378	3,74	2,86

IV	30.391	50.325	9,58	8,28
V	40.256	71.198	12,69	11,72
VI	39.777	78.965	12,54	13,00
VII	39.097	86.690	12,32	14,27
VIII	44.923	103.748	14,16	17,08
IX	42.132	82.426	13,28	13,57
X	38.401	67.870	12,10	11,17
XI	11.028	17.522	3,48	2,88
XII	7.674	11.650	2,42	1,92
UKUPNO:	317.311	607.508	100,00	100,00

Izvor: Federalni zavod za statistiku. (2020). *Kantoni u brojka.*

U HNK-u je registrovano 4.520 poljoprivrednih gazdinstava od koji je najveći broj (3034 ili 67%) veličine do 1 ha. Takozvana mala porodična gazdinstva predstavljaju nosioce agroturizma jer su zbog veličine posjeda orijentisani na razvoj popratnih poljoprivrednih aktivnosti. Također, u naseljenim mjestima (selima) postoje gazdinstva koja nemaju poljoprivrednu proizvodnju, ali razvijaju turističku ponudu u seoskom prostoru (ugostiteljski objekti, smještajni objekti i sl.).

Resursno-atraktivna osnova u turizmu

Hercegovačko-neretvanski kanton je klimatski, orografski i pejzažno veoma raznolik i prirodno pogodan za razvoj ruralnog turizma. Osim planinskih sela u kojima dominira jedinstvena ponuda doživljaja tradicionalnog sela (selo Lukomir) do ruralnih područja sa suvremeno-tradicijskom ponudom etno-sela do agroturističke ponude na postojećim PPG-ovima.

Prednosti ruralnog turizma u HNK-u su veliki broj prirodnih (nezagađenih) područja, postojeći nedovoljno valorizirani kapaciteti (lovačke kuće, crkve, narodne priče i legende), mogućnost cjelogodišnje turističke sezone, mogućnost prodaje proizvoda "u vlastitom dvorištu", mogućnost dopunske zarade iz dodatnih usluga (suveneri, smještaj, ubiranje ljetine i plodova, kamping, usluge hrane i pića, sudjelovanje u tradicionalnim aktivnostima kao što su proizvodnja vina, rakije, branje ljekovitog bilja i sl.), gostoljubivi žitelji u seoskim kućanstvima, bogata multietnička baština i postojanje prirodnih znamenitosti.

Aktuelna turistička ponuda, koja se može smatrati turističkom ponudom u ruralnom području, nalazi se u zaštićenim područjima parkova prirode Blidinje i Hutovo blato, gdje je osigurana cijela ugostiteljsko-turistička ponuda za jednodnevne i višednevne izlete, povezivanjem ruralnih područja biciklističkim (Ćiro), planinarskim stazama (ViaDinarica) i vinskom cestom, lokacijama s ponudom gastro-tradicionalne hrane te doživljaj sela u modernim malim motelima u ruralnom području Ravnog.

Uz navedene, u kantonu se nalazi niz prirodnih vrijednosti prepoznatih u klasifikaciji zaštićenih prirodnih dobara kao što su: spilja Vjetrenica u Ravnom, vrelo Buna u Blagaju, vodopad na Bregavi u Stocu, Hajdučka vrata na Čvrnsnici, Blidinjsko jezero, Boračko jezero, izletišta na Čvrnsnici, Čabulji, Prenju, Veležu, gradsko izletišta na Buni, vodopad na Trebižatu u Čapljinu i druge izletničke lokacije. Poseban doživljaj turistima u ruralnim područjima pružaju uređene staze (biciklističke ili pješačke) s odmorišnim lokacijama u selima.

Turističku ponudu u ruralnim područjima upotpunjuje ugodna mediteranska i submediteranska klima s toplim ljetima, vizualno privlačni prirodni krajolici te obilje ljekovitih (kadulja, smilje, vrijesak i dr.) i rijetkih (munika) biljnih vrsta kojima se potiče razvoj zdravstvenog turizma.

Ruralna područja imaju specifičnu infrastrukturu. Spoj tradicije, kulture i običaja uticao je na način gradnje kuća i razvoj domaćinstava. Specifičan način života u skladu s prirodom doprinjeo je razvoju tradicionalne običajne kulture s izraženim etnografskim stilovima (selo Lukomir). Ovoj ponudi se mogu dodati ostatci arheoloških lokaliteta (paleontološka nalazišta, rimski bunari u Boljunima, Ronim poljanama, Barama), ostatci rimskih građevina, stećci i dr.

Resursno atraktivna osnova ruralnih područja kantona je bogata s različitim sadržajima i kao takva čini dobru podlogu za razvoj ruralnog turizma.

Prostorne karakteristike

Hercegovačko-neretvanski kanton kao administrativno-teritorijalna jedinica obuhvata jugoistočni dio područja Federacije Bosne i Hercegovine. Zbog svog položaja i velike heterogenosti prostora, područje HNK-a obuhvaća tri klimatska pojasa: mediteranske, submediteranske i planinske klime. Mediteransko i submediteransko područje pogodno je za razvoj poljoprivrede, a naročito stakleničke proizvodnje. Viši dijelovi kantona uglavnom su nepovoljniji za poljoprivrednu proizvodnju zbog količine i rasporeda padavina i temperatura.

Tabela 57. Agroklimatski indikatori (01/2018.-01/2021., prosječne vrijednosti) s iMetos 3.3 agroklimatskih stanica u HNK-u

Agroklimatski indikatori	T zraka (°C)	Temp. tla (°C)	Tačka rosišta (°C)	Relativna vlažnost (%)	Padavine (mm)	Vlažnost lista (min)
Čapljina	15,74	16,79	6,79	59,68	88,53	6732,65
Čitluk	15,92	16,58	7,14	60,78	81,22	4784,56
Jablanica	13,31	14,12	8,04	74,65	137,08	6895,74
Konjic	12,68	14,30	8,61	81,09	77,95	3272,79
Mostar	15,63	17,93	7,97	66,51	128,48	5244,16
Neum	14,88	15,63	7,54	66,79	124,20	6079,26
Prozor-Rama	11,36	12,33	7,26	79,31	91,54	7744,46
Ravno	15,35	15,11	7,86	66,14	141,81	10473,97
Stolac	14,80	14,39	7,76	68,65	86,43	3856,47

Ruralni okoliš

Na osnovu dostupnih podataka procjenjuje se da je **kvalitet vazduha** uglavnom zadovoljavajući, zahvaljujući povoljnim klimatskim uslovima, a prvenstveno usljed prirodne prozračnosti ovog područja. Periodična onečišćenja koja ne prelaze granične vrijednosti odnose se uglavnom na nešto više koncentracije lebdećih čestica i dušikovih oksida te troposferskog ozona (tokom sunčanog vremena), koja se najčešće javljaju iz stacionarnih izvora (ložišta u domaćinstvima tokom zimskih mjeseci) i mobilnih izvora (saobraćaj), kao i tijekom periodičnih požara.

Područje HNK-a je bogato **vodnim resursima** s dobro razvijenom nadzemnom i podzemnom hidrološkom mrežom. Okosnicu ove mreže čini rijeka Neretva sa svojim pritokama, što pruža velike mogućnosti za navodnjavanje u poljoprivrednoj proizvodnji, agroturizmu i turizmu. Park prirode Hutovo Blato i prirodna jezera Bladinje, Boračko i Blatačko, uz vještačka jezera: Jablaničko, Ramsko, Salakovac i Mostar također su veliki vodni potencijal koji se ne koristi za snabdijevanje vodom u proizvodnji hrane. Kvalitet površinskih voda, kao i kvalitet mora je zadovoljavajući, s visokim ili dobrim ekološkim stanjem/potencijalom vodnih tijela na području kantona, u skladu s važećom zakonskom regulativom (Odluka o karakterizaciji površinski i podzemnih voda, referentnim uslovima i parametrima za ocjenu stanja voda i monitoring voda („Službene novine F BiH“, broj: 1/14); Okvirna direktiva o vodama (2000/60/EZ).

Najčešći izvori onečišćenja voda su: poljoprivreda, energetski sektor i industrija, uzgoj i eksploatacija šuma, ruralna naselja bez kanalizacionih sistema, urbana naselja bez kolektora za kanalizacione sisteme. Ekosistemi voda na kopnu, a osobito stajaćica, ugroženi su pojavom eutrofikacije, uslijed neplanske urbanizacije i neodržive poljoprivredne prakse. Posljedično organsko onečišćenje (povećanja koncentracije hranjivih tvari, prvenstveno dušika i fosfora) ili biološke zagađenje (unos

alohtonih/ invazivnih vrsta) ovih ekosistema dovodi do prekomjernog razmnožavanja cijanobakterija i algi, smanjujući uporabnu vrijednost vode za poljoprivrednu proizvodnju i u rekreacijske svrhe. Prema procjeni rizika od eutrofikacije (Rješenje o proglašenju zaštićenih područja podložnih eutrofikaciji i osjetljivim na nitrata u Federaciji BiH, Federalno ministarstvo okoliša i turizma (br. 04-23-367/18) na području HNK-a, vodna tijela procijenjena osjetljiva na nitrata su : Jablaničko jezero, Ramsko jezero i GKB Trebišnjica, dok su pod vjerovatnim rizikom procijenjeni: Lukoč, Boračko jezero, Svitavsko jezero, Deransko jezero, akumulacija Salakovac, akumulacija Grabovica i Blidinjsko jezero. Ukupna površina zaštićenih vodnih područja u HNK-u podložnih eutrofikaciji iznosi 23.677,53 ha.

Uprava za vode kao organizaciona jedinica Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNK-a obavlja upravne, stručne i druge poslove koji se odnose na korištenje voda (u svrhu javnog vodosnabdijevanja, flaširanja vode za piće, navodnjavanja, proizvodnju električne energije, uzgoja ribe, rekreaciju i druge namjene), zaštitu voda od zagađenja i zaštitu od štetnog djelovanja voda, planiranje razvoja u oblasti voda i sudjelovanje u izradi planskih dokumenata, izdavanje vodnih akata (prethodne vodne saglasnosti, vodne saglasnosti i vodne dozvole) za objekte i radove koji utječu na režim voda, organizovanje, finansiranje i monitoring razvojnih i istraživačkih projekata u ovoj oblasti, izradu propisa iz oblasti voda, implementaciju postupka za dodjelu koncesija iz oblasti voda te drugih poslova, a sve u skladu sa zakonskom regulativom koja uređuje predmetno područje.

Izuzetna heterogenost prostora, očuvanost i raznovrsnost kopnenih i vodenih staništa, specifična geološka prošlost te raznovrsnost reljefnih oblika i klimatskih faktora usloveli su visok stepen **biološke i pejzažne raznolikosti** na području HNK-a. Ovo područje je veoma zanimljivo s ihtiološkog stanovišta, prvenstveno zbog brojnih endemskih vrsta. Rezultati monitoringa ihtiofaune u HNK-u ukazuju na relativno stabilne populacije riba u tekućicama i stajaćicama ovog područja, koje prema sastavu zajednica pripadaju pastrvskim (salmonidnim) i šaranskim (ciprinidnim) vodama. Međutim, u pojedinim vodnim tijelima identifikovane su i alohtone vrste, među kojima su i invazivne vrste, čije povećanje broja može negativno uticati na autohtonu faunu. Noviji podaci (2017. i 2018. godina) ukazuju na izvrsno stanje morskih ribljih zajednica u Neumskom zaljevu. Prema podacima iz 2018. godine, 75% ukupnog ulova morske ribe čine vrlo komercijalne (gavun, cipal bataš, list) i komercijalne vrste (oliga, cipal balavac, cipal putnik, cipal zlatar, orada, salpa, špar, arbun, fratar, lubin, razok, trlja blatarica). Biološka raznolikost HNK-a je iznimno bogata i u pogledu ornitofaune i sisavaca. Prema dostupnim podacima, na području HNK-a zastupljene su stabilne populacije smeđeg medvjeda (*Ursus arctos* Linnaeus, 1758), vuka (*Canis lupus* Linnaeus, 1758), divokoze (*Rupicapra rupicapra* Linnaeus, 1758), obične srne (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758), a prisutne su i broje vrste lovne divljači na vrlo raznovrsnim staništima od riječnih nizina do planinskih vrhova, što je dobra osnova za razvoj lovnog gospodarstva. Osim za daljnji razvoj ribarstva i lovstva, područje HNK, posebno njegovi sjeverni dijelovi, su pogodni za održivo korištenje sporednih šumskih proizvoda, te je ovu djelatnost potrebno zakonski urediti i unaprijediti. Visok stepen biološke i pejzažne raznolikosti na području Hercegovačko-neretvanskog kantona usloveli su proglašenje niza zaštićenih prirodnih cjelina: parkova prirode, specijalnih rezervata, spomenika prirode, rezervata prirodnih predjela te niza zaštićenih biljnih i životinjskih vrsta. Ukupna površina parkova prirode (Hutovo blato i Blidinje) u HNK-u iznosi 23.911 ha ili 6,5% teritorija. Osim toga, spomenik prirode, špilja Vjetrenica, s dijelom Popovog polja, u postupku je kategorizacije za zaštićeni pejzaž Vjetrenica – Popovo polje, površine 4.713 ha, te je kao takvo ovo zaštićeno područje nominovano za UNESCO-ov spisak Svjetske prirodne baštine.

Ruralna infrastruktura

Ruralna područja imaju specifične infrastrukturne potrebe, naročito povezane s razvojem mreža vodosnabdijevanja i kanalizacije, a koje utiču na dio ruralnog stanovništva. Unapređenje ruralnog prevoza i komunikacija također značajno doprinosi razvoju ruralnih područja, a osobito sa stanovišta bolje povezanosti s urbanim centrima.

Uprkos vodnom bogatstvu, priključenost stanovništva na javnu **mrežu vodosnabdijevanja** značajno se razlikuje među jedinicama lokalne samouprave (JLS). S obzirom na stepen priključenosti stanovništva na javne sisteme vodosnabdijevanja među JLS-ovima, iskazana je problematika vodosnabdijevanja u ruralnim područjima, kako za domaćinstva, tako i za navodnjavanje poljoprivrednih površina i napajanje stoke. Pojedina naselja nisu obuhvaćena postojećim sistemima vodosnabdijevanja te je snabdijevanje vodom ograničeno na čitrnje i cisterne za vodu. Problemi po pitanju vodoopskrbe u HNK-u su i veliki gubici vode, koji se procjenjuju na 49,7%.

Tabela 58. Priključenost stanovništva HNK-a na mrežu vodosnabdijevanja i kanalizacionu mrežu i gubici vode u sistemu vodosnabdijevanaj

Grad/općina	Priključenost na vodovod (%)	Priključenost na kanalizaciju (%)	Gubici vode u sistemu
Čapljina	95,98	32,14	68,00
Čitluk	100,00	34,24	26,67
Jablanica	69,37	57,98	33,45
Konjic	56,76	41,74	33,33
Mostar	97,57	72,67	49,80
Neum	63,25	39,53	63,05
Prozor-Rama	40,70	18,50	50,75
Ravno	-	-	-
Stolac	58,45	35,21	72,59
Ukupno:	72,76	41,50	49,71

Izvor: Agencija za vodno područje Jadranskog mora, 2019. godina (izračun)

Sustav odvodnje **otpadnih voda** u HNK-u uglavnom je regulisan i ograničen na uža gradska središta, a oko 41,5 % stanovništva kantona je priključeno na kanalizacionu mrežu. Ruralni dijelovi kantona uglavnom nemaju organizovan sistem odvodnje i zbrinjavanja otpadnih voda, već je zbrinjavanje otpadnih voda riješeno septičkim jamama, koje često nisu odgovarajuće prema sanitarno-tehničkim propisima.

Prema podacima iz 2018. godine, prosječna dnevna proizvodnja komunalnog **otpada** iznosi 1,0 kg/st/dan, odnosno na godišnjem nivou 345 kg/st/god. Usluge odvoza komunalnog otpada obuhvataju oko 82% domaćinstava iz urbanih i jednog dijela pristupačnih ruralnih područja, od čega je nivo reciklaže veoma nizak (oko 3%). U ruralnim sredinama HNK-a generalno je loša pokrivenost organizovanog odvoza komunalnog otpada, koji se u prosjeku obavlja dva do tri puta sedmično. Poseban problem u HNK-u su neuređena (ilegalna, divlja) odlagališta otpada, čiji ukupan broj prema dostupnim podacima iznosi 107 (iako je prema procjenama taj broj i veći). Prikupljanje i zbrinjavanje otpada iz poljoprivrede i šumarstva nije u nadležnosti JLS-ova, već odgovornost proizvođača otpada. Biorazgradivi otpad iz ovih djelatnosti potrebno je kompostirati, a opasni otpad (npr. pesticidi, umjetno đubrivo, ambalaža za hemikalije) evidentirati i zbrinuti na odgovarajući način.

Kanton ima zastupljene različite vrste **saobraćaja** (autoceste, magistralne i regionalne ceste, zračni i željeznički promet), što je komparativna prednost i potencijal za daljnji razvoj ruralnih zajednica, kao i proizvodnog i uslužnog sektora. Prirodni potencijali HNK-a za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora su od iznimne važnosti za daljnji razvoj ruralnih područja te u narednom periodu treba obratiti pažnju na dobivanje električne energije iz sunca i vjetra. Fotonaponski sistemi su posebno pogodni za ruralna područja, kao i za naselja ili objekte kojima je zbog udaljenosti otežan priključak na postojeću elektroenergetsku mrežu.

Pokrivenost zemljišta

Geološko-litološka građa, geomorfologija, raznovrsna klima i vegetacija usloveli su pojavu 19 tipova tala na relativno malom prostoru HNK-a. Najrasprostranjenija tla su: crnica na vapnencu i dolomitu – kalkomelanosol (126.301 ha), smeđe tlo na vapnencu i dolomitu – kalkambisol (107.123 ha) i rendzine

(46.116 ha). Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja za 2019. godinu, najveći dio teritorije HNK-a čini šumsko zemljište koje pokriva 42,6% teritorije. Poljoprivredno zemljište obuhvata 42,2% teritorije, od čega najveći dio čine pašnjaci (23,3%), među kojima je značajan dio krških degradiranih pašnjaka ograničene produktivnosti. Obradive površine obuhvaćaju 18,9% teritorije, kojeg čine: oranice i vrtovi (10,4% teritorije), livade (6,6%), voćnjaci (1,3%) i vinogradi (0,6%). Prema navedenim podacima po stanovniku kantona dolazi 0,86 ha poljoprivrednog zemljišta, te 0,38 ha obradivih površina. Izgrađeno zemljište i hidrografija zauzima oko 2,8% ukupne površine HNK-a.

Tabela 59. Pokrivenost zemljišta u 2019. godini po općinama/gradovima

Poljoprivredna površina	Čapljina	Čitluk	Jablanica	Konjic*	Mostar	Neum	Prozor-Rama	Ravno	Stolac	Ukupno:
Ukupno:	15.716	8.675	7.864	40.683	32.196	14.998	21.176	20.753	23.846	185.907
obradiva površina (oranice, vrtovi, voćnjaci, vinogradi livade)	13.276	4.098	1.974	18.963	11.695	932	17.876	9.122	5.293	83.229
pašnjaci	2.440	4.577	5.890	21.675	20.501	14.066	3.300	11.631	18.553	102.633
ribnjaci	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
trstici i bare	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
% neobrađenog zemljišta	64,0	69,1	13,6	48,2	54,8	61,6	91,8	89,6	84,2	67,7

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, 2020.godina (*prema dostavljenim podacima općine Konjic)

U HNK-u najviše su zastupljena zemljišta V, VI i VII bonitetne kategorije s 89,73 %. Udio najkvalitetnijeg zemljišta (II-IV bonitetne kategorije) je 10,27%, dok zemljišta I bonitetne kategorije nedostaje u HNK-u.

Tabela 60. Agrozone i bonitetne kategorije zemljišta u HNK-u

Agrozone	I				II		III		Ukupno:
Bonitetne kategorije	II	III	IV a	IV b	V	VI	VII		
Čapljina	1.655,30	1.448,26	379,51	784,12	1.239,50	1.388,24	8.587,78		15.482,71
Čitluk	0,00	2.045,97	40,46	1.981,98	526,36	178,55	2.951,44		7.724,76
Jablanica	0,00	72,64	218,05	263,34	651,16	325,37	10.126,73		11.657,29
Konjic	0,00	256,28	0,00	1.779,81	6.707,14	9.183,90	35.151,48		53.078,61
Grad Mostar	0,00	701,37	1.109,37	2.162,97	3.347,73	22.881,83	30.539,73		60.743,00
Neum	0,00	400,38	0,00	123,84	512,85	804,60	6.693,99		8.535,66
Prozor-Rama	0,00	0,00	0,00	1.206,27	1.509,54	4.736,01	17.315,92		24.767,74
Ravno	630,56	1.306,56	0,00	59,67	665,66	971,46	7.924,70		11.558,61

Stolac	0,00	381,92	0,00	2.221,85	1.388,70	6.084,21	3.189,44	13.266,12
Ukupno:	2.285,86	6.613,38	1.747,39	10.583,85	16.548,64	46.554,17	122.481,21	206.814,50
Procenat (%)	1,11%	3,20%	0,84%	5,12%	8,00%	22,51%	59,22%	100,00%

Područja s manje pogodnosti (LFA)

Područja s manje pogodnosti (*Less Favoured Area - LFA*) u Bosni i Hercegovini klasifikovana su prema nadmorskoj visini, nagibu i demografskim karakteristikama:

- zemljišta iznad 800 metara nadmorske visine (LFA 800);
- zemljišta od 600 – 800 metara nadmorske visine s prosječnim nagibom iznad 16% (LFA 600-800, nagib >16%);
- zemljišta između 300 – 600 metara nadmorske visine s prosječnim nagibom većim od 25% (LFA 300-600, nagib >25%),
- naseljena mjesta/općine gdje je gustina naseljenosti manja od 45/km² (LFA PD<45).

Zemljišta viša od 800 m nadmorske visine (LFA 800) osobito su prisutna u sjevernom dijelu kantona: dijelovi općina Konjic, Prozor/Rama, Jablanica te dio Grada Mostara. Uslijed izražene inklinacije terena, podložnosti tla eroziji i planinske klime ova područja su uglavnom manje pogodna za poljoprivrednu proizvodnju. Mjestimično su obrasla šumama i pašnjacima, dok se na višim nadmorskim visinama javljaju ogoljene oblasti i krš. Obradive površine ograničene su na krška polja i uvale, a na područjima s pašnjacima moguća je stočarska proizvodnja. Na jugu kantona, dijelovi općina Neum i Ravno mogu se svrstati kao područja manje pogodnosti prema kriterijima nadmorske visine i nagiba (LFA 800; LFA 300-600, nagib >25%), odnosno prema kriteriju gustine naseljenosti (LFA PD<45).

Uz navedeno, zemljišta koja su rizična zbog prisutnosti mina i neeksplozivnih sredstava se također mogu klasifikovati kao manje pogodna područja obzirom na ograničenja za razvoj poljoprivrede. Ukupna sumnjiva površina pod minama na području HNK-a iznosi 101.201 km². Najveće sumnjive površine nalaze se na području Grada Mostara (28,83 km²) i općine Konjic (24,83 km²).

Tabela 61. Raspored sumnjivih površina u HNK-u

Općina/grad	Sumnjiva površina (km ²)	Najkontaminiranija područja
Čapljina	0,38	
Čitluk	0,00	
Jablanica	5,09	Pravac Bokševica-Slatina-Doljani
Konjic	24,83	Zaslivlje, Zabrdje, Bijela, Ljubina, Borci, dio planine Prenj, područje oko Glavatičeva
Mostar	28,83	Vituša, Raštani, Kutli, Podveležje, Orlovac, Buna, Krivodol
Neum	2,15	
Prozor-Rama	11,44	Od Doljana do granice s općinom Gornji Vakuf-Uskoplje, pravac Ravašnica-Idovac-Gušće polje
Stolac	13,01	Stoca: Rotimlja, Hodovo, Ljubljani, Komanje brdo, Gornja i Donja Duboka
Ravno	15,47	Čavaš, Dvorsnica, Ravno, Čvaljina, Zavala, Budim Do, brdska područja do državnih granica
UKUPNO:	101,201	

Izvor: Studija - Procjena ugroženosti područja HNK-a od prirodnih i drugih nesreća, 2016. godina

Intenzitet poljoprivrede

Intenzitet poljoprivredne proizvodnje predstavlja ulaganja proizvodnih resursa po jedinici kapaciteta: površina zemljišta, grlo stoke, stablo itd. Prema intenzitetu, proizvodnja je intenzivna (velika ulaganja proizvodnih inputa) ili ekstenzivna (niska ulaganja proizvodnih inputa).

Tabela 62. Intenzitet poljoprivrede

Proizvodnja	2019.	Intenzitet proizvodnje
Voćarstvo	vrijednost proizv./broj stabala 74.842.800 KM/ 3.578.986 stabala	21
Vinogradarstvo	vrijednost proizv./ha 26.390.000 KM/2594,39 ha	279,58
Povrtlarstvo	vrijednost proizv./ha 871.100 KM/4602 ha	189,29
Animalna proizvodnja	uslovno grlo/ha 14.079,1 UG/102.633 ha	0,14 (veoma slaba)

Stanje i zaštita poljoprivrednih staništa

Neracionalno korištenje zemljišta i neplansko upravljanje ovim praktički neobnovljivim resursom proteklih nekoliko desetljeća, doveli su do gubitka tala u HNK-u. Navedeno se posebno odnosi na kvalitetna tla, koja ionako predstavljaju ograničen resurs u kantonu, a nisu dovoljna zaštićena za upotrebu u poljoprivredi i šumarstvu. Prema procjenama, stepen gubitka poljoprivrednog tla u ranijem periodu iznosio je oko 6% na godišnjem nivou. Najznačajnijim uzrocima oštećenja zemljišta u HNK-u se smatraju sljedeći procesi onečišćenja/zagađenja, degradacije i destrukcije tla.

Otpadne vode i plinovi iz industrije i odlagališta otpada te emisije sa prometnica smatraju se izvorima **onečišćenja tla**. Prema dostupnim podacima iz recentnih istraživanja tla na onečišćenja/zagađenja teškim metalima i ostacima pesticida, tla ovog područja imaju relativno dobro stanje. Prosječna vrijednost bakra u tlu iznosi 24,49 mg/kg, što je ispod prosjeka EU-a. Među aktivnim tvarima u tlu kultura na području HNK-a najčešće su detektirani ostaci boskalida, fluopirama i tebukonazola. Granične vrijednosti ovih aktivnih tvari u tlu nisu određene nacionalnim ni EU zakonom, ali su njihove koncentracije u tlu usjeva na području HNK-a bile su niže od propisanih maksimalnih dozvoljenih nivoa ostataka (MRO) u EU za plodove. Također, vrijednosti ostataka pesticida u analiziranim uzorcima tla na području kantona bile su niže u odnosu na dostupne podatke za tla u Europi.

Degradacija tla u HNK-u je najčešće prisutna u obliku erozije, uslijed nepravilne obrade ili intenzivne sječe šuma. Teži oblik oštećenja tla je njegova **destrukcija**, a na području kantona najčešći uzroci destrukcije su: površinski kopovi, šljunokopi, odlagališta industrijskog i komunalnog otpada, posljedice ratnih aktivnosti, izgradnja naselja, industrije i putevi.

Obzirom da kanton ima ograničene resurse u pogledu kvalitetnog zemljišta, nužno je optimalno, racionalno i održivo upravljanje ovim neprocjenjivim resursom. U svrhu zaštite tla i poboljšanja njegovih proizvodnih sposobnosti potrebno je sprovesti odgovarajuće agromelioracijske i hidromelioracijske mjere, uz kontrolisanu urbanizaciju i industrijalizaciju u zemljišnim zonama niže bonitetne vrijednosti. Iako rezultati sporadičnih istraživanja pokazuju relativno dobro stanje tla po pitanju ostataka pesticida u tlu, ovaj trend se treba nastaviti promoviranjem integrisane i organske poljoprivredne proizvodnje i održivih poljoprivrednih praksi.

Korištenje voda u poljoprivredi

Prema procjenama, na riječnom slivu Neretve i Trebišnjice u Federaciji BiH ima 1.007,77 km² poljoprivrednih površina (uključujući voćnjake i vinograde), što čini 17,64% od ukupne površine sliva u Federaciji BiH. Ne postoje službeni podaci o navodnjavanim površinama niti kulturama koje se

navodnjavaju za ovo područje. Procjenjuje se da sadašnje stanje obuhvata sistemom navodnjavanja na vodnom području Jadranskog mora iznosi oko 1.250 ha. Prema pojedinim analizama sektora poljoprivrede, bruto potrebna količina vode za navodnjavanje, uključujući gubitke, za ovo područje u prosjeku iznosi između 4.000 i 5.000 m³/ha godišnje.

Iako se na području HNK-a nalaze značajne poljoprivredne površine i zadovoljavajući vodni resursi, infrastruktura za navodnjavanje općenito nije zadovoljavajuće razvijena. Prema procjenama, navodnja se tek oko 8,6% iskorištenog poljoprivrednog zemljišta. Uglavnom su prisutni manji individualni sistemi koji vodu zahvaćaju jednim dijelom iz bunara, a drugim dijelom iz vodotoka, koja se onda otvorenim kanalima distribuiše po području. Osim toga, velik problem predstavlja i sve izraženiji trend crpljenja podzemnih voda individualnim manjim pumpama, što u konačnici može uticati na smanjenje nivoa podzemne vode, posebno u periodu suše, što doprinosi izdizanju slane vode, tj. zaslanjenju šireg područja uz Neretvu (vodotoka, vodonosnih slojeva, zemljišta). Uzimajući u obzir važnost poljoprivredne djelatnosti na području kantona, navodnjavanja i odvodnje kao tehničkih mjera kojima se postiže kvalitetnija proizvodnja, saradnja sektora vodoprivrede i poljoprivrede izuzetno je važna u izradi studije hidromeliorizacijskih sistema, odnosno donošenju konkretnih mjera za poboljšanje poljoprivredne proizvodnje. U tom smislu, jedan od razvojnih prioriteta bio bi zaustavljanje daljeg propadanja postojećih sistema i njihovo osposobljavanje u skladu sa novim uslovima i potrebama, a sve u okviru održivog korištenja voda.

Kvalitet vode za piće

Hercegovačko-neretvanski kanton ima značajne resurse pitke vode. Ukupna raspoloživa količina pitke vode procjenjuje se na 6.795 m³/s, što je oko 21,4% ukupno raspoložive vode za piće u Federaciji BiH. Za vodosnabdijevanje se koriste uglavnom voda dobrog kvaliteta, iz vrela i izvora i podzemne vode, posebno vode iz intergranularnih sredina za koje je značajna sposobnost autopurifikacije (samopročišćavanja), tako da se provodi samo njihova dezinfekcija.

Organske tvari tla na obradivim površinama

Organski spojevi tla su najvažniji faktor njegove plodnosti. Sadržaj humusa u tlu je nestabilan i promjeljiv te zavisi o specifičnoj biološkoj raznolikosti tla. U HNK-u većina tala (56%) srednje je humoznosti, dok visok sadržaj humusa ima oko 35,3% obradivih tala. Niži sadržaj humusa zabilježen je na 8,7% obradivih tala, a nedostatak organske tvari izražen je na aktivno obradivim zemljištima na području općina Čitluk, Čapljina, Neum, Ravno, Stolac te u južnim dijelovima grada Mostara. Crvenila i aluvijalna tla - fluvisol - imaju posebno nizak sadržaj humusa. Zbog slabije biološke aktivnosti na ovim zemljištima je neophodno sprovesti mjere humifikacije, odnosno dodavanja organske materije.

Erozija tla vodom

Erozija tla vodom naročito je izražena u brdskim i planinskim područjima, a obzirom na razvijenost orografskih oblika na području HNK-a, na ovom području se odvijaju različiti erozivni procesi. Intenzitet vodne erozije naročito je izražen u jesenskom i zimskom periodu, odnosno periodu intenzivnih padalina. Površinsko oticanje vode dovodi do procesa ispiranja gornjih slojeva tla i uklanjanja humusa i minerala. Teži oblici vodne erozije zastupljeni na području HNK-a su: brazdasta erozije, kada nastaju brazde i posljedično oštećenje vegetacijskog pokrova, te jaružna erozija, koja predstavlja najteži oblik vodne erozije gdje nastaju jaruge, što uzrokuje širenje neplodnih površina. Osim navedenog, prisutna je i dubinska erozija, uslijed premještanja čestica po dubini profila tla, a posebno topljivih soli i drugih koloidnih čestica.

Erozija vodom ima veliki uticaj na poljoprivredu, obzirom da utječe na smanjenje dubine i plodnosti tla. Na površinama s nagibom, gdje dominiraju plitka tla, djelovanje erozije može biti toliko izraženo da supstrat često izbija na površinu. Erozivni procesi u HNK-u naročito su prisutni u područjima gdje je izražena intenzivnija sječa šuma i područjima koja su pod poljoprivrednim kulturama.

Proizvodnja obnovljive energije iz poljoprivrede i šumarstva

Biomasa je jedan od najvećih obnovljivih izvora energije i ima značajnu ulogu u tzv. niskougličnoj energetskej budućnosti. Biomasa iz šumarstva se tradicionalno koristi u ovim područjima, u obliku ogrjevne drvene mase ili kao nusproizvod (briketirana i peletirana biomasa). Najveće površine šumskog zemljišta su na područjima koja administrativno pripadaju općini Konjic, Gradu Mostaru i općini Prozor-Rama. Ukupna zaliha drvene mase procjenjuje se na 14.014.000 m³ ili 458 ha/m³, a nešto više od polovice drvene mase (50,12%) nalazi se području općine Konjic.

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, proizvodnja ogrjevnog drveta (listača) u HNK-u u 2019. godini iznosila je 39 hiljada m³, što je 62,9% ukupne proizvodnje drvnih sortimenata. Većina proizvedene ogrjevne drvene mase u 2019. godini se prodala (ukupno 37 hiljada m³). Proizvodnja i prodaja ogrjevnog drva listača u 2019. godini bilježi pad za oko 25% u odnosu na 2015. godinu.

Tabela 63. Proizvodnja ogrjevne drvene mase listača u HNK-u

Ogrjevno drvo listača (u tis m ³)	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Proizvodnja	52	47	42	37	39
Prodaja	51	46	40	36	37

Izvor: Federalni zavod za statistiku, 2016.-2020.

Obzirom na zastupljenost poljoprivredne proizvodnje u HNK-u, biomasa iz poljoprivrede, kao jedan od obnovljivih izvora energije, ima potencijal za razvoj. Ovaj tip biomase se može koristiti za proizvodnju biogoriva ili bioplina. Preradom biomase, kao što je primjerice drvo i poljoprivredni ostaci, proizvodi se bioetanol, koji je alternativa benzinu. Bioplin se dobiva fermentacijom biomase, a koristi se za proizvodnju električne ili toplinske energije.

Emisije stakleničkih plinova iz poljoprivrede

Poljoprivredna proizvodnja, uz krčenje šuma, jedan je od značajnijih izvora emisija stakleničkih plinova. Istovremeno, ruralna područja su među najosjetljivijima na klimatske promjene. Najznačajniji staklenički plin, ugljikov dioksid (CO₂) prema procjenama doprinosi globalnom zagrijavanju s udjelom od 76,6%. Osim izgaranja fosilnih goriva, ovaj plin se dodatno akumulira u atmosferu zbog krčenja šuma. Intenzivna poljoprivreda je prvenstveno izvor emisija dva stakleničkih plinova: metana (CH₄) i dušikovog oksida (N₂O). Metan, koji prvenstveno potiče iz stočarstva, doprinosi globalnom zagrijavanju s udjelom od oko 15%. Dušikov oksid doprinosi s oko 8% antropogeno induciranim promjenama klime, a izvor su mu često poljoprivredne djelatnosti, poput gnojidbe.

Na području HNK-a emisije CO₂ i oksida dušika evidentirane su putem Registra o postrojenjima i zagađivačima Federalnog ministarstva okoliša i turizma, ali nisu dostupni podaci o emisijama iz poljoprivrede na ovom području. Prema dostupnim podacima za regiju, oko 14% emisija ugljika odnosi se na poljoprivredu, uključujući 7% emisija oksida dušika iz tla i oko 4,5% emisija metana, uglavnom iz stočarske proizvodnje. Da bi se smanjile emisije stakleničkih plinova u poljoprivrednoj proizvodnji, preporučava se prilagoditi sadržaj stočne hrane u svrhu smanjenja emisija metana i sadržaja dušika u đubrivima, kontrolirana upotreba vještačkih đubriva i povećanje korištenja obnovljivih izvora energije.